

Svenska Linnésällskapets Årsskrift

Årgång 1968-1969

SVENSKA
LINNÉSÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT

ÅRGÅNG 1968–1969

YEARBOOK OF THE
SWEDISH LINNAEUS SOCIETY

UPPSALA 1971

REDAKTÖR
CARL-OTTO VON SYDOW
UPPSALA

PRINTED IN SWEDEN BY
Almqvist & Wiksells
BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG
UPPSALA 1971

INNEHÅLL

ALF HENRIKSON, Linnés resor. Dikt	1 ✓
GUNNAR BRUSEWITZ, <i>Författare, Solparkvägen 3, 171 35 Solna</i> . Tre linneaners Fauna svecica. Ett exemplar som tillhört Erik Rydbeck, Samuel Ödmann och C. E. von Meijerhelm	3 ✓
<i>Summary: A copy of Fauna Svecica formerly owned by Erik Rydbeck, Samuel Ödmann and C. E. von Meijerhelm</i>	
K. ROB. V. WIKMAN, <i>Professor, Slottsgatan 1, Åbo, Finland</i> . Superstitionerna i Lachesis-manuskriptet. Några Linnéanteckningar jämte anmärkningar . .	25 ✓
<i>Summary: The superstitions noted in the manuscript of Lachesis naturalis . .</i>	
	39
GUNNAR BROBERG, <i>Fil. mag., Krongatan 4 A, 752 38 Uppsala</i> . Magnus Orrelius' Historia animalium. Den första zoologiska handboken på svenska språket .	41 ✓
<i>Summary: Magnus Orrelius's Historia animalium</i>	
	74
CARL-OTTO VON SYDOW, <i>Förste bibliotekarie, Ledinge, 741 00 Knivsta</i> . Rudbeck d. y:s dagbok från Lapplandsresan 1695. Med inledning och anmärkningar. 1.	78 ✓
<i>Smärre meddelanden</i>	
C. O. VON SYDOW, Sten Lindroth om Linné. En översikt	115 ✓
C. O. VON SYDOW, Valda avhandlingar av Carl von Linné	122
<i>Svenska Linnésällskapets egna angelägenheter</i>	
Sigurd Wallin in memoriam	124 ✓
Styrelsens års- och förvaltningsberättelse för åren 1967 och 1968	125
Skattmästarens berättelse för år 1967	128
Revisionsberättelse för år 1967	130
Skattmästarens berättelse för år 1968	131
Revisionsberättelse för år 1968	133
Linnéträdgården 1968–1970	134
Svenska Linnésällskapets styrelse 1971	136
<i>Nya medlemmar</i>	137

Linnés resor

Gråblek vinterdag, och dess kväll är tidig.
Svart som sot i fönstret står mörkret redan.
Håglös, trött och mulen i lampans ljuskrets
öppnar jag boken.

Se, då spelar morgonens vind i sinnet,
vägens vita band ringlar ut ur Stockholm,
doft av löv och nyslagna renars timjan
uppfyller rummet.

Blåa linfält vaggas i julisolen,
dagens pladder slocknar för ordlös undran,
tyst och lätt för skimrande vingslag skingras
stundens beklämning.

Alf Henrikson

GUNNAR BRUSEWITZ

Tre linneaners Fauna svecica

*Ett exemplar som tillhört Erik Rydbeck,
Samuel Ödmann och C. E. von Meijerhelm*

Något av de första åren på 50-talet fick jag tillfälle att köpa ett märkligt exemplar av *Fauna svecica*, 2. uppl. 1761, genom förmedling av bokhandlare Åke Andersson som då var knuten till Thulins Antikvariat. Boken var rikligt interfolierad och även späckad med noter i marginalerna och inne i texten. Bland anteckningarna på titelsidan återfanns bl. a. ägarnamnet Erik Rydbeck, en av Linnés mindre uppmärksammade lärjungar efter vad Åke Andersson kunnat konstatera. För den som i olikhet med vissa extrema bibliofiler anser att gammalt klotter i kanten ökar böckers värde var den gamla Faunan förstås ett roligt fynd.

Vid en noggrannare granskning av boken fann jag till min förtjusning att den också tillhört en betydligt intressantare Linnélärjunge än Erik Rydbeck, nämligen Samuel Ödmann!¹ Att detta undgått den skarpsynte Åke Andersson var högst ursäktligt; den starkt urblekta namnteckningen hade överskrivits med kraftfulla slängar av en senare ägare, C. E. von Meijerhelm.

Exemplaret är inbundet i ett tidigt 1800-talsband med mörkbrun skinnrygg och marmorerade pappärmar. Genom att boken blivit rikligt interfolierad med anteckningar och urklipp har den blivit i det närmaste dubbelt så tjock som en normal *Fauna svecica*.

Anteckningarna har uteslutande gjorts av Ödmann och Meijerhelm, och på vissa sidor har varje kvadratcentimeter av det fria utrymmet tagits i anspråk för kommentarer och annotationer, vilket knappast bidragit till att göra texten lättläst. De båda ägarnas handstilar är lyckligtvis så olikartade att någon tvekan om vem som skrivit vad aldrig uppstår.

¹ Avsnittet nedan om Samuel Ödmann har i något annan form förut varit tryckt i min bok *Björnjägare och fjärlismålare*, 1968. Även

i min uppsats *Djurlivet i östra skärgården i gångna tider* (Sveriges natur, årsbok, 1965) har jag behandlat dessa ting.

Bokens förste ägare var Erik Rydbeck. Till sin namnteckning har han fogat »Upsaliæ 176...», tyvärr så långt ut i kanten på titelsidan att sista siffran gått förlorad genom vårdslöshet i bokbinderiet. Boken är hårt skuren och det finns en del smärre textförluster även på andra håll bland marginalanteckningarna.

Rydbeck (Rydbäck) var född 1732 och son till komministern i Ringarum i Östergötland. Han tycks ha varit allmänt naturintresserad redan sedan unga år, och hemma i Östergötland var han en ivrig jägare att döma av sin 1767 skrivna dikt Afsked från mina jagt-parker.²

Rydbeck tycks redan från början av studierna ha sällt sig till Linnés lärjungaskara. 1758 står han som respondent pro exercitio för Linnés dissertation Pandora insectorum. Skriften omfattar 23 sidor och är försedd med en av Rydbeck egenhändigt stucken plansch över sällsyntare insekter. Den är ett allmänt hållet och föga epokgörande arbete om insekterna men avslutas med ett stort avsnitt om »domicilia», vari behandlas värdväxter och näringsplantor för ett stort antal arter.

Hans kärlek till lärofadern var stark och uppriktig och av allt att döma tycks han under sin långa uppsalatid — han lämnade staden först 1766 — haft flitig kontakt med Linné. Carldagen den 28 januari hörde till de bemerkelsedagar då studenterna passade på att hylla den avhållne läraren.³ Det skedde naturligtvis i första hand inom Smålands nation, men även östgöten Erik Rydbeck uppvaktade 1763 med en längre dikt,⁴ där han samtidigt passar på tillfället att gratulera till det kort innan erhållna adelskapet. Näst sista versen lyder:

Du Store Carl, som låtit se,
At Du i wishet äran sökte;
Med Sköldemärke nyss förökte
Den lyster som Ditt Namn plä'r ge.
Jag får då nu på dubbelt wis
Mitt wördnads-offer lägga neder,
Som helgat åt Din nya heder
Samt äfwen ock Ditt Carla-Namn til pris.

Rydbeck var botaniskt intresserad och torde ofta ha återfunnits på Linnés föreläsningar och exkursioner. 1762 framträdde han som akademisk för-

² Ingår i Rydbecks diktsamling *Pläcke-Gods*, Linköping 1794. Sista versen lyder: »Farwål, min Bössa och min Hund! / Ert sällskap jag ej mera njuter; / Farwål, du Skog! Farwål, du Lund! / Ej mer jag dina gäster skjuter: / Jag får ej längre bo hos Er; / Min gröna koja brytes ner.»

³ Th. M. Fries, *Linné*, 2, 1903, s. 297.

⁴ Ur *Pläcke-Gods*. »På Archiaterns och Rid-darens Carl von Linnés namnsdag d. 28 Jan. 1763.»

fattare med Tal om planterings nytta och nödvändighet, en högst förtju-sande liten skrift i utilismens anda, avfattad på vers och rikligt tryfverad med beskäftiga anvisningar och förmaningar. Varför skall vi plundra skog och mark som lämnats oss i arv av förfäderna, frågar författaren. Låt oss i stället lära oss att plantera, ty då kommer folkets välbefinnande att öka och vårt beroende av utländska varor att minska. Varför skall vi importera färggräs till våra tyger när vi kan odla dem själva, och finns det någon anledning att köpa medicinalväxter utifrån när vi kan plantera dem i våra kryddgårdar? O.s.v.

Men det botaniska intresset tycks för Rydbeck del snart ha fått vika för de rent medicinska studierna. Han blev medicine kandidat 1763 och två år senare disputerade han för doktorsgraden. 1766 återfinns vi honom som stadsfysiker i Vadstena och så småningom tillika intendent vid Medevi brunn. Han utnämndes till provinsialläkare i Landskrona 1789 men tillträdde aldrig tjänsten och dog i Vadstena 1795.

Några större intressen för djurvärlden tycks Rydbeck inte ha haft och han lämnade en föga nött och nyttjad *Fauna svecica* till näste ägare, Samuel Ödmann. Exakt när denna överlåtelse skedde är icke lätt att fastställa och inte heller de närmare omständigheterna. Att de ofta dyrbara och svåröverkomliga studieböckerna gick i arv mellan fattiga studenter var vanligt. Erik Rydbeck lämnade Uppsala tre år innan Ödmann skrevs in vid universitetet, och det är väl inte uteslutet att den eftertraktade boken däremellan ägts av någon annan studiosus, såvida Rydbeck gjort sig av med boken i samband med avflyttningen från staden. En ledtråd vid dateringen är att Ödmann använde sig av sitt andra förnamn när han skrev sin autograf på titelsidan: där står S. L. Ödmann. P. Wieselgren har (i *Biographiskt lexicon*) visat att Ödmann kallade sig Samuel *Lorenz* sista gången 1776. Efter detta år använde han aldrig mer detta namn.

Troligen skaffade sig Ödmann boken redan när han hösten 1768 började sina studier i Uppsala. Självt är han mycket tystlåten ifråga om studierna, som till att börja med tycks ha bedrivits ganska planlöst inom olika ämnesområden, dock med självklar inriktning på prästämbetet. Vad som emellertid, enligt Ödmanns egen uppgift, gav uppsalavistelsen den främsta behållningen var Linnés undervisning i naturalhistorien.⁵

För att kunna finansiera sina studier tvingades Ödmann att i likhet med andra fattiga studenter söka en kondition, som han också, troligen genom

⁵ Henning Wijkmark, *Samuel Ödmann*, akad. avh. Lund 1923, s. 44 f.

Samuel Ödmann. Oljemålning av J. G. Sandberg tillhörig
Smålands nation i Uppsala.

faderns förmedling, snabbt fick hos lagman Svante Myrin på Charlottenberg i Delsbo. De tidigaste daterade anteckningarna i Fauna svecica är också tillkomna under någon av de tidigaste Delsbokesöken, då Ödmann lade grunden till sin med tiden omfattande insektssamling. Vid beskrivningen av den lilla dekorativa och ganska ovanliga ängern *Dermestes undulatus* L. har Ödmann antecknat »Helsing. 1770», vilket alltså är året då skalbaggen införlivades med samlingen.

En del tidiga anteckningar är också gjorda under de första uppsala-åren, då Ödmann hörde till de flitigaste deltagarna i Linnés sommarexkursioner i universitetsstadens omgivningar. Visserligen hade väl den bästa glansen över dessa berömda *herbationes upsalienses* gått förlorad med Linnés tilltagande skröplighet, men traditionen fortlevde dock, och Ödmann glädde sig åt att vara favorit hos mästaren och berättar med stolthet hur han »i förväg för andra fick till Linné öfverrätta ett vackert exemplar af någon sällsynt blomma». Flera insekter har han tagit vid Gottsunda, som hörde till de traditionella målen för Linnés exkursioner.

Från de första åren på 1770-talet finns det annars bara ett fåtal anteckningar i Faunan, samtliga gäller de fynd av skalbaggar, en insektsordning

som redan då fängslade Samuel Ödmann på ett särskilt sätt. Under uppsala-åren var eljest hans naturvetenskapliga studier inte påfallande specialinriktade, han tycks av allt att döma någorlunda jämnt ha försökt fördela sina intressen för floran och faunan, och ännu under de första värmdö-åren arbetade han systematiskt med att utforska skärgårdsfloran. Han ville dock inte framstå som botanist av facket: »Jag är icke botanicus, utan blott älskare. Jag har samlat blott för att kunna ex habitu känna de vulgaire.»⁶

Det var i samband med att Ödmann antog kallelsen att bli skärgårdspräst på Värmdö som *Fauna svecica* fick sin stora betydelse för hans utveckling. Ödmann installerades som huskaplan hos den gamle karolinske generalen Per Gustaf Pfeiff på Lämshaga gård i Värmdö socken vid midsommartiden 1773, »just då göken som mest hördes gala», för att använda hans egen linneanskt färgade ordvändning. Hans kommentarer till *Fauna svecica* kom också att helt domineras av förhållanden på Värmdö och omgivande delar av Stockholms skärgård, som han grundligt lärde känna under de nitton år som han tillbringade där, innan sjukdom och befordran till Gamla Uppsala församling tvingade honom att lämna den nejd som han så poetiskt skildrade i *Specimen ornithologiæ vermdöensis* i Vetenskaps societetens handlingar.

Ödmann hade tidigare endast haft erfarenheter av faunan och floran i Småland, Uppsalatrakten och Hälsingland, och skärgårdsnaturen blev därför en oerhörd upplevelse, exotisk och främmande, för honom. Någon annan handbok än Linnés *Fauna svecica* hade han inte tillgång till, och det var med hjälp av den som han började orientera sig bland alla de för honom obekanta fåglarna, fiskarna och småkrypen. Ganska snart kom hans intresse att koncentreras till ornitologin och entomologin, framförallt den förstnämnda, där han överraskande snabbt skulle nå europeisk ryktbarhet.

Valet av forskningsfält sammanhänge med hans utilistiska livsinställning, hans behov av att i största utsträckning göra observationerna praktiska — på den punkten närmade han sig idealet för en linneansk lantpräst. I synnerhet sjöfågeljakten hade vid denna tid ännu stor ekonomisk betydelse för skärgårdsbefolkningen, och det var också sjöfågeln som han gjorde till föremål för sina främsta forskningar, vilka grundlade hans ställning som en av samtidens mest respekterade ornitologer. Men han hade också noterat den stora roll som flyttfåglarna spelade vid skärgårdsbondens eko-

⁶ Ödmann till Adam Afzelius. Samtliga i uppsatsen citerade brev av Ödmann äro tryckta av Wijkmark i hans utgåva av *Samuel Ödmanns*

skrifter och brev, 2, 1925, där de lätt återfinnas även utan angivande av sida.

nomiska beräkningar, något som senare föranledde honom att sammanfatta sina iakttagelser i Anmärkningar öfver 1781 års väderlek, som uplysa Calendarium Faunæ för Wermdö Skärgård (Kungl. Vet.-akad:s handl. 1782). De är avfattade i en ytterst koncis stil, färgrik och rustikt doftande, på ett sätt som osökt för tanken till Linné.

I moderna ornitologiska fälthandböcker återfinns ofta en enkel artförteckning, där det är meningen att läsaren skall kryssa för de fåglar han sett, en avdelning för »artsamlande» som kanske kan förefalla en utomstående både komisk och lite rörande, men som för varje sann ornitolog är en ytterst allvarlig historia, ett slags magiskt tecken på hans erfarenhet som fågelskådare. I sitt exemplar av Faunan har Ödmann samvetsgrannt prickat för alla arter som han observerat av vad djurslag det vara må, och till all lycka har han gjort det med lokalangivelse. Med få undantag är det Värmdö och den omgivande skärgården som varit platsen för dessa djurmöten, och vid Linnés förekomstuppgift har Ödmann tillfogat »W» eller »Wermdö», vilket betyder att han iakttagit arten där eller insamlat den för sin naturaliesamling.

I regel inskränker sig anteckningarna till detta, men ibland händer det — när det gäller sällsynta eller särskilt intressanta arter — att han lägger till en kort kommentar kring de närmare omständigheterna vid observationen. Studerar man Faunan med omsorg så kan dessa knapphändiga meddelanden bidra till att öka kunskapen om de vanligtvis mycket bristfälligt dokumenterade djurgeografiska förhållandena i östra skärgården under slutet av 1700-talet.

Mycket har förändrats sedan dess, många arter — inte bara fåglar och däggdjur utan i viss utsträckning också insekter — har nu en annan utbredning. En del har helt försvunnit medan andra ökat starkt i antal eller tillkommit. Den tid som förflutit sedan Samuel Ödmann studerade naturen i Stockholms skärgård har, inte minst genom människans medverkan, inneburit större och mer genomgripande omvandlingar än kanske någon tidigare epok sedan istiden.

Det skulle föra allt för långt att närmare kommentera alla intressanta exempel härpå i Ödmanns exemplar av Fauna svecica, men några typfall skall i korthet relateras.

Lodjuret förekom på Ödmanns tid fortfarande på Värmdön, om än sällsynt. *Uttern* var vanlig och jagades enligt Ödmann med »uttermång». *Mården* höll till i de stora skogarna. *Igelkotten* var fortfarande sällsynt i Mellansverige och finns inte noterad för Värmdö, medan däremot överraskande nog *mullvaden* var anträffad där — numera är ju förhållandena omvända.

Älgen har försetts med ett »Wermdö freq[uens]», medan däremot *rådjuret* — inte oväntat — saknas på ön. På Ödmanns tid förekom en fast stam rådjur endast i de sydligaste landskapen, det var ett villebråd som tack vare föredömliga viltvårdsinsatser fick en chans att expandera först under senare hälften av 1800-talet.

Fortsätter vi att följa den linneanska systematiken också för fåglarna och därför börjar med rovfåglarna, så kan vi konstatera att *havsörn* och *kungsörn* tydligen var så vanliga att de inte ansågs värda någon kommentar, utom den att havsörnen livnär sig av fiske och kadaver. *Gladan*, den gammalsvenska karaktärsfågeln i kulturlandskapet, hörde självfallet till Värmdös fågelfauna, men det är märkligt att av falkarterna endast *tornfalken* och av vråkarna endast *bivråken* tycks ha observerats på Värmdö.

Berguv och *korp* räknas till de allmänna fåglarna i de bergiga skogsmarkerna, *blåkråkor* singlade som juveler i de öppnade ekhagarna, och vid *härfågeln* har Ödmann antecknat att den iaktogs (förmodligen sköts) av löjtnant Adlerberg 1784.⁷

Intressantast och utförligast är förstås anteckningarna när det gäller de jaktbara sjöfåglarna. Det var ju dem som skärgårdsprästen flitigast kom att ägna sin uppmärksamhet, och i många avseenden kompletterades hans uppgifter av de forskningar som hans likaledes naturforskande ämbetsbroder C. U. Ekström skulle göra vid Mörkö i Sörmlands skärgård några decennier senare. 1787 sköt Ödmann den arktiska *praktejden*, vilken inte förefaller att ha varit något alltför sällsynt villebråd i forna dagar. Den numera från dessa breddgrader så gott som helt försvunna *gravanden* betecknas som »rar», vilket dock antyder att den förekommit då och då i Stockholms skärgård; Ekström räknar den ett halvsekel senare som årsviss.

Av andra andfåglar hade *skedanden* ännu inte visat sig på Värmdön; den hade vid denna tid tydligen just påbörjat sin utbredning mot norr. *Viggen* var ännu en ytterst ovanlig gäst i skärgården — den hör till de vanligaste arterna i Mellansverige numera! Ödmann har skrivit »rarissime» i marginalen och tillfogat att han sett ett exemplar den 26 april 1783.

Djurgeografiskt intressant är *brunanden*, vars invandringshistoria man ansett sig känna nästan i detalj: det första exemplaret skulle ha skjutits vid Lidingöbro intill Stockholm 1831.⁸ Denna historieskrivning är oriktig.

⁷ Löjtnant Erik Gustaf Adlerberg (1738–1823) var en av de många naturintresserade adelsmännen i kretsen kring Ödmann på Värmdö, och hans namn förekommer på flera ställen i kommentarerna. Adlerberg framträdde även

som zoologisk författare med uppsatsen *Om Tjäder-foglen, så i des vilda, som tama tilstånd.* (KVAH 1787, s. 201–209.)

⁸ Inte 1841, som felaktigt brukar anges i litteraturen.

Den förekommer som nr 107 redan i första upplagan av *Fauna svecica* (1746), där den anges häcka »i sötvatten» utan närmare lokalangivelser. Ödmann har i *Faunan* antecknat vid brunanden: »W. 1782 af ... Adlerberg». Det råder knappast tvivel om att Ödmann fått en på platsen skjuten brunand till sin samling, vilken dessvärre förstördes vid en brand i Pilhamn några år senare. Denna anteckning gör dock att vi lugnt kan flytta brunandens immigrationsdatum åtskilliga år längre bakåt i tiden än vad som uppges i litteraturen.

Det kan också vara av intresse att få veta att den numera allmänna *skäggdoppingen* var en helt okänd fågel i Samuel Ödmanns skärgård, medan däremot *svarthakedoppingen* räknas som »rar». Det senaste är anmärkningsvärt. Fågeln är ju så karaktäristisk att Ödmann knappast torde ha misstagit sig på arten, och hans anteckning i förening med det faktum att den förekommer i Linnés *Fauna* är värdefull för vår kunskap om svarthakedoppingens utbredningshistoria. Den har sedan slutet på 1800-talet spritt sig över landet dels norrifrån runt Bottenhavet och dels söderifrån. Från Öland och Gotland är fågeln känd sedan mitten på förra seklet,⁹ men hur gammal den norrländska stammen är vet vi inte. Varifrån de av Ödmann iakttagna svarthakedoppingarna härstammade är tyvärr svårt att säga.

Flera arter som man skulle ha väntat sig förekomma på Värmdö, i varje fall tillfälligt, saknas dock i Ödmanns förteckning: *rördrom*, *svart stork*, *häger*, *storspov*, *gluttsnäppa*, *sävsparv*, *sävsångare*, *svartvit flugsnappare* m. fl.

När det gäller *svartvita flugsnapparen* vet vi genom C. U. Ekström att den var mycket allmän i dungarna kring Hörningsholms slott på Mörkö på 1820-talet, men han tillfogar att den hörde till de fåglar som i slutet på 1700-talet »icke funnos eller åtminstone voro högst sällsynta i Södermanland».¹

Samuel Ödmanns anteckningsverksamhet i *Fauna svecica* inskränkte sig emellertid inte bara till notiser om observerade djur. Med sin fina piktur har han också vid en lång rad djurarter väsentligt utökat Linnés auktorregister med moderna zoologiska författare samt med synonymer och parallellismer, alltsammans klart och överskådligt uppsatt trots det ofta minimala utrymmet. Det är inte svårt att lista ut vem som givit honom uppslaget till denna studiemetod — gynnaren och den 62 år äldre vännen prost Knut Lenæus i Delsbo! I sin roande och intressanta biografi över Lenæus uppehåller sig nämligen Ödmann vid prostens läsvanor: »Han läste outhörligen de sidsta åren och ägde ingen bok, den han icke flere

⁹ *Våra fåglar i Norden*, 2 uppl., 1, 1959, s. 71.

¹ C. U. Ekström, *Beskrifning öfver Mörkö socken i Södermanland*, 1828, s. 24.

gångar genomgått. Han skref tillika i bräddarne alla de Auctorer som afhandlat samma sak, ofta till stort antal, alla med sin pagina. Alla hans böcker voro uppfyllda med sådana parallellismer och ofta med bokmärken eller lösa sedlar, fullskrefna med dylika anteckningar. Detta hade han sannolikt lärt af Domprobsten O. Celsius, som war hans Academiska Ledare och nytjade samma method för att i hast kunna skrifwa en Disputation.»²

Dessa kompletterande auktorsregister är av stort intresse för kännedomen om Ödmanns relationer till Linnés *Fauna svecica*. De ger i första hand en god bild av Ödmanns imponerande beläsenhet i de nyaste zoologiska arbetena, som vi vet att han huvudsakligen skaffade sig tillgång till genom lån hos bröderna Bergius, ur Vetenskapsakademiens bibliotek, från Gjörwell och Uppfostringssällskapets bokförråd och från Patriotiska sällskapets bibliotek. När prästgårdsdrängen seglade in till Stockholm med strömming och fågel hade han alltid böcker med sig i retur, vilka Ödmann sedan omgående »mjölkade» på uppgifter, så att han så snabbt som möjligt skulle kunna få böckerna utväxlade mot nya laddningar.³

Denna forskningsmetod var naturligtvis ytterst pressande, och i ett brev till Nils von Rosenstein heter det (13.5.1789): »Genom långväga Boklån och utskrifning ur Böcker, har jag onyttigt förspillt 5/8 af min tid.» Till detta kommer att hans zoologiska forskning och skriftställarskap på allvar inleddes i samband med att frossa och hypokondri tvingade honom att långa tider avstå från vistelse i friska luften. Med oerhörd självövertvinne författade han under 1780-talet, trots de täta sjukdomsanfallen, den ena utomordentliga uppsatsen efter den andra i Vetenskapsakademiens handlingar, i Patriotiska sällskapets journal, i Läkaren och naturforskaren eller i Gjörwells encyklopedi. »Den mannen skrifver sig och sjelfvan ihjäl», suckade J. C. Wilcke.⁴

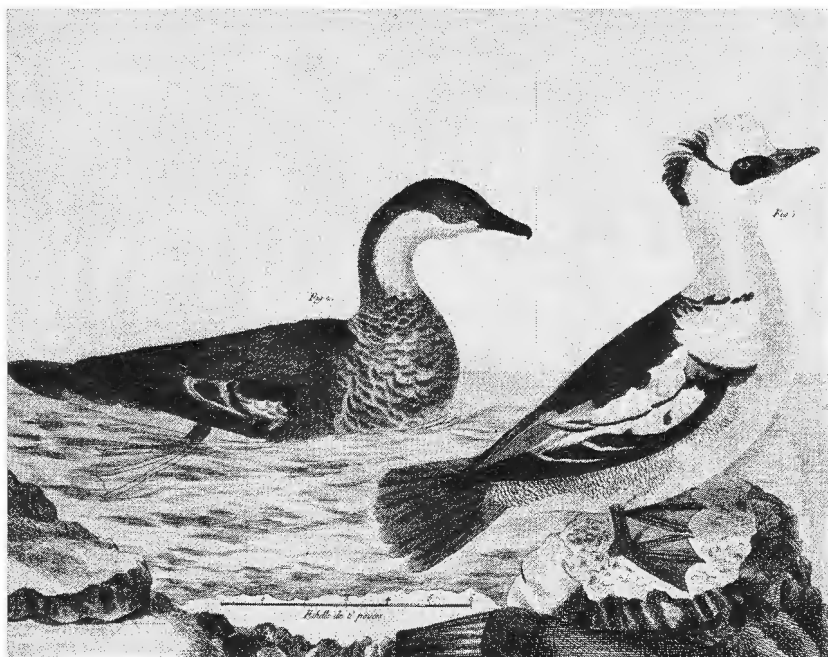
Ödmann beundrade, ja man skulle kunna säga dyrkade Linné. Men till skillnad från vissa av sina samtida naturforskarkollegor, t. ex. Osbeck och Hedin, gjorde han det aldrig reservationslöst utan med öppen blick för att även solen har sina fläckar.⁵ Där andra av vördnad för mästarens minne motsatte sig varje försök till ändringar av uppenbara felaktigheter i Linnés texter påtalade Ödmann frimodigt bristerna, förlitande sig på sin konsekventa empirism, på sitt behov av att ständigt *självsynt* övertyga sig. Han gjorde det lika mycket av kärlek till Linnés minne som av kärlek till den

² Samuel Ödmann, *Skrifter och brev* [utg. av] H. Wijkmark, 1, 1925, s. 82. *tenskapsakademiens historia 1739–1818*, 2, 1967, s. 444.

³ Wijkmark, s. 67 f.

⁵ Wijkmark, s. 76.

⁴ Cit. efter Sten Lindroth, *Kungl. Svenska ve-*

*Salskrake, hona och hane. Gravyr i M. J. Brisson,
Ornithologie, vol. 6, 1760*

vetenskap som namnet Linné symboliserade. Men Ödmann var en skoningslös sanningssägare och hans uttalanden om lärofaderns misstag kunde ibland få en i samtidens ögon väl skarp formulering. Han tummade flitigt sin Fauna svecica och han avslöjade den ena bristen efter den andra hos dess författare, som han dock samtidigt var redo att generöst försvara med hänvisning till hans väldiga produktivitet, långa resor etc. Han såg Fauna svecica som en torso, storslagen i sin uppläggning men trots allt ofullbordad — en genial skiss.

Ödmanns debut som naturvetenskaplig skriftställare var också av kritisk art men gällde den gången inte Linné utan den berömde zoologen P. S. Pallas, som i en uppsats i Vetenskapsakademiens handlingar i förbigående gjort en felbestämning av *Mergus albellus*, salskraken.⁶ Ödmann hade faktiskt haft en aktuell anledning att intressera sig för denna högnordiska fågel, som tydligen var betydligt ovanligare i skärgården då än nu. I Faunan har nämligen salskraken hedrats med en ovanligt ordrik kommentar av Ödmanns hand: »Wermdö d. 31 Jan. 1775. Dyker länge. Förut osedd i denna Skärgård. Ganska vacker.» Ganska, d.v.s. mycket vacker — salskraken räknades

redan av Linné till de allra skönaste fåglarna i vårt land. I uppsatsen om salskraken uppehåller han sig utförligt kring omständigheterna vid den rara fågelns uppträdande. Långt innan ännu den vanliga sjöfågeln hade börjat visa sig i skärgården hade den vackra skranken till allmän förvåning slagit sig ner i en vak med strömmande vatten. »I detta lilla strömdrag tycktes han bada sig ganska trygg, antingen af naturlig dristighet, eller tro-
ligare, af brist på annat badställe, och lät sig icke oroas af en folkmängd af 60 personer som strax bredvid öppningen drogo not.» Fågeln fick plikta med livet för sin oskygghet och ingen av de närvarande erfarna skärkarlarna kunde påminna sig ha sett en sådan fågel tidigare. Ödmann hade den i sin samling, han hade säkert studerat det mesta som fanns skrivet om arten, och allt tyder på att det var det minnesvärda mötet med den vackra fågelns som ytterst föranledde den lärda och elegant formulerade uppsatsen,⁷ som då den 1780 insändes till Vetenskapsakademien genast väckte ledamöternas livliga intresse. Wieselgren har broderat en hel legend kring akademiens »upptäckt» av Samuel Ödmann, något som emellertid senare forskare till största delen velat hänvisa till diktens område.⁸ Med uppsatsen om salskraken var dock isen bruten, och nu öppnades Vetenskapsakademiens handlingar för en strid ström av bidrag från prästen och skolmästaren ute på Ingarö.

Redan sommaren året därpå sände han in en uppsats om släktet *Colymbus*, där han kritiserade uppgifterna i *Fauna svecica*.⁹ Linné hade fört samman tobisgrisslan med lommar och doppingar, och i ett följebrev till sekreteraren Per Wargentin påpekar Ödmann att Linné »under genus *Colymbi* sammanrafsat alla de foglar af *Anseres*, dem han ej kunde föra till sina öfriga genera». Men han försäkrar samtidigt att han författat sin artikel utan att »vår Linnés namn är på det minsta sätt widrördt». I sitt exemplar av *Fauna svecica* kommenterar Ödmann på intet sätt tobisgrisslans felaktiga placering i systemet utan nöjer sig med att göra några kompletterande tillägg till Linnés beskrivning — t. ex. den viktiga detaljen med fötternas placering: »*Pedes postpositi*». Överhuvudtaget har Ödmann konsekvent undvikit att införa någon form av kritik i marginalanteckningarna, han har enbart nöjt sig med smärre kompletteringar och tillägg.

Någon enstaka gång sträcker han sig till diskreta strykningar i Linnés

⁶ P. S. Pallas, *Den skrockande anden (Anas glocitans), en rar fogel, som endast blifvit funnen i Östra Siberien.* (KVAH 1779, s. 26–34.)

⁷ Samuel Ödmann, *Zoologisk anmärkning om*

Mergus Albellus. (KVAH 1780, s. 237–240.)

⁸ Wijkmark, s. 69, n. 2.

⁹ Samuel Ödmann, *Uria Grylle, grissla, beskri-
fven.* (KVAH 1781, s. 225–235.)

text där den är uppenbart missvisande. Så har skett vid *Anas acuta*, där de svenska namnen »Aler, Ahlfogel» har överstrukits, samt av ordet »frequens» i raden »Habitat in maritimis frequens per Sueciam». I kanten har han tillfogat »moratur per dies 14 ad Wermdö vere», om våren sträcker den 14 dagar vid Värmdön.

Bakgrunden till dessa anteckningar får vi i en utredande uppsats i akademiens handlingar, där Ödmann beskriver den för skärgårdsbefolkningen så oerhört värdefulla *alfågeln*, som på grund av sina årliga dräktbyten åstadkommit stor begreppsförvirring.¹ I ett medföljande brev till Wargentin (5.5.1783) motiverar han en smula spetsigt sitt ämnesval: »Ändamålet af närgående memoire, det jag har äran i ödmjukhet inlämna, är 1:o. Att betaga oss den oangjenäma beskyllning, att öfwer 20 år tillåta en fogel hwaraf båtlaster årligen säljas vid Stockholms brygga, stå under orätt namn, samt det som wärre är, låta den uti Systemet föras till 2 diverse Species, som dock äro ett. 2:o. Att wisa det de underrättelser, som kommit från wår store Naturlärare H. A. Linné om denna fogel och dem han infört i Amoen. Academicae, ej allenast äro orätta, utan ock afskrifne af de nyare, utan granskning. 3:o. Att uppmuntra mina Landsmän till att wid den k. Naturwetenskapen ej allenast fästa sig wid Nomenclaturen, utan ock wid djurens Oeconomie, nytta och skada. På det icke Historia Naturæ af hatare må bära namn af Anatomiska Squeletter och tabletter.»²

Ödmann påvisar i uppsatsen att Linné blandat ihop alfågel (*Anas hyemalis*) med stjärtanden (*Anas acuta*) och tillbakavisar, som nämnts, påståendet i Fauna svecica att den senare skulle vara allmän. *Anas* (senare *Clangula*) *hyemalis*, av Linné kallad »Winter-and», är den rätta alfågeln, »som anser våra vintrar för ett blidare climat, det han såsom en polarisk Fogel från Septembers slut till Maji årligen besöker». I fortsättningen karakteriserar han alfågeln på tre rader och försäkrar att den därmed, trots dessa knapphändiga upplysningar, är lätt att i fält skilja från stjärtanden, som har en lätt synlig vingspegel. Redogörelsen för alfågeln's naturalhistoria är förträfflig och vittnar om författarens stora erfarenhet, observationsförmåga och utmärkta anlag som fältornitolog. Den skulle utan större retuscher stå sig gott även i den modernaste handbok. — Redan här antyds Ödmanns kritiska inställning till Fauna svecica; den skulle för vart år allt starkare accentueras.

I ett brev till Bengt Bergius i slutet av år 1780 anhåller han ödmjukast

¹ Samuel Ödmann, *Ornithologiske anmärkningar om Al-foglen (Anas hiemalis)*. (KVAH 1783, s. 313–322.)

² *Tabletter*, planscher, tabeller.

att få rekvirera arbeten av Leem, Ólafsson, Brunnich, Klein, Mehring och Seligmann »för att få synonyma, samt kunna döma om deras genera äro bättre än Linnæi. . . . Jag håller före att någon borde samla de synonyma som Linné förgätit, eller som äro nyare än 1768.»³ Och i ett annat brev till Bergius ett år senare ber han att »på en vecka» få låna den engelske ornitologen Georg Edwards' verk i tre band.⁴ Han säger sig veta att Edwards nämner många arter som Linné av någon anledning förbigått. Många av de auktorstillägg som Ödmann gjort i sin *Fauna svecica* kan därmed dateras till åren 1780–1781.

Som en direkt följd av den kritiska granskningen av *Fauna svecica* inkom Ödmann i december 1786 med en smått sensationell skrivelse till Kungl. Vetenskapsakademien. Han föreslår där en genomgripande revision av *Fauna svecica* med hänvisning dels till de många nya rön som forskningen på zoologins olika fält uppdagat sedan 1761, dels till att *Fauna svecica* blivit »så sällsynt att erhålla, att den, ehuru nog bristfällig, knapt kan köpas för des tredubbla värde, till stor skada för dem som önska känna och uppodla denna wackra lärdomsgren». Han framhåller dock att »det förringar icke detta, i sitt slag och för sin tid, förträffliga arbete, att det nu mera behöfwer betydliga förbättringar».⁵

I denna »Projekterad plan till en ny upplaga af *Fauna svecica*»⁶ delar Ödmann upp det som skall revideras under rubrikerna »Allmänne erinringar» och »Särskildte erinringar». Han vill att karaktärer för de olika genera skall införas, att species granskas och förses med korta uppgifter om locus et oeconomia, synonyma, variationer m. m. Vidare anser han det viktigt att särskild uppmärksamhet ägnas åt auktors- och synonymregistren. Aldrovandus, Jonstonus, Gesner, Charleton, Willoughby och andra »gamle obruklige» författare skall utelämnas och ersättas av moderna auktoriteter som Pennant, Ström, Buffon, Frisch, Brisson, Pallas, Ólafsson, De Geer, Roesel, Geoffroi, Clerck, Bloch och många andra namngivna. Faunor som endast återger listor, eller auktorer som nöjt sig med att kompilera skall saklöst utgå. När det gäller beskrivningar av fågelarter rekommenderar han Pennants skrivsätt som ett efterföljansvärt mönster.

Någon detaljkritik av *Fauna svecica* ägnar sig Ödmann inte åt i denna brett upplagda plan för revisionen — med ett undantag! Vid § 13 heter

³ 1768 utkom den sista av Linné själv om-
besörjda editionen av *Systema naturæ*.

⁴ George Edwards, *Gleanings of natural
history*, 1–3, London 1758–64.

⁵ Wijkmark, s. 76, n. 4.

⁶ Planen är återgiven in extenso av Wijk-
mark, s. 350 ff.

det lakoniskt: »Homo uteslutes ur denna Fauna.» Ödmann ville inte som Linné, inräkna människan i det stora släktsammanhanget.

Ett par år tidigare hade Ödmann i sitt berömda Inträdestal om djurrikets släktskaper (1784) kommit in på frågan om människans ställning i systemet. Han säger där att han visserligen inte kan neka sitt släkte ett rum i djurriket, »men med allt detta, M.H., tilstår jag upriktigt, det jag önskade menniskan utesluten från den upställning man behagat författa af Djurrikets invånare. . . . Jag går så vida i denna egensinnighet, at jag önskar upsäga släktskapen äfven med *nattmenniskan*; Orang utang, denne för vår sysslinge räknade Amboinas och flera indiska öars invånare, synes böra åtnöja sig med den hedren at undfå främsta platsen i den oförnuftiga verlden.»⁷

I sin Fauna svecica har Ödmann nöjt sig med att vid beskrivningen av Homo införa bl. a. rubriken »Primates» samt citatet från Systema naturæ »Nosce te ipsum». Under sista raden har han lagt till »Simia culta» — den kultiverade apan.

Ödmann hade tänkt sig att akademien skulle leda revideringen av Faunan, som i sina enskilda delar skulle omhändertagas av experter. Själv hade förslagsställaren tänkt ägna sig åt fåglarna, vännen Adolph Modeer, sekreterare i Patriotiska sällskapet och medlem av den naturhistoriskt intresserade kretsen ute på Värmdö,⁸ var lämpad att ta hand om maskkräk och snäckor o.s.v. Akademien remitterade förslaget till ett antal sakkunniga, bland dem Anders Sparrman, som bestämt avstyrkte med den något kuriösa motiveringen att det var betydligt angelägnare med en handbok för lantbrukare och trädgårdsmästare. Dessutom var nya svenska faunor inom olika områden redan under utarbetande. Ödmanns förslag avvisades därför.⁹

Utom fåglarna utgjorde insekterna — i synnerhet skalbaggar — som nämnts Ödmanns zoologiska älsklingsintresse, något som vältaligt framgår av de ymniga kommentarerna i Faunan. Entomologin var ju vid denna tid en modevetenskap på stark frammarsch, och lärda *amateurer* som Paykull, Gyllenhaal och Schönherr skrev digra faunor som snabbt gav dem entomologiskt världsrykte. Linnés systematik blev lika hastigt föråldrad, mäng-

⁷ Han tillägger dock skämtsamt: »Wi måste ock medgilva, det menniskan i dess naturliga, det vil här säga, dess råa och ohöfsade tilstånd, uti Rousseaus Paradis, nögd med de alster Naturen sjelfmant frambringar, utan omtanke at med en förädlad betäckning ärsätta Naturens wid födslen rögda sparsamhet, kringströdd bland markens djur under trädens skuggor, gömd uti bergens skrefvor, ännu

beboende sin stamort, de lyckliga, eller kanske olyckliga, imellan vändkretsarne belägna luftstreck, der eftertankan saknar drif-fjädrar, der snillet aldrig hväses af behofven, at denna menniskan, säger jag, skulle på långt håll synas nog närsläktad med Aporna.» (Ödmann, *Skrifter och brev*, 1, s. 112.)

⁸ Wijkmark, s. 52 f.

⁹ Lindroth, s. 443 f.

der av nya släkten hade tillkommit sedan andra upplagan av Faunan och antalet nyupptäckta arter ökade för vart år.¹

Ödmann har markerat vilka arter han har haft i sin samling, och av de i Fauna svecica medtagna är det bara ett fåtal som saknas. Han har i regel satt ut fyndort, och en detaljerad granskning av anteckningarna skulle säkert kunna ge många värdefulla upplysningar av djurgeografisk art. Här skall bara ges ett par exempel.

Av en notering vid ekoxen, *Scarabæus Cervus* (Ödmann har antecknat det nya släktnamnet *Lucanus*), framgår det att han tagit ett exemplar på Värmdö 1777. Tydligt var ekoxen stadigt förekommande i Stockholms-trakten långt in i början av 1800-talet, ehuru den senare helt försvann därifrån — kanske i samband med den hårda beskattningen av eklundarna.² Den sällsynta jättepraktbaggen *Buprestis mariana*, som numera räknas till skalbaggsamlarens önskedjur, har han tagit på Värmdö — den är en ömtålig urskogsrelikt, som fått sina levnadsbetingelser kraftigt inskränkta. Dödsbudet eller »skrobban», *Tenebrio mortisagus* (numera *Blaps mortisaga*), hör i våra dagar till rariteterna bland svenska skalbaggar, men att Ödmann utan vidare markerar den med ett »W» är inte förvånande. Den var förr utbredd och vanlig i källare och fuktiga uthus och är ett bra exempel på djur i människans omedelbara närhet, som inte trivs med vår höjda levnadsstandard och ökade anspråk på hygien.

I ett brev till Olof Swartz (10.8.1788) ger han en antydan om sina samlingars omfång: »Jag har använt mäst arbete på Ornithologien och Entomologien; jag känner dessa grenar någorlunda methodiskt; men jag samlar helst Snäckor och Insecter. Af de förra har jag dock ett ringa antal. De sednare åter gå emot 1 800 Species af hwilka jag sielf tagit de flästa.» Det var betydligt fler än antalet insekter i hela Fauna svecica! Av den svenska floran säger han sig i samma brev endast sakna 50 arter, av vilka tio var lappländska.

Dessa imponerande samlingar var till en del också resultatet av livliga förbindelser med andra naturalister.³ När Ödmann inte själv har tagit insekten antecknar han i regel givarens namn, »af Osbeck», »af Modeer» o.s.v. Han återkommer ofta till en av Osbecks grundsatser, enligt vilken naturforskarna borde utgöra en särskild republik, vars medborgare arbetade för gemensamt bästa,⁴ och i det nyss citerade brevet till Swartz prisar han

¹ I revisionsplanen rekommenderar dock Ödmann att det linneanska systemet för insekternas del i stort sett bibehålles, medan däremot antalet släkten bör utökas en hel del

och beskrivningarna preciseras bättre.

² Se Joh. Em. Wikström, *Stockholms Flora*, 1, 1839, s. 115, där flera fyndplatser anges.

³ Wijkmark, s. 57 f.

denne som en »ägta Natur älskare och kännare» med en dyliks egenskap att vara »communicable».

Hans förtjusning är stor när ett örtpaket eller en insektslåda anländer med posten från någon av naturalistvännerna, och han är ivrig att försöka återgälda gåvan efter förmåga.⁵ Det pågick denna tid en säregen och livlig byteshandel mellan linneanerna runt om i landet; konkylier växladess mot insekter, koraller eller sällsynta maskkräk mot fågelägg och rara fjärilar, sydsvenska orkidéer kvitterades med blommor från de lapska fjällar. Linneanska präster i förskingringen höll flitig kontakt med älsklingsvetenskapen och de gamla studentkamraterna genom byten av naturalier för sina prydligt uppställda samlingar.

På sista sidan i sitt exemplar av *Fauna svecica* har Samuel Ödmann förtecknat sin samling av utländska insekter och vilka han fått dem ifrån, ett vackert exempel på de »kommunikationer» som han talade om. Av listan framgår att han fått exotiska fjärilar av Adolph Modeer, skalbaggar från Japan och Indien har han fått från studentkamraten och senare vittberömda professorn C. P. Thunberg, bengaliska jordlöpare och eldflugor från vännen och gynnaren bankokommissarien Bengt Bergius, afrikanska och amerikanska fjärilar och skalbaggar från jordenruntfararen Anders Sparrman, som också hjälpte honom med medicin mot frossan när andra läkare var oanträffbara,⁶ men som bland samlare annars inte tycks ha haft rykte om sig att vara särskilt generös,⁷ för att nu nämna några av de mest kända bidragsgivarna.

Man kan föreställa sig att *Fauna svecica*, Ödmanns kära handbok med minnen från de lyckliga skärgårdsåren, stod på hedersplats i det bokuppfyllda hörnrummet i Svartbäcksgatan 17 i Uppsala, där han tillbringade de många åren i sin sjuksäng intill den ständigt heta kakelugnen. Även om teologiska och kyrkopolitiska spörsmål i allt högre grad kom att dominera hans tid, fanns det alltid tillfällen över för hans *scientia amabilis* och för minnet av den store läromästaren.

Vid Ödmanns begravning i Gamla Uppsala en oktoberdag 1829 samlades en stor skara naturalister, som kommit till universitetsstaden i samband med den byströmska Linnéstodens avtäckning, och latinaren Tranér sjöng:

⁴ Samuel Ödmann, *Aminnelse-tal öfver ... Pehr Osbeck*, s. 246. (Skrifter och brev, 1.)

⁵ I brev till Thunberg 24.10.1786 skriver Ödmann: »I fall Bror har några utländska örter, som ligga och förloras, så gif mig helre något deraf. Jag har intet annat att roa mig med i enslighet, än att läsa och conferera dem

med beskrifningar.»

⁶ Ödmann till C. P. Thunberg 15.6.1791.

⁷ I det nyss citerade brevet till Swartz säger Ödmann kort och gott på tal om samlande av naturalier: »Af Prof. Sparrman lär ingen fått någon ört.»

Una duos jam pompa sacrat. Linnaeus et Ödmann.
Una sacrantur — sic meruere — duo.⁸

Den tredje i raden av sanna linneaner som har varit ägare av denna Fauna svecica var Carl Erik von Meijerhelm.

Han var född i Ekeby by strax söder om Örebro den 13 mars 1810 som son till löjtnant Carl Fredrik von Meijerhelm och inskrevs vid Uppsala universitet den 9 mars 1832.⁹ Två dagar tidigare hade han för 2 riksdaler och 26 skilling banko köpt Fauna svecica efter den bortgångne Samuel Ödmann, vars bibliotek då gick under klubban.¹

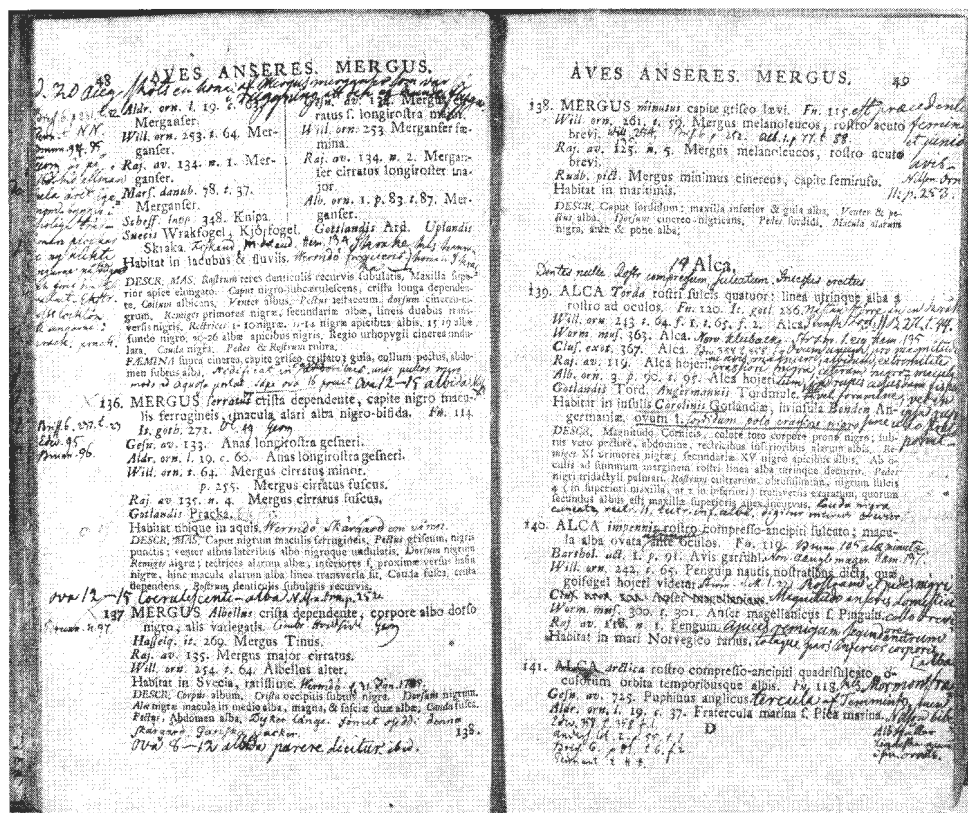
Att han var väl medveten om den slitna bokens förnämliga proveniens framgår av anteckningar på olika ställen i boken, ehuru hans något vårdslösa framfart med bläck och blyerts kring — och ibland mitt i — de ödmannska kommentarerna kan förefalla en sentida läsare minst sagt vanvördig. Vid den inledande auktorsförteckningen har Meijerhelm signerat en kommentar med orden: »C. E. von Meijerhelm, som gjort de flesta anteckningarna i denna bok. De öfrige äro gjorde af Prof. Samuel Ödman.»

Meijerhelms häpnadsväckande skrivklåda är trots allt avväpnande som uttryck för en oförbrännerlig vetgirighet och kunskapsörst; hans aktiva sätt att konsumera lärdom skulle säkert ha väckt starkt gillande både hos Linné och Ödmann — han var i hög grad en sentida linnean. För den unge närkingen var boken ett redskap och på intet sätt enbart »en prydnad för bokhyllan». Han fyllde den som en notesbok med anteckningar och hugskott av de mest skilda slag — från citat ur Tegnér's prolog vid magisterpromotionen 1829 eller anvisningar för uppfödandet av starar till beskrivning av en ny art fästing (*Acarus* L.), som han funnit på ryggen av en liten ödla i ett bänkfönster och förteckning över insekter som han önskar till sin samling. Anteckningar från föreläsningar och seminarier på lösa lappar, långa utdrag ur böcker som särskilt intresserat honom, egna iakttagelser om fåglar och insekter, urklipp och planscher från Vetenskapsakademiens kvartalshandlingar, allt har stuvats in i Faunan. Så småningom svällde alla dessa tillägg till den grad i omfång att behovet av ett nytt band inställde sig.

⁸ Wijmark i hans utgåva av *Samuel Ödmanns skrifter och brev*, 1, 1925, s. XL. På svenska kan detta distikon återgivas ungefär sålunda: En högtidlighet helgar de två. Linnaeus och Ödmann. / Av en helgas de två — det ha båda förtjänt.

⁹ J. Lagerholm, *Södermanland-Närkes nation*, 1933.

¹ Förteckning på ... *Doct. Samuel Ödmanns efterlämnade boksamling som försäljes i Uppsala d. 3 Nov. 1830* [i Uppsala universitetsbiblioteks båda exemplar ändrat med bläck till 7 Mars 1832], Uppsala 1830. Faunan är upptagen som nr 81 bland oktaverna.

Tre linneaners exemplar av Fauna svecica, ed. 2, 1761, s. 48-49.

Det nya bandet utfördes enligt en anteckning i boken av »Gesällen Levin hos Kahlow» för 16 skilling banko, sedan Meijerhelm återvänt till Ekeby från studierna i Uppsala.² Det var säkert inget lätt uppdrag för bokbindar-gesällen att hålla ordning på alla lösa lappar i olika format — när inter-folieringen vid något tillfälle blivit felaktig, föranleder det genast bestäl-laren till en syrlig kommentar i kanten.

Efter Uppsalatiden ägnade sig Meijerhelm åt trädgårdsodling på fäderne-gården i Ekeby by, där han levde till sin död 1869. Han beskrivs som en stor blomsterälskare, med en trädgård som var fylld av sällsynta växter och som slutligen upptog en stor del av gårdens areal. Enligt Claes Lagergren, som ägnat honom ett kapitel i sina Minnen, var han en ytterst originell

² En bokbindare med namnet Kahlow var verksam i Örebro på 1830- och 40-talen, enligt uppgift i brev från framlidne landsantikvarie

Bertil Waldén i Örebro.

³ Claes Lagergren, *Mitt livs minnen*, 1, 1922, s. 241-251.

herre, som levde som enstöring på sin gård, »lik munkarna på Athos fruktande besök av kvinnliga väsen».³ Skolpojkar med botaniska intressen brukade söka upp honom och köpa rariteter för priser som bestämdes av växtens sällsynthet. Trädgården var alldeles överväxt och förvildad, men den lärde örtagårdsmästaren fick sina blommor och buskar att frodas i paradisk yppighet.

Han vandrade vida omkring i Ekebys omgivningar med spade och portör och samlade plantor som han sedan satte i sin trädgård. Guckuskon hade han funnit i Stockebäck i Asker och fått att slå rot hemma på gården, och den röda näckrosen hade han — efter dess upptäckt i Fagertårn 1856 — fört hem till den lilla dammen i trädgården.

Kring trädgården och dess alster kretsade allt hans intresse. Han var visserligen inte fysiokrat av samma stränga slag som Ödmann — han älskade blommorna inte minst för deras skönhets och sällsynthets skull och frågade inte alltid efter deras nyttighet — men allt hans läsande och forskande ägnades naturen och dess odling. Anslaget gav han redan som ung student, när han på försättsbladet i sin *Fauna svecica* räknade upp de olika arter av skadeinsekter som lantmannen kan riskera att få besök av i hasselnötter, hallon, äpplen, svamp och ärtbaljor.

Som en gengångare från Linnésklet gick den ensamme gubben i sin förvildade och prunkande trädgård, där huset nästan doldes i klångväxter av alla överkomliga slag. Med kaprifolium och hundrova virade sig vildvin, humle och convolvulus, och i det gröna ljus som om sommarkvällarna silades genom bladverket satt han och raspade ner nya rön i sin *Fauna svecica* med flytande, energisk handstil. Han hade börjat 1832 och ännu från mitten på 1850-talet finns det citat ur nyutkomna verk blandade med egna rön på de sista sidorna i Faunan.

Den allra sista kommentaren i boken återfinns på pärmens insida och handlar om kräftor. Av tolv stora kräfthonor som Meijerhelm fångade den trettonde juli — ovisst vilket år — visade sig ingen ha rom eller ungar under stjärten, rommen i magen var oftast finkornig, en del hade gamla skal, en del nyss ombytta och en del dubbla o.s.v. Sista ordet i anteckningen är *vidi!* — jag har sett det! I det ryms mycket av arvet från Linné och från Samuel Ödmann — detta att vara »självsynt övertygad», att följa den empiriska traditionen, att undersöka, inte antaga.

Carl Erik von Meijerhelm blev inte gammal, men han hade på något sätt överlevt sin egen epok. Bortglömd gick han i sin gamla trädgård med den nästan hundraåriga *Fauna svecica* som alltjämt gällande rättesnöre. Den ena efter den andra av hans drängar — som han envisades kalla »betjänter»

— lämnade honom när de småningom blev giftasvuxna och började smyga ut om kvällarna. Meijerhelm rasade och önskade att han kunde kastrera dem: »Den första kona, som får tag i dem, gör dem spritt galna», suckade han.

Kosthållet på Ekeby, som i huvudsak bestod av ägg och choklad, fördärvade hans mage, och han fick, försvarslös liggande i sin bädd, i tidens fullbordan bevittna hur häradsskrivare Lindbergsons fru Sophie, som bodde nästgårds, bröt det långa kvinnoförbudet på Ekeby och hjälpte den fanatiska ungarlen till rätta i all hans bedrövelse och ensamhet.

Den 21 februari 1869 dog gubben Meijerhelm, och en vacker höstdag blev det auktion på hans tillhörigheter. Närmare anhöriga saknades (han slöt sin ätt på svärdssidan), men under trädgårdens lummiga trädkronor samlades en glad skara av traktens folk. Claes Lagergren, som själv var närvarande, får berätta: »Möblerna voro utsatta på gården och sågo nu i det blanka solljuset förfärligt nedsuttna och skräpiga ut — gammalmodiga och förbrukade. Stora högar med sängbolstrar och kuddar kastades ned från övre våningen, och på den högen hoppade ungdomen ned under glada rop. Meijerhelms gamla böcker och musikalier, som hållit honom troget sällskap — gamla vänner från de långa vinterkvällarna — slogos bort, allesammans för en krona. Och de träget samlade och noga ordnade herbarierna slängde auktionisten omkring sig under allmänt skratt och gyckel.»

En gammal linnean hade gått bort.

Summary

A COPY OF *FAUNA SVECICA* FORMERLY OWNED
BY ERIK RYDBECK, SAMUEL ÖDMANN AND
C. E. VON MEIJERHELM

By

GUNNAR BRUSEWITZ

The author describes a copy of the second edition of *Fauna svecica* (1761) in his possession and gives an account of the notes written in it by its previous owners. The first owner was Erik Rydbeck, one of Linnaeus's students, who was an occasional poet and a keen sportsman and later became a doctor in Vadstena. He made no other notes in the book, apart from his signature.

The next owner was Samuel Ödmann, a theologian and a minister of the Church of Sweden, who is well known in Swedish cultural history and was an important figure in widely different spheres (a Swedish Gilbert White, in a way). In his early years, Ödmann was an active investigator of bird life, especially in the Stockholm archipelago, where he was minister of a small parish. It is his notes on this subject in the margins of this book which give it its great interest. Ödmann made a large number of interesting notes on the distribution and occurrence of different species. The author gives examples of how a careful study of these notes may help to increase our knowledge of the generally very imperfectly documented zoogeographical conditions in the archipelago at the end of the 18th century. Much has changed since then and many species—not only birds and mammals but also insects—now have different distributions. Some species have disappeared completely, while others have increased greatly in numbers or have established themselves. The period which has elapsed since Samuel Ödmann studied nature has involved, especially owing to man's participation, greater and more radical changes than perhaps any previous epoch since the Ice Age. The most interesting and detailed notes are those on the seabirds which could be hunted for profit. It was, of course, also to these birds that Ödmann devoted his most assiduous attention.

The third owner of this copy of *Fauna svecica* was C. E. von Meijerhelm, a country squire from the province of Närke, an extremely eccentric personality but in his interests a Linnaean of late date. He used this *Fauna* as a notebook and filled it with items of the most varied kinds: instructions for breeding starlings, a description of a new species of tick which he had found on the back of a little lizard on the glass of a garden frame, lists of insects which he wanted for his collection, notes of lectures and seminars on odd pieces of paper, long extracts from books which particularly interested him, cuttings and illustrations from the transactions of the Royal Academy of Science—he

stowed them all away in this book. Finally, it became so thick that he had to have it re-bound.

The author concludes his article with some snapshots of Meijerhelm's last years as an old bachelor living in his manor house with the untended but flower-filled garden. His interest in all living things was undiminished and the last notes in his handwriting in the book are concerned with some remarkable features which he had studied in some large female crayfish. He concluded his observations with the word "Vidi!" In this exclamation there is much of the legacy of Linnaeus and Samuel Ödmann—the desire to follow the empirical tradition, to allow oneself to be convinced only by what one has seen oneself.

Superstitionerna i Lachesis-manuskriptet

Några Linnéanteckningar jämte anmärkningar

I det följande återges två hittills outgivna blad ur Linnés endast delvis publicerade föreläsningsanteckningar till dietetiken.¹ Linné gav som känt sitt manuskript titeln *Lachesis naturalis* och avsåg därmed människans villkor och lott för hälsa och sjukdom, som han såg dem manifesterade hos henne själv och i hennes omgivning. Den antropologiska grundsynen är betecknande både för honom själv och för det århundrade, som han i så hög grad gav prägeln åt. Det Linné kallar vidskepelse och vantro (*superstitio*) hörde med i helhetsbilden av människan. Han ger denna sida av människolivet en beteckning, som avser själstillstånd och själsuttryck av olika slag (*animi pathemata*). Anteckningarna innehåller uppgifter om magisk medicin, ödesföreställningar, idiosynkrasier, övernaturliga väsen (*idolatria, spectra*), sympatier, vidskepelse samt om Linnés uppfattning om Gud och naturen (*theologia*). Av dessa blad återges härnedan nr 19 och 20, som bär rubriken *Superstitio*. De inleds med ett Lucretiuscitat om människornas blindhet och förhärdade hjärtan: *O caecas hominum mentes, o pectora caeca*. Därpå betecknas vidskepelsen som hopens dårskaper och käringars snack. Att Linné själv hört en hel del av det som han skrivit ned redan under uppväxtåren i Småland, framgår av slutanteckningen om vidskepligheten i hans småländska landsända. Tron på övernaturliga väsen återges på ett annat ställe i handskriften och har här ej tagits med. Linnés försäkran till trots är innehållet i dessa sistnämnda notiser ganska magert och dess »interpretatio romana» ytlig för att ej säga vilseförande, när det är tal om svensk folktro. Vad rubriken *Spectra* (spöken) beträffar, säger Linné att ämnet är »fullt av svårigheter» (*an dentur res est plena difficultatum*).

¹ Original i Linnean Society, fotokopia i Uppsala universitetsbibliotek. Avsnittet ifråga upptar fol. 7-23.

Detta visar, att han själv inte var helt främmande för föreställningar av detta slag, vilket också framgår av avsnittet om föreställningar rörande vård och varsel (manes), som av mig behandlats i annat sammanhang. I varje fall får man en smula modifiera omdömet att Linné »ej trodde på spöken» (Malmeström).

De här återgivna anteckningarna äger i främsta rummet folkloristiskt värde såsom en sammanfattning av Linnés anteckningar rörande den folkliga vidskepelsen i hans hembygd. Härvid bör emellertid ihågkommas, att Linné gör en bestämd åtskillnad mellan magi och vidskepelse. Magi är för honom ett vetande, låt vara ockult, om sammanhang, vilkas orsaker man ej känner, men vilkas verkningssätt man ej kan förneka. Linné var en anhängare av den gamla läran om de magiska sympatierna och gjorde föga hemlighet därav. Men magi var för den skull inte folklig vantro, vilket däremot var fallet med »superstitionerna». Dessa kan visserligen ibland på förnuftsgrunder förklaras, men de äger för den skull inte något sanningsvärde i sig. Vissa försök till sådana förklaringar lämnas i de anförda exemplen (nedan nr 2-7). Att dessa förklaringar i och för sig saknar värde, betyder dock ej att de för Linnés vidkommande skulle vara utan allt intresse. Han tycks stundom förutsätta även sympatetiska orsakssamband (såsom i fråga om de varma äggen och värphönan, nedan nr 36). Sådant visar hur nära hans åskådningssätt står den folkliga traditionens. Härifrån och till en, om ock tveksam tro på att det i verkligheten *kunde* förhålla sig så, är steget inte alltför långt. När det är tal om spöken och övernaturliga väsen, antyder Linné fruktan för okända makter som förklaring. Någon avsikt att förklara vidskepelserna som produkt av fruktan för det obekanta kommer dock knappast fram. Föreställningen att det var ett olyckligt omen att snava, när man tog avsked (nr 1), och tanken att onda ögon kunde vara verksamma, när något arbete misslyckades (nr 8) anges ha motsvarigheter i antika källor. Men detta betyder knappast, att Linné skulle anlägga några egentligen historiska synpunkter på sådana högst vanliga former av folktro.

Om huru den här återgivna texten kommit till stånd ger oss materialet ingen säker uppfattning. Omöjligt är icke att texten skrivits i flere omgångar. Sålunda ser det ut som om det första bladet skulle innehålla de ursprungliga anteckningarna. Uppgiften om källdrickningen i Östergötland (nr 3) föreligger i utförlig form i det senare partiet av Linnés *Diaeta naturalis*, som utan tvivel spelat rollen av förlaga.² I sådana fall bör man

² Linné 1958, s. 209. Se härom Wikman 1967, s. 93.

dock erinra sig, att Linné ägde ett ovanligt gott minne och kan återge mycket, som han tidigare har hört eller sett utan att behöva någon skriftlig förlaga. När han citerar, citerar han säkerligen ofta ur minnet. Tillfälligheter får i allmänhet avgöra ordningen av materialet.

Bortser man från enstaka plock, härrör samlingen i sin helhet från Linnés småländska hembygd, därom kan intet tvivel råda. Fullt uppenbart blir detta av det blad, där Linné direkt återger anteckningarna i konceptdagboken från 1741 års vistelse i hemtrakten. I varje händelse har anteckningarna införts i föreläsningsmanuskriptet troligen redan före 1745. De inleder det andra bladet med nr 72 och fortsätts till och med nr 95. Reseanteckningarna uppträder dock redan i nr 45 och senare i nr 102 och 113. I sistnämnda fall har anteckningarna synbarligen ej införts, förrän manuskriptet till den tryckta reseskildringen utarbetades 1744–1745, vilken tid sålunda även kan anses som den senaste för de här återgivna anteckningarnas nedskrivande.³

Det finns, som redan sagts, goda skäl att antaga att Linné bevarat talrika hågkomster från vistelsen i Småland sensommaren 1741. Förutom den märkliga berättelsen om Ingeborg i Mjärhult, som på grund av olika personers utsagor utformades efter resan, finns i anteckningarna förmodligen även reminiscenser av litterära källor. I främsta rummet stöter man på sådana från den anonyma samlingen *De reliquiis paganismi et papismi in Smolandia*.⁴ Från detta manuskript återges metoden att »slå ut ögat på en tjuv» uppenbarligen direkt ur minnet (nr 51). Det kan förmodas, att Linné också har reminiscenser från denna källa, vilken han vid nedskrivandet knappast längre hade tillgång till. Märklig är anteckningen om »heliga träd» (nr 38), vars början överensstämmer med *De reliquiis* i dess ursprungliga av C. F. Mennander avskrivna form (Törner nr 82). Andra jämförelser med *De reliquiis*-handskriften erbjuder nr 28, 35, 45(95), 52, 62, 65, 104 och 110 (läsningar). Sådana jämförelser får dock ej tillmätas avgörande betydelse, då ju Linné även kunnat ha uppgifterna direkt ur folkmun. En annan handskriftskälla, som man kunde misstänka, är kyrkoherden i Burseryd Petrus Gaslanders anteckningar om folktron, vilka i en av sonen utvidgad form 1774 publicerades av Frans Westerdahl. Om det funnits någon förbindelse mellan den äldre Gaslander och Linné känner man dock ej. Linnés sätt att fritt behandla och återge materialet försvårar förmodanden i denna väg. Men detta hindrar icke, att de Gaslanderska anteck-

³ För tillkomsten av dessa anteckningar se Wikman 1964, där detta parti av reseprotokollet liksom skildringen av Ingeborg i Mjär-

hult finns fullständigt återgivet s. 21 f.

⁴ Dessa har tidigare identifierats av mig i Törner 1946, s. 42 f.

ningarna ger oss möjligheter att på åtskilliga ställen tolka vad Linné kan ha avsett i sina kortfattade, ofta vårdslöst nedkastade notiser.

Linnés förråd av folkliga föreställningar av detta slag var naturligtvis inte uttömt med denna rätt brokiga samling. Den har hopbragts i syfte att för åhörarna illustrera hans egna landsmäns, ej minst hans smålänningars vanföreställningar i söcken och helg, men också för att visa upp allehanda villfarelser, som fått utlopp i tro och handling och som därför hörde till kunskapen om människolivet. I sådant hänseende är Linnés sanling av vidskepelser högst representativ för hans vitt famnande syn på människan.

Vid utgivningen av dessa anteckningar har jag haft den oskattbara förmånen att få begagna framlidne förste bibliotekarien Arvid Hj. Ugglas avskrift av de utgivna partierna av *Lachesis naturalis*. Men såväl originalet som avskriften innehåller en del svårlästa ord och uttryckssätt, vilka berett utgivaren besvär och föranlett rättelser, som endast i enskilda fall ansetts förtjäna observeras i de följande anmärkningarna till texten. Redan handstilen är långtifrån lättläst på alla ställen. Jag har följt Ugglas läsning i fråga om interpunktion och stavsätt. Bruket av stora och små bokstäver kan dock synas godtyckligt. Linnés sätt att i manuskriptet antyda förklaringsgrunder på ny rad har iakttagits. Nummerföljden är utgivarens. Sidhänvisningar till originalet har satts i vänster marginal. Vid den slutliga kontrollen av manuskriptets text liksom vid hänvisningarna till Törners och Rääfs folktro-samlingar har jag haft en värdefull hjälp av årsskriftens redaktör, för vilken jag är högst tacksam.

De flesta av de anförda vidskepelserna finns antecknade även på andra håll. Hos Linné själv finns några i dagboken från Ölands- och Gotlandsresan (nedan anförd som *Dagboken*, anteckningarna i fråga utg. 1964) och i den därpå grundade, 1745 tryckta reseskildringen (*Resan*). Dessutom förekommer de flesta exemplen helt naturligt även i svenskt folkloristisk forsknings två stora samlingar av vidskepelser, nämligen Törners och Rääfs, utg. 1946 och 1957 (nedan anförda som *Törner* och *Rääf*). Det har ansetts vara av intresse att göra hänvisningar till motsvarande ställen i dessa två arbeten. Därvid har uppmärksamheten riktats även på en del fjärmare likheter, då även dessa ofta är upplysande för förståelsen av Linnés ibland något kryptiska formuleringar. Den stundom förekommande hänvisningen till *Mennander* avser den i Törnerutgåvan s. 63–89 medtagna, med egen nummerföljd försedda avskriften av det ovan i inledningen omtalade *De reliquiis*-manuskriptet (här förkortat *De rel.*), som torde ha verkställts av sedermera ärkebiskopen Mennander under hans studievistelse i Uppsala

från slutet av 1732 till början av 1734. Slutet, nr 118–125, i denna avskrift har tillagts av Mennander själv, av allt att döma efter upplysningar givna av hans lärare och vän Linné.

Det första av de inledande latinska citaten är hämtat från Lucretius, 2.14. Det på tredje raden anförda »Anniles fabulæ» kan jämföras med »fabellæ aniles» hos Horatius, 2. Sat. 7.77. Nästa citat är Vergilius, 8. Ecl. 77 f. Slutligen citerar Linné Horatius, 1. Sat. 1.14.

Litteratur

- Hjalmar Falk & I. Reichborn-Kjennerud*, Frosken og padden i nordisk folke-medisin. (Maal og minne, 1923, s. 58–73.)
- Petrus Gaslander*, Beskrifning om allmogens sinnelag, seder ... i Jönköpings lähn och Wässbo härad. Ny uppl. 1895. (Svenska landsmål, Bih. [A], 1, 3.)
- Theodor H. Gaster*, Some ancient Oriental folklore. (Folk-Lore, 1938, s. 335–375.)
- Paul Heurgren*, Husdjuren i nordisk folktro. 1925.
- Emanuel Linderholm*, Signelser ock besvärjelser från medeltid ock nytid. Saml. ock utg. 1917–1940. (Svenska landsmål, B, 41.)
- Carl von Linné*, Öländska och Gothländska resa ... förrättad åhr 1741. 1745. – Föreläsningar öfver djurriket. Utg. af E. Lönnberg. 1913.
- *Diæta naturalis* 1733. Utg. av A. Hj. Uggla. 1958.
- *Nemesis divina*. Utg. av E. Malmeström & T. Fredbärj. 1968.
- Ingjald Reichborn-Kjennerud*, Vår gamle trolldomsmedisin, 4. 1943. (Skrifter utg. av det Norske videnskaps-akademi, Hist.-filos. kl., 1943: 2.)
- Johan Ernst Rietz*, Svenskt dialekt-lexikon. 1862–1867.
- Leonhard Fredrik Rääf*, Svenska skrock och signerier. Med inl. och anm. utg. av K. Rob. V. Wikman. 1957. (Kungl. Vitterhetsakademiens handlingar, Filol.-filos. ser., 4.)
- Carl-Herman Tillhagen*, Folklig läkekonst. 1958.
- Johan J. Törner*, Samling af widskeppelser. Med inl. och anm. utg. av K. Rob. V. Wikman. 1946. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs akademien, 15.)
- K. Rob. V. Wikman*, Hednisk och katolsk övertro. En samling anteckningar från 1600-talet. (Fataburen, 1946, s. 147–152.)
- Carl von Linnés samling av småländska vidskeppelser 1741. (SLÅ 1964, s. 16–25.)
- Tillkomsten av senare delen av *Diæta naturalis*. (SLÅ 1967, s. 92–93.)
- *Lachesis and Nemesis*. Four chapters on the human condition in the writings of Carl Linnæus. 1970. (Scripta Instituti Donneriani Aboensis, 4.)

O cæcas hominum mentes, o pectora cæca.

Plebis deliria.

Anniles[!] fabulæ.

[Necte tribus nodis ternos, Amarylli, colores
Necte Amarylli modo et Veneris dic vincula necto.
Virg. eccl. 8. *Överstruket.*]

Cætera de genero hoc (adeo sunt multa) loquacem
delassare queant Fabium.

1. Valedicerande om stupar, snafwar etc. kommer ej igien, olyckas.
Ovidius de Protesilao, cujus uxor ad eum scribit hæc verba:
cum foribus velles ad Trojam exire paternis
pes tuus offenso limine signa dedit,
ut vidi ingemui.
2. *Caussæ*: In vetere testamento commenderades fastande af dem som syndat, solum jejunium tollit morbos divitum ab ingluvie.
3. I Östergötland resa till någon kiella Midsommars nat och dricka. de som lågo wid Betesdæ dam och drucko, blefwo ej alla friske.
4. Midsommars afton sambla åtskillige örter till medicin. i. e. æstate antequam bene maturuere.
5. Eij gå uht at giöken må dåra fastande. äta något förän man går ut om vårtiden i rå luft.
6. gastar och spöken regera i mörkret. at ej gå ut at låta skada sig äller skada andra.
7. Strö ☉, ☽ aut ☿ i elden seu krut, at oset ej skall skada. veteres in sacrificiis ☉:le insperso lustrabant ignem.
8. när något går illa, säger man sig tro det wara förgiort. qwinfolk då de äro i kiöket och någon ser på dem, det ock olyckas, säga dem hafwa onda ögon. *Virg.* Nescio quis teneros oculos mihi fascinat agnos.
9. i Upsala då de komma till bryggs främmande, taga först eldkohl i handen, sedan hälsa.

10. Fasta. Smolandi fasta ofta in morbis incurabilibus Sancte Örians fasta.
 1. Fastlags söndag fastas söndag till en begynnelse.
 2. andra weckan i fastan fastas måndagen
 3. tredie Tisdagen
 4. fiärde onsdagen
 5. fämte torsdagen
 6. siette fredagen
 7. påsk lördagen
 då är curen all.
11. får siuka, koka et siukt, gifwa den andra at dricka.
12. Bitä i slacht då kiöttet fladrat[?] darrar, så spritter man ej i sömnen.
13. At maten må blifwa dryg i giäst bod, stoppas duken genom prävetet.
14. Om man bullrar med stängen och såen, då man bär upp watn till öhl, willia giästerne druckne slås.
15. rep af galgen bunnit i griman, då willia alla kiöpa.
16. Spik af stegel i öhl tunnan, då kiöpa alla.
17. ej gifwa öfwer tröskelen, ty då får ondt i hufdet.
18. vårtor röra med lik äller med frisk oxkiöt, grafwa neder under sten.
19. Tagel af hästen blifwer hästen siuk om han ej får nosa.
20. Mässewin för örnwärk.
21. gifwer man hästen hwitlök, så får han styrkan, då andra hästar up-trottna.
22. Troll talas mycket om i bergen; Bytingar förbyta barn, kor och folk bergtagne.
23. hänga skata öfwer hästen för maran.
[Mundus regitur opinionibus *överstruket*.]
24. vårtor röra med handen af lik, äller röra med kiöt färskt, nedgrafwa, äller med halmstrå parte, cujus articulus in medio, röres, nedgräfwes under takdropp.
25. ej låta sängen ligga öppen äfter sig, ty flyger en gohl sparf öfwer blifwer icterus.
26. i Upland tända up eldar wallborsmässonatt wid alla gårdar. reliquiæ ab paganismo.
27. Torwiggas om bewaras i gården slår åskan ej neder.
28. När en häst har tommat sig på jorden, som syns, skall man spotta, då man går öfwer. älliast får man wred i foten.
29. Man må ej hugga på lasset, ty då skadas oxarne.
30. Oxarne blifwa ej hwila, så länge lasset ligger på; om sker: otrogna drängar.

31. Man må ej kasta betslet på jorden, ty om en groda hoppar öfwer, får hästen på hufdet Torsebete. Bubones.
32. Hästarne skola swämas Walboramäso dagen, för sohl går up, at de måge mista skabben. recte a frigore.
33. Plocka 9 slags fruchtbärande träd's löf missommarsafton, godt för alt.
34. När bij swärma, kasta en nyckel som är ärfd öfwer Biswärmen, så flyger han ej bort.
35. Skärtorsdag korsa alla dörrar, at Trollpackor ej måge komma in. skiuta, så falla de neder, då de resa till blåkulla.
36. Man må ej taga en hönas ägg medan det ännu är warmt, ty då skadas hönan. *Sympt.*
37. Man må ej taga någon kiepp som någon orm är slagen med till döds, ty då får man skabb på handen, sedan hela kroppen.
38. Heliga träd må ingen röra; tager man quist däraf, bör man bära tillbaka och lägga under trädet.
39. Hyll will ingen gierna röra äller hugga i Skåne.
40. på Möklenäs war en stor ask och en stor lind friträd.
41. Pastor Fiorin i Wittaryd wille de skulle hugga neder et frijträd, wågade ej, han tog yxan, men kom hem siuk, dog.
42. Lämna uht giest, altid lägga ett kohl uti; de som komma röra elden.
43. Baka ej brödet giäser, taga et par spånor på annors wedkast, kasta in, så går det.
44. Ostmiölk bära de ej gierna till annor gård, ty miölken skämnes, men där hon bärs blifwer bättre.
45. Juhlholm altid om juhlen, ex papismo. Kors af halmen wid hwario dör och under borde[t]. fins korn utfalne under bordet, betyder wälsignat år.
46. Naglarne böra skiäras ej på hwar dag. ty freddag hat, lördag mat, söndag till förbannelse, om Torsdagen kartnaglar.
47. Korsa på bröd förrän de skiärat.
48. När de slachta, taga första biten utur bröstet bråsk, kasta i taket och nämna först 2, sitter han qwar få de hwar andra, älliast ej.
49. Slachta swin, se på lefren, hur långt blifwer till ållon, ty så många lobi, så många år till.
50. Siersa.
51. Slå uht ögat på folk, smida på spiken 9 söndags mornar, fastandes, tigandes, sist slå i wäggen far för 1 000 dieflar, slå uht ögat på den tagit.

52. Skiära af naglarne, skiära i träd, papper, älliast kan trollpacka giöra ont.
53. Om giöken dårar, man biter i ett träd skall det falna.
54. född med segerhud, skall giömma henne, älliast mister all sin lycka.
55. Om en hafwandes ser en hora i nacken barhufwad, blifwer barnet skorfwiikt, hinc måste pigan taga klut, fast hon giör det nödigt.
56. I wådeld låta en qwinna miölka i elden; äller kasta en röd tupp rätt i elden, experimento sororis hus.
57. den sätter uht wådeld, den skall elden slå äfter hwar han går i Bierlöf.
58. Kläder som en död haft, gå sönder straxt, meritera knapt kiöpa.
59. Kreturen wantrifwas, taga spånor af korpsträd lägga under golfwet.
60. Hwita fläckar på naglar, betyda att man logat på dem.
61. Då man rys, säges att döden går öfwer grafwen.
62. Uglä äller Uf höres wid gården. betyder olycka; lik, brand etc.
63. När härfoglen skriker betyder krig. Upupa.
64. När i E uglor[?] fluga krig, spinnel pest, matsk dyrtid.
65. grafwa af barn äller hund utan för husen, betyder at någon skall dö.
66. Om stort kretur dör, häst, siellko, skall far äller mor dö.
67. Flyttia skator och swalor från gården. brand.
68. fläckar i speglar då lönda horor se uti dem.
69. Spotta i håret ter för än det kastas bort, ty får skator det blifwer man älliast skorfwig.
70. ej må waggas i tomme, ty då blifwer barnet olätig. matskigt.
71. Rägnar det i brudkronan blifwer bruden rik.
72. Då brudfolk resa till kyrkian, skall brudgummen hålla i hennes grimma, at ingen må rida them emällan, på det ingen må tränga sig emällan i ächta tro.
73. Bruden komen uti brudstolen från wigslen, skall röra vulvam med så många finger, som hon will få barn till.
74. Bruden skall ej tillbinda skobanden för wigslen, på det hon må få lätt att föda som afdraga sig skorna.
75. [och lägga pgr i skorna, at hon aldrig må blifwa utan pgr. *Tillagt senare.*]
76. Bruden skall laga hon får se först brudgummen, förn han henne, at hon må råda öfwer honom, alias v. v.
77. Brud och brudgumme böra spisa till samans med samma talrik, at the måge lefwa ense.
78. Brud och Brudgum komne från kyrkian, böra förn de äta gå i stall och få hus, där låta sitt urin at boskapen skola trifwas för dem.

79. Bruden hemkommen från kyrkian bör smaka all maten, at hon hafwandes ej må blifwa lysten.
80. Bruden i sängen bör achta at hon ej somnar för än han, at hon må lefwa öfwer honom alias v. v.
81. Bruden i wigslen skall laga at hon får sätta sin fot för hans, at hon må få tala för mannen.
82. Bruden när hon reser till kyrkian skall hon taga med sig mat at utdela till de fattige, då hon för hwar allmosa mister en olycka, den transporteras på den fattige, som tillförene är usel. altså äro desse almoser af hiertat.
83. [Bruden tager secundinam Equæ öfwer hufwudet hastigt at hon må föda lätt. *Tillagt senare.*]
84. När någon dör sättes på många ställen lius i handen; sunt reliquiæ papismi.
85. i likkistan lägs ofta det kiäraste Tobakspipa, dosa pgr etc. at liket ej skall spöka.
86. på halsen af liket bindes en liten biällra, om man har honom mistänkt at han grafwit ned skatt, at man skall af biälla höra hwart liket går om natten.
87. När liket utbärs, kastas eldbränder på gården äfter, at liket ej skall gå igen.
88. Lutar liket i kistan till höger, skall betyda at snart något manfolk i slächten skall dö et vice versa.
89. faller grafwen in på kyrkiogården, betyder at någon snart från samma går väntas dit.
90. sprakar elden och kastar gnistor långt på golfwet, betyder lik.
91. [eller strö linfrö hela vägen, förn de redan spöka; ty af lin Biblen. *Tillagt senare.*]
92. Torsdagsafton må ingen spinna äller tweska, ty älliast spinnes och tweskas om nättren: reliquiæ paganismi.
93. Skriar barnet under döpelsen, blifwer thet ej långlifwat.
94. Julhlnatt skola 2 lius brinna hela natten på bordet; fars och mors. slocknar et af någon wåda, äller tiuf, dör den.
95. Juhlafton skall ringar af juhhlalm bindas och träden, och kors af halmen kastas ett på hwar åcker, at de nästa åhr måge blifwa fruchtsame.
96. Ingen törs taga någon frucht äller bär, som växer wid vägen där lik äro framburne, att de ej måge få likmatsken; de mena att matsken komet af lik, och har kunnat insinuera sig.

97. midsomarsdag törs ingen taga något grönt af jorden, ej luchta någon bloma, ty den dagen tro de likmatsken swärmar, och förorsakar cancrum.
98. Ser man en trefot up nederwänd, bör man spotta, älliast fås hordeolum.
99. Om en harf ligger up ned, gräs växer igenom, om koen äter får hon harfwa, i. e. molam.
100. Rustici credunt se curari a gonorrhæa si coeant cum sana, unde illa inficitur, sed theologia diaboli, inde propagatio. quod vitulus sugendo curat, non fit sympathetice, sed renovando.
101. *Hosta*. Bonden stiger naken up i skotstenen; Bondqwinnan nakot Fol. 20 v. i spisen med barnet som hostar, Fadren ropar: Mor är du här? Hon swarar: ja! har du barnet med dej. Rs. ja. är hostan med. Rs. ja. Han säger så: drag då hosta för 1 000 diäflar: repetitur hoc ter.
102. *Ephemera cureras* med bort läsande
 Vår Herre Christus och S. Pehr, the gingo sig then vägen fram;
 så mötte dem en döder man, tå sade vår Herre och S: Pehr till
 den döde mannen hwart ska du gå? Den döda mannen sade: jag
 skall gå till N.N. Hwad skall du där, sade vår Herre och S. Pehr?
 jag skall krysta honom, så att hierte blodet skall rotas. Nej, det skall
 jag förwägra dej, jag skall lägga dig under stäck och sten, at du
 skall göra ingen mera men.
103. alias pusta eld 3 gånger öfwer honom. Bränna krut.
104. alias stöpa tre gånger bly smält uti watn öfwer den siuke, då blyet
 skall få den form spöket hade, och patienten blifwa frisk.
105. *Uvula procidentia*. drypa watn uti halsen af takdropp, helst af kyrk-
 nyckelen.
106. *Hectica*. in S. Coena taga oblatet, giömma och gifwa den siuke. (ex-
 cipe non Smolandis.)
107. *Hordeolum*. taga en trefot, bora med alla 3 föttren därpå.
108. Watn qwesor på tungan betyda at någon logat på dem; cureras där
 med at han säger: Jag har blemma på min tunge. alter respondet,
 spotta henne i en hundröf. repetitur ter ab utrisque.
109. *Hæmorrhagia*. skrif på en rund pappers lap consummatum est och
 sätt upp i näsan.
110. Tag på såret och säg:
 det är så stor synd at gå till tinge
 där mot änckior och faderlösa barn
 at weta rätt och witna orätt
 at detta blodet skall stanna.

111. *Nocere.* giöra at en aldrig skall få hälso dag; mäta ett lik med trå, mäta den andre då han sofwet.

112. *Epilepsia.* dricka blod af en som halshugges.

113. *Kloka* kallas de som curera alla sjukdomar, utan at wara medici. Sådana finnas åtskillige af bägge kiönen hälst i Smoland. E.gr. *Ingebor* i Mierhult, Wirestad sock, Albohärad, Smoland. en klok qwinna. när någon är siuk, far han på många mihl till henne äller skickas.

Prognosis. Lintyg, strumpor, strumpband, äller något af den siukes kläder wisas; hwilket är sak samma, som sågo hon sielfwa patienten.

causa är wetter [lares över raden], Elfwer [Neptunus över raden], rå, spöken, helige rum, äller andra dieflungar. at man på något ställe där de haft tillhåll äller helgat, suttit, sofwet, pissat, slaget ut något hett watn, heligt träd tagit gren etc.

diata. gå till stället som de termineras; rör, träd, ström, som flyter norr, kyrkgård. gå 3 lördags qwällar i rad, fastandes och tiggandes.

cura. ofra sista lördags qwäll miölk, etc. giöra afbön.

[Ingeborgs theorie är den: at hwar ock en meniska hafwer sin hamn, helt lik sig, som går under jorden up ned perpendiculairt, fot mot fot etc. etc. (NB. fundamento hoc nititur umbra arborum, [oläst ord], sylvarum: e.gr. ad aquas quietas sereno sole) uti Narcissi umbra.

när nu denna underjordiska meniska skadas af något helig Dieflunge, lider den andra. Och då den öfra lider, lider det undre. quod est superius est sicut inferius.

Då prästerne fördöma henne, swarar hon Christus då Phariseerne tillwitte honom at han utdref dieflar med Dieflarnes förste, är så at satan drifwer satan är han twäddrächtig. Matth. XII: 26. ej håller har man exempel at hon skådar. *Tillagt längst ned på sidan.*]

114. Spectra synas i Smoland hwar ewiga natt, ingen är som ej wet tahla om dem, jag tror ej så många finnas i hela världen, som i Smoland allena. i Holland äller Lappland hörde jag ej någonsin något. här i Upland höres ej håller mycket deraf.

115. daggast. När någon blifwer hastigt tagen, con[fu?]sus, siuk om dagen på arbetet, säges at daggasten krystat dem; hoc lethale. hinc [oläst ord] umbras volatiles a parva nebula.

Noter till Linnés text

1. Nemesis divina s. 91. Rääf nr 819 a–b. Ovidius, Ep. 13.87 ff.
3. Diæta naturalis s. 209.
5. Törner nr 313.
7. ⊖ sal (salt), ⊕ nitrum (salpeter), ⚡ sulphur (svavel).
8. Rääf nr 2829 a. Vergilius 3. Ecl. 103.
12. Rääf nr 2449.
13. Jfr Rääf nr 984 a.
14. Rääf nr 315, 982.
16. Jfr Törner nr 677, 1152. Rääf 301 a–b.
17. Rääf nr 547, 2597 a.
18. Rääf nr 2692 a–b, 2700.
19. Rääf nr 1534.
21. Törner nr 1159. Rääf nr 1198 a.
23. Rääf nr 1245 a.
25. Rääf nr 2433 b. *gohl*, gul, *icterus*, gulsot.
28. Törner nr 109. Rääf nr 1265, 2278 f. *tommat*, tumlat.
31. *Torsebet*, »torsabett, ett slags sjukdom; värk i händer och fötter eller frät-sår på boskap.» (Rietz s. 747 a). Jfr. Falk & Reichborn-Kjennerud, s. 68 f.
32. Rääf nr 1175 har »Christi Himmelsfärdsdag».
35. Resan s. 311.
36. *Sympt.*, sympathia.
37. Rääf nr 2633 b.
38. Törner nr 82. Rääf nr 2587 a.
40. Rääf ib.
41. Rääf ib. *Pastor Fiorin*, Andreas Fiorin (1697–1741), kyrkoherde i Vittaryd, Växjö stift.
42. Rääf nr 1375 a–b.
43. Mennander enl. Linné nr 119.
44. *Ostmiölk*, mjölk till ystning.
45. Resan s. 310–311. Törner (De rel.) nr 24. Jfr nedan nr 95.
48. Rääf nr 920.
50. Mennander enl. Linné nr 124. Rääf nr 1079 a–b. *Siersa*, skärsla, spå med såll. Se Törner s. 42 ff.
51. Törner (De rel.) nr 3. Rääf nr 2542.
52. Jfr Mennander (De rel.) nr 71 och Törner samma nr.
53. Jfr Törner nr 313. Rääf nr 461 c.
54. *Segerhud*, segerhuva.
55. Jfr Törner nr 1199. Rääf nr 255, 1052.
56. Jfr Rääf nr 2806.
57. Tydiligen en uttalad förbannelse över ogärningen. Bjärlöv i Kristianstads län.
58. Törner nr 343. Rääf nr 1423 a.
60. Rääf nr 1900.
61. Resan s. 310.

62. Föreläsningar öfver djurriket s. 86. Resan s. 310. Mennander (De rel.) nr 77.
63. Föreläsningar öfver djurriket s. 98. Mennander (De rel.) nr 78. Rääf nr 1610 b.
65. Resan s. 310. Rääf nr 512 b.
66. Resan s. 310. *Siellko*, skällko.
68. Rääf nr 2247.
69. Jfr Törner 125 jämte utg:s anm. Rääf nr 1141 c. *ter* (lat.), tre gånger.
70. Jfr Rääf nr 134 b.
71. Törner nr 373. Rääf nr 263 a-b.
72. Dagboken nr 4. Resan s. 309.
73. Dagboken nr 7. Resan s. 309. Den tidigaste anteckningen av Linné hos Mennander nr 125. Jfr Rääf nr 267 c enl. Nordins avskrift av P. Gaslander (»under länden»), vilket förefaller riktigast. (Gaslander s. 276. Se även utg:s inl. till Rääf, s. 53 f., 67.)
- 74-78. Dagboken nr 5, 6, 8, 10, 9. Resan s. 309.
79. Resan s. 309. Jfr Rääf nr 278 a, c.
80. Dagboken nr 11. Resan s. 310. *v. v.*, vice versa.
81. Resan s. 309. Rääf nr 268 a, 2674 c. *för*, före.
82. Resan s. 309. Jfr Törner nr 134. Rääf nr 266 a.
83. Resan s. 309-310.
84. Dagboken nr 16. Resan s. 310. Jfr Rääf nr 489.
85. Dagboken nr 17. Resan s. 310. Rääf nr 1700 b, jfr 1701 a.
86. Dagboken nr 18.
87. Dagboken nr 19. Jfr Rääf nr 1703 b.
88. Dagboken nr 20. Resan s. 310. Jfr Rääf nr 517.
89. Dagboken nr 21. Resan s. 310. Jfr Rääf nr 516 a.
90. Resan s. 310.
91. Jfr Rääf nr 1716 a-b, 2296 a-c. *ty af lin Biblen*, möjligen syftande på att papperet gjordes av linne(-lump)?
92. Dagboken nr 3. Resan s. 311. Jfr Törner (De rel.) nr 2 och utg:s anm. 1-5, s. 182 och i anslutning därtill Gaster s. 340. Se även Wikman, 1946, s. 150 f. Rääf nr 2512 a. *tveska*, tvinna.
93. Dagboken nr 12.
94. Dagboken nr 13. Resan s. 310. Jfr Törner (De rel.) nr 25. *tiuf*, ljustjuv.
95. Dagboken nr 14-15. Resan s. 310-311. Törner (De rel.) nr 24. Jfr ovan nr 45.
- 96-97. Resan s. 311. Rääf nr 1724 a-b, 1723 a-b.
98. *Hordeolum*, vagel, ofta kallad stolsteg. Jfr Rääf nr 2312. Litteratur hos Tillhagen s. 214 ff och noter.
99. Jfr Törner nr 889, 921 (harvkalv, månkav). *Mola* (Plinius), månkav (Heurgren, s. 14, 285).
100. Jfr *Diaeta naturalis* s. 191. Rääf nr 696.
101. Dagboken nr 2.
102. Dagboken s. 17. Resan s. 28-29.
105. Avser ner- eller framfallen tungspen. Jfr Reichborn-Kjennerud s. 89.

107. Se ovan anm. till nr 98.
108. *Qwesor*, blemmor, blåsor (Rietz s. 370 b), *loga*, ljuga (Rietz s. 409 b).
109–110. Formeln för stillande av blodflöde i allmänhet: »veta rätt och vittna orätt» vanligt uttryck i sådana formler; »änkor och faderlösa» däremot ej hos Linderholm.
110. Törner nr 979.
113. Dagboken s. 22. Resan s. 312–314.
115. En annan anteckning av Linné se Wikman 1964, s. 17, not 3.

Summary

THE SUPERSTITIONS NOTED IN THE MANUSCRIPT OF *LACHESIS NATURALIS*

By

K. ROB. V. WIKMAN

The author reproduces two hitherto unpublished sheets of Linnaeus's only partly published notes for his lectures on dietetics. As we know, Linnaeus entitled his manuscript *Lachesis naturalis*, meaning thereby man's condition and destiny, as regarded health and disease, as he saw them manifested in man himself and in his surroundings. The basic anthropological view is characteristic of Linnaeus himself and of the century on which he so greatly set his mark. What Linnaeus called *superstitio* was part of the complete picture of man. He gives this aspect of human life a designation which refers to states of mind and intellectual manifestations of various kinds (*animi pathemata*). These notes contain information about magical medicine, ideas about fate, supernatural beings (*idolatria*, *spectra*), sympathetic sensations, and superstitions. Nos. 19 and 20 of these sheets, which bear the heading "Superstitio", are reproduced above. It is clear from his final note about superstition in Småland that Linnaeus had heard a good deal of what he wrote down here during his childhood and adolescence in that part of Sweden.

These notes are, above all, of folkloristic value, as a summary of Linnaeus's notes on the popular superstitions of his home district. However, in this connection it should be remembered that Linnaeus draws a definite distinction between magic and superstition. To him, magic was a knowledge, albeit an occult knowledge, of connections whose causes were unknown but whose mode of action could not be denied. Linnaeus was a believer in the ancient doctrine of magic sympathies and made little secret of it. But magic was not on that

account popular credulity, as was the case with "superstitions". It was true that these "superstitions" could sometimes be explained on rational grounds, but they had no inherent value as truths on that account.

Some attempts at such explanations are made in the examples quoted (nos. 2-7). The fact that these explanations are in themselves of no value does not, however, mean that they were of no interest whatever as far as Linnaeus was concerned. He sometimes seems to assume that sympathetic causal connections also exist (no. 36). Such assumptions show how close his outlook was to that of the popular tradition. It is not a long step from this to a belief, though a hesitant one, that things *may* be so in reality. When people talk about ghosts and supernatural beings, Linnaeus suggests the fear of unknown powers as an explanation. However, he hardly shows any intention to explain the superstitions as the products of fear of the unknown. The idea that it was a bad omen to stumble on taking leave of someone (no. 1) and the idea that the evil eye might have been in action when some work was unsuccessful (no. 8) are stated to have had counterparts in classical sources. But this scarcely means that Linnaeus took really historical views of such extremely common forms of popular belief.

Linnaeus's stock of popular beliefs of this kind was naturally not exhausted by this rather miscellaneous collection. It was put together for the purpose of illustrating for his audience the false notions held by his fellow-countrymen, especially the people of Småland, and also in order to exhibit all the sorts of delusions which had found outlets in belief and action and which were therefore part of the knowledge of human life. In this respect Linnaeus's collection of superstitions is extremely representative of his comprehensive view of mankind.

Magnus Orrelius' Historia Animalium

Den första zoologiska handboken på svenska språket

Svensk zoologi var långsam i starten, inte förrän vid mitten på 1700-talet hade den hunnit fram till en sammanfattning på det egna språket. För de lärde fanns visserligen en ganska rik, i hög grad antikbunden utländsk litteratur, och vad gällde den nordiska djurvärlden behandlades denna med all tänkbar kunskap och fantasi av Olaus Magnus i dennes *Historia de gentibus septentrionalibus* (1555), böckerna 17–22.¹ Av titlarna att döma skrevs också zoologiska akademiska dissertationer rätt ofta, men de var oftast korta och upptog främst filologiska och teologiska frågor. Lärdomen satt i citeringskonsten, Moses och Aristoteles var auktoriteterna.² Några undantag bör ändå noteras: Schefferus ägnade sig i sin *Lapponia* (1673) också åt vår nordliga fauna, och hälsingepresten Olof Broman lär ha skrivit en nu förlorad däggdjurshistoria, väl till stora delar bevarad i de zoologiska partierna av hans väldiga *Glysisvallur*.³ Linnés lärare Olof Rudbeck d. y. och Lars Roberg var båda framstående zoologer, särskilt har den förre uppmärksammats som ornitolog.⁴ Först nästan tvåhundra år efter Olaus Magnus' *Historia* kom en ny och välbehövlig sammanfattande skildring av vårt djurliv, Linnés *Fauna svecica* (1746, ny utg. 1761). Men liksom

¹ Jfr av John Granlund anförd litteratur i kommentarbandet (1951) till den svenska översättningen av Olaus Magnus, särskilt Aug. Quennerstedt, *Olaus Magnus såsom skildrare af nordens djurlif*, 1899. (Även i förf:s Strödda skrifter, 2, 1919.) Se även John Bernströms artiklar i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*; de säger mycket även om senare seklers uppfattning om djuren.

² Jfr Gustaf Paykull, *Tal om djur-kännedomens historia för Linnés tid*, presidietal i KVA, 1797; Th. M. Fries, *Naturalhistorien i Sverige intill medlet af 1600-talet*. (UUA

1894.); Id., *Naturalhistorien i Upsala under senare hälften av 1600-talet*. (Nordisk tidskrift, 1911.); Id., *Naturalhistorien i Upsala under de fyra första decennierna af 1700-talet*. (Ib. 1912.); Otto E. A. Hjelt, *Naturalhistoriens studium vid Åbo universitet*, 1896. (Skrifter utg. af Svenska litt.sällsk. i Finland, 32.)

³ Anders Grape i SBL, 6, 1926, s. 345. *Glysisvallur* utgavs 1911–1954.

⁴ Se M. B. Swederus, *Lars Roberg och Olof Rudbeck den yngre, Sveriges första zoologer*. (Zoologiska studier. Festskrift Wilhelm Lilljeborg tillägnad, 1896.)

de tidigare verken var den avfattad på latin, dessutom vetenskapligt kort-huggen och därför knappast lämpad för en bredare publik.⁵ Då en djur-historia för första gången skulle ges ut på svenska språket var det alltså en viktig händelse, marknaden var verkligen inte mättad.

Boktryckaren Jacob Merckell gav stora löften i Stockholms Posttidningar av den 26 oktober 1749: »På vårt svenska tungomål är en historia animalium eller en beskrifning om alla de på jordaklotet befintliga fyrfotade, wingade, krypande och sjö- samt hafsdjuren sammanfattad, bestående af fyra delar. Wid hwart och et diurs beskrifning omtalas jemte åtskilliga namn det hafwer på de bekanta språken alla de orter der det omrörde diuret wistas, des kropps skapnad, som med figurer utwisas, des sinnelag och naturliga egenskaper, åtskilliga sätt huru de willa fångas, nyttan i hushållswäsendet och medicinen tillika med anatomiska observationer.» Eftersom det vidlyftiga arbetet kunde bli kostsamt både för tryckaren och köparen, skulle det ges ut med ett ark i veckan med början vid nyår. Prenumeration för 1750 kostade 12 daler kopparmynt och några lösnummer skulle inte säljas. Verket anbefalldes »så väl i anseende til curiositeten som nyttan».⁶

Annonsern kom under Linnés ögon och hans häftiga reaktion har uppmärksamats som ett utslag av den misstänksamhet och håglöshet som ibland kunde gripa honom.⁷ Linné sände ett brev till Wargentin, som han bad honom läsa upp i Vetenskapsakademien. Ingen i Sverige, knappt hela Europa, skriver Linné, har utom han själv lagt ner tid på djurkänningen, *Fauna Svecica* är ett förebud till vad som ska komma, och i väntan härpå har han också under förledit år föreläst i zoologien. »Nu will det låta, som en af mine disciplar, som haft närmare tillgång till mig, will detta utgifwa hos Märkel; hwar igenom en dehl af mine rön komma ore-dige fram för publicum, och där igenom sker at jag en annor gång ej kan rätt bruka dem; här igenom mister jag och all hog at arbeta i detta argument.»⁸ Inför Bäck hade Linné redan beklagat sig. Frågan är allvarlig, professorskårens upphovsmannarätt är hotad om det är som han befarar.⁹

⁵ Om detta arbete se t.ex. Orvar Nybelin, *Fauna svecica 200 år*. (SLÅ 1946.)

⁶ StP 1749:84; upprepas 1749:98. En likartad annons för en »historia dipterarum eller myggriket, med härliga medicinska och moraliska nyttor af alla des minsta delar och lemmar samt afmålningar ad vivum» (i tidningen »ad rivum»!) publicerades i StP 1751:10 och är förmodligen ett skämt med *Historia animalium*.

⁷ Jfr Elis Malmström, *Carl von Linné*, 1964, s. 121 och Sten Lindroth, *Kungl. Svenska vetenskapsakademiens historia 1739-1818*, 1:2, 1967, s. 573.

⁸ Linné, *Bref och skrivelser*, 1:2, 1908, s. 130 f.

⁹ Ib. 1:4, 1910, s. 95.

Också i Vetenskapsakademien hade man läst Merckells kungörelse med intresse. Preses, kanslirådet Carleson, fruktade att denna historia skulle bli mindre fullkomlig eftersom auktorn ville vara okänd. Man beslöt därför att anhålla hos Kanslikollegium om att få överse — eller, om man så vill, censurera — arbetet före tryckningen; författaren kunde därigenom få »anledning at utarbета sit wärk så mycket fullständigare til det allmännas tjänst och wår nations heder».¹ Linnés brev gav »en ny omständighet vid handen», och för att anföra också denna beslöt man att med Höpkens hjälp återkalla skrivelsen till Kanslikollegium. Tydligen tog man Linné på allvar, men Höpken och Hårleman varnade akademien för att bryta mot sina regler och begära ett förbud mot arbetet.² Kanske hade man en känsla av att ha varit litet för snabb i vändningarna genom att döma boken bara efter Linnés brev, kanske man också fått lugnande besked. Akademien tycks i alla fall inte ha gjort mer i saken.

Linné fortsatte att oro sig. Om han inte har råkat ut för en tjuv, en fur litteratus, är han intresserad av det annonserade verket, men är detta ett plagiat drar han sig ifrån zoologien, ja allt arbete, skriver han till Wargentin.³ När verket sedan under titel *Historia animalium* hade börjat komma ut är Linné lättad: »Nu sedan *Historia animalium* förswan utur min caprise, skall jag straxt skrifwa modigt, det jag icke gjort för uth», heter det i ett brev till Bäck.⁴ Och till samme mottagare skriver han straxt därefter generöst: »Jag misunner intet wår nya Zoologus sin merite. Jag will komma en annor gång. Han är intet plagiarius af mig.»⁵ Kanske något senare, fast för tidigt för att hans omdöme om *Historia animalium*, vars utgivning blott påbörjats, ska kunna gälla som slutgiltigt, är han mer betänksam: »Hwem hade kunnat trot, at sådane dankar kunnat tient på riksbordet för hela nationen, sedan de blifwit wane at se wid hela juscroner», skriver han till Wargentin.⁶ Problem av den här arten besvärade väl ständigt Linné: »det jag gjort göra plagiarii till sitt», skriver han långt senare bittert i *Nemesis divina*.⁷

Linné hade redan fastställt att hans föreläsningar i deras helhet inte hade stulits, men att därav sluta att de likheter som ändå finns mellan dem och *Historia animalium* bara skulle vara allmängods vore, som vi ska se, allt för enkelt. Den anonyme författaren kan ha varit en åtminstone till-

¹ KVA:s arkiv, Akademiens protokoll 28.10. 1749. Se även Fries' kommentar till brevet till Wargentin, not 8 ovan.

² Ib. 11.11.1749. Skrivelsen ej påträffad i KVA:s arkiv.

³ *Bref och skrifvelser*, 1: 2, s. 136.

⁴ Ib. 1: 4, s. 115.

⁵ Ib. s. 116.

⁶ Ib. 1: 2, s. 139.

⁷ Linné, *Nemesis divina*, utg. av E. Malmeström & T. Fredbärj, 1968, s. 69.

fällig åhörare till Linnés både populära och inspirerande föreläsningar. Linnés misstanke var, om än egocentrisk, ganska naturlig. Onekligen hade han rätt att undra över vem, förutom han själv och någon i den lärda bekantskapskrets han hade utblick över, som skulle kunna klara av det krävande programmet i Merckells annons. Apelblad har i sitt anonymlexikon⁸ svårt att avslöja författaren till *Historia animalium*. Han föreslår först Linnévänner och Åbobiskopen Johan Browallius, ändrar sedan till fårexperten F. W. Hastfehr, innan han träffar rätt med Magnus Orrelius, och då har han tydligen fått hjälp av författaren själv. Ty vem hade väl hört talas om denna ograduade student?

Det vilar föga av linneansk romantik över Magnus Orrelius' liv, men hans öde är långt ifrån ointressant. Sitt välklingande namn hade han tagit av hemorten, Orrviken vid Storsjön i Jämtland. Hemmet, i vilket han föddes 1717 som den andre av tre bröder, var fattigt. Fadern, dragonen Hans Fanberg, var en av de många karoliner som skulle stupa under det olyckliga armfaldtska tåget mot Norge. Utsikterna att tillfredsställa hans studielust var inte gynnsamma, men med hjälp av informatorstjänster och djäknepengar kunde han 1740 skriva in sig vid Uppsala universitet. Brist på pengar tvingade honom snart till nytt konditionerande, främst i Stockholm, ämbetskarriärernas stad. Studierna förblev oavslutade och inte heller på något annat område kom honom någon framgång till del. Kanske hans religiösa övertygelse ställde honom vid sidan; han var herrnhutare, besökte t. o. m. Tyskland för att studera läran på ort och ställe och hade ett visst samröre med den kände Anders Rutström. Småningom blev Orrelius yrkesförfattare, särskilt under 1760-talet var han flitig som skribent, och hans produktion kom slutligen att omfatta ett femtiotal nummer. Diga översättningar varvades med korta pamfletter, teologi med medicin, fabler med predikningar. Orrelius' linje är ändå lätt att hitta: en allvarlig moralism grundad på en stridbar tro. Den fick till följd att han ett par gånger ställdes inför rätta; han var farlig för ortodoxien. Som något slags bokhandlare flyttade Orrelius 1769 från Stockholm till Norrköping, där han kom att stanna till sin död 1794. Med författandet fortfor han, men sysselsättningarna i övrigt skiftade, bl. a. var han utrikeskrönikör i Norrköpings Tidningar. Ur den grå fattigdomen kom han dock aldrig och snart var han glömd.⁹

Orrelius tog annars gärna djurhistorien på sig. Han skänkte sin medelpad-

⁸ UUB, U 234, s. 16 f.

⁹ Se vidare min uppsats *Magnus Orrelius. En*

frihetstida moralist och skribent. (Personhistorisk tidskrift, 1967.)

jämtländska nation ett bundet exemplar, »en wacker och nyttig bok» heter det i landskapsprotokollet.¹ I sin ansökan om ett lektorat i Härnösand² anförde han boken som en av sina meriter, så mycket mer som den var den första i ämnet som någonsin hade utgivits på svenska. I företalet till den nya förbättrade och utökade utgåvan av år 1776 talar han om den med stolthet: *Historia animalium* mottogs på sin tid så benäget av allmänheten, att snart hela upplagan var slutsåld.

Hur stor spridning *Historia animalium* fick är givetvis svårt att säga. En mycket osäker bedömning är antikvariatkatalogernas »sällsynt» och »rarissimus».³ Upplagorna av naturvetenskaplig litteratur var väl sällan större än något halvt tusende. Då Merckell flyttade fram tidsgränsen för prenumeration på verket,⁴ berodde det dock inte på att det var svårt att bli av med upplagan utan i stället förmodligen på att intresset hade gjort det lämpligt att öka den. Detta antagande styrks av att ark 1–13 förekommer i två tryck med något skiljaktig typografi men med samma text.⁵ I december 1751, då verkets etthundrafjärde och sista ark annonserades,⁶ fanns bara ett fåtal exemplar av hela boken kvar hos tryckaren.⁷

Då sålunda ett visst läsarintresse tydligen fanns för arbetet, borde man också kunna vänta sig någon anmälan i pressen. Någon sådan visade sig dock inte. Tystnaden kan tas som en bedömning. Lämpligaste organ för en recension, *Salvius' Lärda tidningar*, hade fullt schå att referera den egna förlagsprodukten Vetenskapsakademiens handlingar. Linnés åsikt har vi redan hört, han var inte nådig. Man ska väl inte tro att Linné, som var förekommen i egna författarplaner, med sina nära förbindelser till *Salvius* försökte få *Historia animalium* ihjältigen. Avgörande var nog i stället att den med sin styckevisa och långdragna publicering var svårfångad för en recensent.

Vid mitten av 1700-talet talades överallt om vikten av kunskap i historia naturalis, hur den bäst skulle förmedlas och utnyttjas. Stora pengar lades

¹ UUB, U 1609 a, 27.4.1752. *Historia animalium* är en av de första böckerna i nationsbiblioteket, nu tyvärr försvunnen.

² Härnösands landsarkiv, Härnösands domkapitels arkiv E 3: 64.

³ Waxins bokauktionsanteckningar i UUB, U 229 ag; Björck & Börjesson, *Katalog* 3:7. 1937, nr 611. Stockholms bokauktionskammare har bara en notering på *Historia animalium*.

⁴ *StP* 1750: 1, 4.

⁵ Detta påpekas i den ovan nämnda katalogen från Björck & Börjesson. Några »talrika

olikheter i texten» förekommer dock inte. Skillnaden mellan trycken syns lättast på om titelsidan har uppgifterna om officin etc. på tre eller fyra rader. Av de åtta exemplar jag har sett av boken har fem uppgifterna på tre rader. Den ändrade sättningen innebär att sidhänvisningarna ibland inte stämmer till båda trycken. Jag utgår från ett exemplar med treradigt impressum.

⁶ Som bokens tryckår bör följaktligen anges 1750–1751.

⁷ *StP* 1751: 97. Upprepas 1752: 6.

N:o I.

HISTORIA ANIMALIUM,

Eller
Beskrifning
Öfwer
Din Riket.

STOCKHOLM,

Tryckt hos Directeuren och Kongl. Boktr. i Stor-Förhæ-
domet Finnsland, JACOB MERCKELL, 1750.

*Titelsidan i Magnus Orrelius, Historia animalium,
Stockholm 1750[–1751].*

ned på naturaliekabinetten, biologiskt samlande var en modesak.⁸ Bakom mycket av entusiasmen stod som bekant Linné, som också gjorde en direkt insats som propagandist. Hans inflytande har nämligen spårats i viktiga pedagogiska skrifter i ämnet som Browallius' Tankar öfwer historiæ naturalis

⁸ Se Yngve Löwegren, *Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet*, akad. avh. Uppsala 1952. (Lychnos-bibliotek, 13.)

nytta (1737) och — tydligare — i C. G. Löwenhielms till riksdagen 1746 inlämnade memorial om lantushållningens upphjälpande genom historiae naturalis flitiga läsande, ett betänkande som fick ett positivt mottagande.⁹ Läroböckerna för elementära studier i ämnet var dåliga.¹ Konsistorierna i Uppsala, Lund och Göteborg påyrkade också något modernare än det kompendium av Svicerus² man hade att tillgå. I den före det Löwenhielska memorialet utgivna digra Upfostrings-Läran (1746) av sörmlänningen och Linnélärjungen Eric Eklund får naturvetenskapen en framskjuten plats, författaren är också särskilt svag för jordbruket.³ Eklund är liksom Linné så systematiskt lagd att han t. o. m. indelar samhället i klasser, ordningar, slakten och slag (s. 50). Genom indelningar och uppräknningar visar han att zoologien har den största betydelse för människorna.⁴

Eklunds grundliga plädering fick säkert gott gensvar i medelpad-jämtländska nationen, vars intressen just låg åt det hållet. Den lilla nationen hade då en storhetstid. Samtidigt med Orrelius räknade den Wargentin, Löfling, J. O. Hagström, Nils Gissler, Pehr Högström, Jonas Hollsten m. fl. som medlemmar. Upfostrings-Läran är den enda bok som inköptes av nationen under 1740-talet⁵ och Orrelius studerade den säkert. Den 24 maj 1749, då »herrar landsmänner enhälligt (woro) församlade ... hölts en oration på swenska af Herr Petrus Löfling om den förmån som skulle tilflyta norland, om våra landsmän beflitade sig om Historia naturalis.»⁶ Löfling säger bl. a.: »Det är väl vist att fyrfotade djurens naturalhistoria ännu står på rätt kläna fötter; den skulle en förut naturkunnig norlänning sätta i sitt klara ljus, hälst som han igenom myckenheten af åtskillige sådane slag hade bästa tillfälle att göra rön och kan inhämta alltid af dagelige förfarenheten; han vore då bäst placerad att gifva både sine landsmän och hela lärda verlden underrättelse i denna ännu ofullständiga vetenskapen om djurens historia.»⁷ Tongångarna är typiska för nationen; vid ett möte ett halvår senare erinras medlemmarna om ett äldre beslut att under ferierna i hembygden undersöka geografi, språk och historia naturalis.⁸

⁹ David Löfberg, *Det nationalekonomiska motivet i svensk pedagogik under 1700-talet*, akad. avh. Uppsala, 1949, s. 127 ff, 205 ff.

¹ Ib. s. 213, 307.

² Joh. Henric. Svicerus, *Erotematicum physicae aristotelicocartesianae compendium*, ed. A. Rhyzelius, 1725.

³ Löfberg, s. 162 ff. Om Eklund se även Albert Wiberg i SBL, 12, 1949.

⁴ Eklund, s. 69, 180 f; jfr s. 30 f, 62, 96 ff, 231, 261.

⁵ UUB, U 1610, 11.4.1747.

⁶ UUB, U 1609 a.

⁷ Citerat efter Stig Rydén & Arvid Hj. Uggla, *Pehr Löflings oration i Medelpado-Jämtländska nationen den 24 maj 1749* (Norlandica, 1961), s. 117.

⁸ UUB, U 1609 a, 11.10.1749. Jfr 29.5.1739.

Just Löffling föreslogs av Abraham Bäck som översättare av bl. a. Fauna svecica till svenska, något som dock aldrig blev av.⁹ Studenternas intresse för djurriket måste ha ökats av Linnés populära föreläsningar. I dem är det ett annat liv än i hans tryckta Fauna, där t. ex. däggdjuren bara får femton hårt koncentrerade sidor. På ett lägre plan, men att döma av den långa tid de förekom av en viss popularitet, står de lärda rön som 1745–1753 publicerades i Stockholms Weckoblad. Där presenterades huller om buller med åtskilligt annat en hel del djur, gärna ur den exotiska faunan och efter fantasifulla resebeskrivningar. — Allt som allt, varför skulle det inte löna sig att renodla zoologien för en bred publik? Säkert fanns det en god portion spekulation i ett modeintresse i utgivandet av *Historia animalium*. Man bör också ha Orrelius' dåliga ekonomiska situation i åtanke — han ser i detta litterära företag ett nytt sätt att livnära sig på djuren.

Mindre troligt är det att initiativet tagits av boktryckaren Merckell, som vanligen endast förlade korta religiösa skrifter. De löften om en fullständig djurhistoria som han gav i annonsen uppfylldes i varje fall inte. Då de gavs var arbetet tydligen ännu inte färdigskrivet, kanske endast de ovan omtalade första tretton arken. De däri behandlade djuren bildar en ganska enhetlig grupp, och omfånget är sådant att publiceringsplanerna borde ha kunnat fullföljas inom rimlig tid. Det imprimatur Oelreich tryckte på första arket gällde alltså knappast hela verket.

Varför planerna ändrades är inte gott att säga. I stället för hela djurriket beskrevs bara däggdjuren. Detta kom att ta två år och i stället för fyra delar utkom bara en, som emellertid blev desto mer omfångsrik. Ännu ett år efter igångsättningen vidhölls programmet: efter de fyrfotade djuren skulle fågelriket genomgå.¹ Utförligheten ökade emellertid och nytto-synpunkterna på husdjuren fick allt större plats — kanske avspeglades här prenumeranternas intressen — och längre än till människan hann man inte.

Att *Historia animalium* skrevs på svenska tyder givetvis på ett populärt syfte. Utelämnandet av de utlovade synonymerna, ett av den äldre lärda zoologiens kännemärken, pekar åt samma håll. Man kan dock fråga sig om Merckells tryckeri skulle ha kunnat klara av det, exempelvis i fråga om de orientaliska språken. Illustrationerna och en gammalmodig ortografi ('det' stavas 'thet', 'då' stavas 'thå') förstärker intrycket av ett folkligt syfte. Någon allmogeskrift är den ändå inte; priset och de särskilt mot slutet översatta citaten talar häremot.

⁹ Sten Lindroth, *a. a.*, s. 575.

¹ *StP* 1750: 93 (26.11).

Orrelius' författardebut var inte blygsam, 104 kvartoark gör 832 sidor. Men som innehållsförteckning och paginering saknas, blir texten ganska svåröverskådlig. Det inte helt tillförlitliga register som finns säger ingenting om eventuell systematik, och bristen på ett upplysande förord, en teoretisk överbyggnad, gör orienteringen ganska mödosam. Fackuttrycken är få men blir sällan eller bristfälligt definierade. Läsaren får bara en vag uppfattning om vad som är gemensamt för den grupp djur, de fyrfota, som boken kom att omfatta. Följande uppställning får, sent omsider, råda bot på den bristande översiktlighet som kännetecknar *Historia animalium*.

Rofdjur (ark 1–15): Lejonet, Tigern, Parden el. Pantern, Lodjuret, Björnen, Wargen, Räfwen, Katten, Hunden,² Mården, Filfrassen,³ Lekatten (hermelinen, furettan, illern, wormeldjuret, sabbeldjuret, desmanskatten), Uttern, Sjählen, Gräfswinet, Zibetkatten, Egyptiske uttern,⁴ Igelkotten, Piggswinet, Mullvaden, Flådermusen.

Gnagande djur (ark 16–24): Bäfwern, Haren, Kaninen, Ikornen, Råttan (haselmusen, hamstern, fjällråttan, mormeldjuret, wattråttan, husråttan), Musen (näbbmusen, åkermusen, husmusen).

Några rara amerikanska djur (ark 25–26): Ai el. Ignavus,⁵ Myrbbjörnen, Wallrusen, Sjuppen.⁶

Helklöfwade (ark 27–40): Elefanten, Enhörningen (Rhinoceros), Enhörningen (Monoceros), Sjöhästen, Hästen, Åsnan, Mulåsnan.

Twäklöfwade (ark 40–76): Swinet, Willswinet. *Fänad el. idisslande hornkreatur* (ark 45–76): Kamelen, Kameloparden, Moskusdjuret, Älgen, Hjorten, Renen, Rådjuret, Geten (stengeten, stenbocken, bezoargeten), Fåret, Husnötet, Skogsnötet (urnötet, buffeln, bonasus, bisonten).

[*Människolika*] (ark 77–104): Apan (apan, babian, markattan), Menniskan.⁷

Vår indelning grundar sig på passager som »thetta djuret räknas äfwen ibland rof- och klodjuren» (*Historia animalium*, ark 10, blad 1r), »innan man skrider til beskrifningen av the hel- eller twäklöfwade djuren, torde ej wara tienligt at aldeles gå förbi några rara amerikanska djur» (25:3r f), »sedan man besedt så wäl klodjurens som the helklöfwades ägenskaper, komma nu the twäklöfwade at betraktas i then ordning, som the bästa na-

² Förmodligen ska hunden placeras före katten. I beskrivningen av katten talas det om »then berörde Boyle» (7:2r), men Boyle (den store naturforskaren) nämns först i samband med hunden (8:2r).

³ D.v.s. jårven. I exemplar av *Historia animalium* med fyraradigt impressum är ordningen mellan mården och filfrasen omkastad.

⁴ Ichneumon.

⁵ Sengångaren.

⁶ Tvättbjörnen.

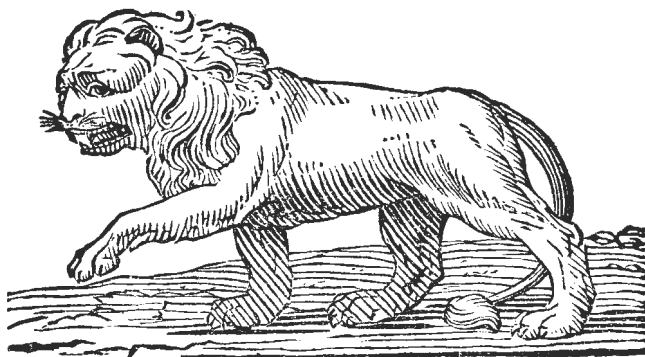
⁷ Människan får sig tilldelad större utrymme än något annat djur, 200 sidor, men den paragrafindelning som införts för detta avsnitt bringar föga reda. Dispositionen är ungefär den följande: 1 (§ 1–6). Vart människan hör. 2 (§ 7–26). Människonaturen. 3 (§ 27–98). Beskrivning av kroppen. 4 (§ 99–131). Kroppens skötsel. 5 (§ 132–191). Indelning av människorna och samhället. 6 (§ 192–200). Moraliserande avslutning.

turliga tingens kännare och skribenter fölgdt hafwa» (40:4r), »nu följa the twäklöfwade djur, som begripas under namn af fänad (pecus), hwilka hafwa fyra magar» (45:1v). Vid strategiska punkter saknas dock sådana överblickar, och de facktermer som skulle ha kunnat ge enhet åt innehållet används alldeles för sporadiskt. Både tå- och tandräkning kan förekomma, men några slutsatser för systematiken dras inte därav. Distinktionerna mellan likartade djur är suddiga; skillnaden mellan hare och kaniu utreds noggrant (18:4r), men råttorna skiljs från mössen bara genom att de sägs vara större (20:2v), och mössen sinsemellan skiljs »i anseende til orten, hwaräst the mäst uppehålla sig» (24:2r) — onekligen relativa indelningsgrunder. Är man sträng kan man säga att all systematik omintetgörs genom att enhörningen, vars existens ändå förnekas, tas med.

Till en viss grad låter sig däggdjuren grupperas av sunda förnuftet. Olaus Magnus' indelning av djurriket i husdjur (till vilka t. ex. råttorna förs) och vilda djur är primitiv men i sitt sammanhang lämplig. Hans samtida Conrad Gesner grubblade säkert mer över problemet men nöjde sig med att presentera djuren i bokstavsordning; ett försök till gruppering kan dock skönjas i hans *Icones animalium* (1553). 15- och 1600-talen medförde färre systematiska bemödanden för zoologien än för botaniken. Den gängse aristoteliska systematiken var ganska maläten av fabeldjur och steril av auktoritetstro. Med John Ray och hans *Synopsis quadrupedum* (1693) ställdes systematiken på nya fötter. Linné fortsatte ordnandet men valde inte som Ray fotbeväpningen utan tänderna som främsta kännemärke. Så mycket återstod dock ännu att göra, att det väl inte är underligt om resultaten inte alltid blev så lyckade. I *Systema naturæ*, 1735, för Linné den insektätande näbbmusen till gnagarna, i 1740 års upplaga för han den tillsammans med elefanten till »dragarna» (jumenta), och bland rovdjuren inordnades i samma upplaga mullvad, igelkott, bältdjur, pungråtta och fladdermus. Plussidan väger dock tungt över. Linnés sammanförande av apa och människa i samma ordning, anthropomorpha, och valarnas flyttning till mammalia har applåderats som viktiga pionjärinsatser. Sistnämnda reform liksom införandet av den binära nomenklaturen kom dock för sent, 1758 i den viktiga tionde upplagan av *Systema naturæ*, för att Orrelius skulle kunna dra nytta därav.⁸

I kraft var i stället 1748 års upplaga, och att den använts för *Historia animalium*, om än inkonsekvent, framgår utan vidare. Att Orrelius börjar

⁸ Jfr Einar Lönnberg, *Carl von Linné såsom zoolog*, 1907, och Nils von Hofsten, *Linnés djursystem*. (SLÅ 1959.)

Lejonet i Historia animalium.

med djurens konung lejonet verkar visserligen aningslöst ovetenskapligt, men under arbetets gång har han blivit mer systematiskt medveten. Intrycket av ordning störs förstås av den heterogena gruppen »några rara amerikanska djur», som väl dock har satts dit för fullständighetens skull. Men människan kommer med, som hos Linné, inte först visserligen utan som avslutning. Om människans djuriskhet och hennes släktskap med apan lämnas läsaren ej i tvivel: »Menniskan äger alla the ägenskaper och känne-märken, hwarigenom the fyrfotade djuren skiljas ifrån alla andra lefwande kreatur på jorden, och bestå theruti, at the hafwa hår på kroppen, 4 fötter med klor uppå eller i theas ställe naglar, twänne käftar och spenar hos honorna at daggja ungarna med.» (79:4r f.) Det är bara förnuftet som skiljer oss från de övriga djuren. (79:3r et passim.)

Ett sjuttiototal djur i femtio avdelningar beskrivs med skiftande utförlighet, därtill nämns åtskilliga i förbigående. Någon fullständighet i fråga om vad som då var känt har långtifrån nåtts, men urvalet, särskilt av de inhemska djuren, är ganska rikligt. Valarna räknades ännu inte till däggdjuren, och likaledes naturligt är det att den för zoologien revolutionerande australiska faunan saknas, den blev känd först genom Cooks resor. Problem som pungdjuren och det äggläggande kloakdjuret slipper alltså Orrelius — och Linné. Den amerikanska pungråttan, opossum, var däremot genom Edward Tyson välkänd, men den omnämns utan sitt främsta karaktistikum. (20:4r f.) Utförligheten borde ha varit större i fråga om t. ex. isbjörnen, uppmärksammas av reseskildrare och en gång t. o. m. visad i Stockholm.⁹ Hyenan, som i äldre tid ofta förväxlades med järven, beskrivs

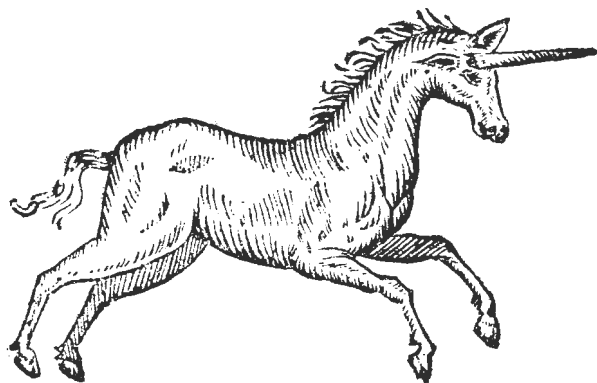
⁹ John Bernström, *Stockholmarna och de vilda djuren* (Stockholm 1252-1952, 1951), s. 76 f.

under denna. Schakalen (jackhals), ett annat mystiskt djur också berömt för sitt tjutande, nämns kort under räven, zebran under åsnan, laman (glama) under kamelen, annat oidentifierbart att förtiga. Ytterligare fladdermöss och apor var kända vid tiden för utgivandet av *Historia animalium* liksom bältan (dasypus) och myrkotten (manis).

Linnélånet lyser fram i systematiken i *Historia animalium*. Källäget för innehållet i övrigt är svårare att fixera. Förordet säger, att »ämnet är widlyftigare, än at någon ensam hela sin lifstid under ständig upmärksamhet gitter thet fulleligen utröna. Man tänker förthenskul anförä thet förnämsta, som här och ther finnes upptecknad af goda auctorer.» (1:2v.) Ingenting antyds om författarens egen insats, ordet 'jag' används överhuvudtaget inte i boken. Orrelius kunde rimligen inte ha undgått att uppleva sin jämtländska hembygds djurfängen och att titta ner i lejongropen på Djurgården, men i den mån någon autopsy har inverkat vid bokens tillkomst är det nog bara indirekt, genom vägandet av källor och redigerandet av dem. Det zoologiska innehållet tyder på avskrivande, men av vad är inte gott att omedelbart säga. Någon litteraturförteckning är inte bifogad framställningen, som dock är översvämmad av källupplysningar. Men man får vara på sin vakt, här som så ofta annars i denna genre visar de sig ofta vara falska. Kanske är det riktigare att tala om hänvisningar som en lärd tradition har valt ut och som, kan man befara, så småningom har förvanskats. Ofta blir det ett lärdomsprål utan täckning. Av de cirka 175 hänvisningar, fördelade på ett 80-tal författare, som förekommer i boken, ges bara ett 40-tal i senare hälften; i det långa avsnittet om människan nämns bara Santorio och Winslow. Särskilt uppgifterna om de vilda och exotiska djurens egenskaper stöttas av äldre författares utsagor; elefantens klokhets och styrka t. ex. var sedan länge ett kärt ämne i litteraturen.

Samtiden pendlade mellan att hylla Aristoteles och Plinius som föregångsmän och att bekämpa dem som alltför länge härskande auktoriteter. Sexton gånger hänvisas i *Historia animalium* till Plinius, oftast som den »eftertäncksamme och lärde» (38:1v, jfr 27:2v f) — ingen förekommer oftare. Aristoteles får ta skapandet av enhörningen på sitt samvete: det »är troligit, at thetta djuret i början warit skapadt i Aristotelis och andra finteliga samt för fabler och dikter benägna grekers hjerna; och fölgakteligen har thet sedermera ej kunnat träffas på andra ställen i werlden än uti theras och efter them andre godtrogne skribenters skrifter och ritningar.» (31: 1r f.)¹ I stället förses 1600-talskompilatorn John Jonston,

¹ Snarare bör Ctesias anses som enhörningens uppfinnare. Jfr Odell Shepard, *The lore of the unicorn*, 1930. Se även *Hist. animal.*, 9:4v.

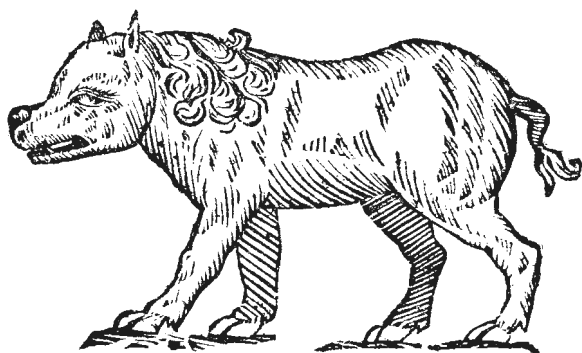
Enhörningen i Historia animalium.

av notorisk lättrogenhet, med epitetet »den lärde». Med tanke på hur få svenskar som har skrivit inom zoologien är det naturligt att inte fler än Olaus Magnus (fyra), Linné (fem) och Orrelius' nationskamrat Aeschill Nordholm (en gång) anförs som källor. Att Nordholm har placerats i ett så fint sällskap får väl betraktas som en hommage till vännen. Ur hans dissertation om Jämtlands djurfänge, som försvarades under Anders Berchs presidium 1749, lånas inget förrän vid beskrivningen av älgjakten, tydligen har Orrelius inte haft tillgång till den tidigare.² Anders Hilleströms pendang om björnjakten i Västmanland har överhuvudtaget inte använts.

Orrelius' undanhållande av många litterära lån är som sagt uppenbart. Att sammanställa hans verkliga litteraturförteckning skulle dock bli ett alldeles för tidsödande pussel för att roa. De ungefärliga likheter med många andra arbeten som förekommer behöver inte heller betyda att *Historia animalium* skulle stå i något direkt förhållande till dessa. Så t. ex. beskriver Orrelius sjöhästen (flodhästen) i ordalag som kommer nära skildringen i Stockholms Weckoblad (nr 48, 1749), utan att något beroende dem emellan har kunnat spåras. Orrelius var inte ensam om att upprepa eller lätt bearbeta vad andra redan hade sagt. Uppgifter från Olaus Magnus har väl på detta sätt gått genom mellanhänder, men från Linné lånar Orrelius utan krokvägar. Första gången Linné nämns är i avsnittet om hästen, där han krediteras för undersökningen av vilka örter denna äter och vilka den ratar, alltså för den nyutkomna avhandlingen *Pan svecicus* (1749).³ (35:2r.)

² Om Nordholm se Per Nilsson-Tannér's inledning till nytugåvan av dissertationen. (Nyttryck av äldre skrifter om Jämtlands län, 6, 1953.)

³ Om denna avhandling se Olof Svanberg, *Pan svecicus. Ett linneanskt forskningsarbete av aktuell betydelse*. (SLÅ 1956-1957.)

Flodhästen i Historia animalium.

Också svinets, getens, fårets och husnötets smak belyses med likartade uppräknings med redovisad upphovsman. J. O. Hagströms undersökning av renens matvanor citeras dock utan att han får sitt namn nämnt.⁴ Ytterligare några exempel på detta annars sällsynta men i våra dagar aktuella synsätt ges, vilket visar att Orrelius insåg dess betydelse. Det var tack vare Linné högsta mode, kanske ett försök att förebygga de då bland boskapen så svårt grasserande farsoterna.

Linné får också bidra med oredovisade lån. Beskrivningen av sjuppen är i stort sett likalydande med den bekanta monografi Linné skrev över en av sina tvättbjörnar i Vetenskapsakademiens handlingar 1746. Små ändringar görs för att få skildringen mer allmängiltig; så blir t. ex. dess blindhet till en vanlig egenskap hos björnarna. (26:1v.) Orrelius opererar bort avsnittet om taskan, viktigt i Linnés version men här kanske för vetenskapligt rakt på sak. Ett längre lån som beskrivningen av fjällemmel (21:4v f) ur Linnés Anmärkning öfwer de diuren som sägas komma neder utur skyarna i Norrige (KVAH 1740) får inte heller någon hänvisning, liksom heller inte avsnittet om igelkotten (14:1r f), taget ur Öländska och gotländska resan (s. 264), och om marsvinet (20:4r), taget ur Västgötaresan (s. 244). Ur Västgötaresan (s. 96) kommer också förslaget om hur man ska förhindra svinens bökande. (42:3v.) För den livfulla beskrivningen av renen (51:2v) har uppgifter alldeles tydligt lånats ur Linnés uppsats om renstynget i Vetenskapsakademiens handlingar 1739, och stora likheter, om än inte ordagranna, finns mellan avsnittet om aporna i *Historia animalium* (77:3v, 4v f, 79:3v ff) och Linnés berättelser om vildmänniskor och babianernas åtrå efter kvinn-

⁴ Joh. Otto Hagström, *Rön om de örter och gräs, som renar äta vid fjällen om sommaren.*

(KVAH 1750.) Märk den sena tidpunkten för publiceringen.

folk.⁵ I sin indelning av svenskarna i fyra raser (82:4v f) liksom i sina djurgeografiska uppgifter följer Orrelius till stor del Fauna svecica, men inte heller detta nämns. Allt som allt — och allt är nog inte framlagt här — får man säga att Linnés sura reaktion inför *Historia animalium* var motiverad. Hans misstankar hade visserligen fel grund, men plagiering undgick han inte.

För sitt långa avsnitt om nyttodjuren hade Orrelius en vidlyftig inhemsk litteratur att utgå ifrån. Bakom denna ligger till stor del tysken Johan Colerus' då 150-åriga *Oeconomia*, som utkommit i svensk översättning i slutet av 1600-talet. Formuleringar därifrån har nått *Historia animalium*, men förmodligen på omvägar.⁶ Orrelius' huvudkälla har varit Karl Eskilsson Dahlmans arbete *Swenska reddejan* (1743), en liten skrift om dejans dygder och skyldigheter som vände sig till en folklig läsekrets. Dess bilaga, Sundhetsbok, har också en syn på dietetiska frågor liknande den i *Historia animalium*. Inte heller Dahlman var sig själv nog utan lånade mer än vad han medgav.⁷ En av hans källor, Sven Lagerlöfs *Wälmente tanckar om goda miölkekoors utväljande* (1719), har också Orrelius utnyttjat och följt den närmare än Dahlman.⁸ Jonas Alströmers *Den swänska wårdande fåraherdens trogne wägwisare* (1727) har också oredovisat fått bidraga till Orrelius' text.

För sin ingående beskrivning av människokroppen hade Orrelius att tacka Rosén von Rosensteins *Compendium anatomicum* (1736, ny uppl. 1738), en av de bästa handböcker tiden hade att bjuda; dess iatromekaniska synsätt⁹ förs ograverat in i *Historia animalium*. Orrelius vågar sig självfallet inte på några egna bidrag till det svåra ämnet och följer sin källa nära. Några förkortningar, t. ex. av Roséns långa muskeluppräkning, och omdisponeringar döljer nödtorftigt originalet.¹ Till senare hälften av det långa kapitlet om homo är det svårare att spåra några förlagor. Här överväger Orrelius' egen insats, men troligen har han tagit intryck av Christian Königs *Lärdomsöfning*, första delen (1745), och av Eric Eklunds ovan nämnda arbete.²

⁵ Linné, *Föreläsningar öfver djurriket*, utg. af E. Lönnberg, 1913, s. 9 ff, 15.

⁶ Jfr t. ex. Joh. Colerus, *Oeconomia, thet är huushåldz underwijsning*, 2, 1686, s. 19 och *Hist. animal.*, 15:2r f; 204 och 41:2r; 133 och 40:4r f; 29 ff och 70:3v, 4v.

⁷ Jfr t. ex. *Hist. animal.*, 63:2v ff med Dahlman, s. 19 ff. Om Dahlman se B. Boëthius i SBL, 9, 1931.

⁸ Jfr *Hist. animal.*, 65:4v och Lagerlöf, s. 16.

Vad Orrelius och Lagerlöf avhandlar på dessa sidor saknas hos Dahlman.

⁹ Se härom Anna-Lena Pehrsson, *Nils Rosén von Rosenstein och iatromekaniken*. (SLA 1965.)

¹ Jfr t. ex. Rosén, s. 15 f och *Hist. animal.*, 84:1r f; 24 och 84:4v; 58 och 87:1v; 81 och 89:4r f; 254 f och 86:2v; 324 f och 88:3r.

² Jfr Köning, s. 32 och *Hist. animal.*, 80:2v; 61 och 80:4r f; Eklund, s. 50 ff och *Hist. animal.*, 96:2v ff.

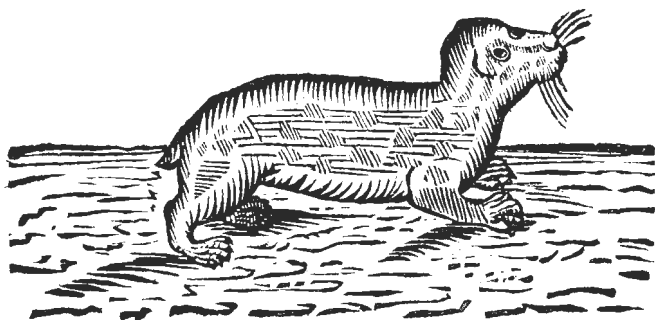

Människan i *Historia animalium*.

Vad gäller utländska källor tycks, med förbehåll för någon gemensam förlaga och något mellanled, Orrelius ofta följa J. H. Zedlers Grosses vollständiges Universallexikon (1732–1750), sextiofyra folioband (senare även några supplementband) med ungefär lika många tusen dubbelspaltiga, tätt satta sidor. Denna outtömliga kompilation har Zedler förklarligt nog inte själv kunnat skriva ihop. I inledningarna till första och nittonde banden redogörs för utgivningen av verket, dock utan att några besked ges om vilka principer som har lagts till grund för de zoologiska partierna, vilka — liksom hela verket — sväller från och med det nittonde bandet och dess nye redaktör, C. G. Ludovici.³ Artiklarna har mycket av citatsamling över sig och är av växlande kvalitet. Slående likheter, ibland ordagranna överensstämmelser, förekommer mellan Zedlers och Orrelius' kapitel om lodjuret, katten, grävlingen, mullvaden,⁴ bävern, elefanten(?), kamelen, rådjuret och kanske ytterligare andra djur. De kapitel som inte har Zedler som förlaga och som inte täcks av andra källor, t. ex. beskrivningarna av lejonet, vargen och haren, visar att sammanhangen bakom *Historia animalium* är svåröverskådliga och att den är svårbehandlad ur denna aspekt.

³ Se Ernst Herbert Lehmann, *Geschichte des Konversationslexikons*, 1934, s. 21 ff.

⁴ Hos Zedler även under uppslagsordet Maulwurffsfalle.

Sälen i *Historia animalium*.

Man bör dock även för dessa partier förutsätta en encyklopedisk förlaga av Zedlers typ, särskilt med tanke på den planerade omfattningen av djurhistorian, som den presenterades i Merckells annons.

En utvikning i Orrelius' dunkla levnad: Många av källorna i *Historia animalium* var varken ovanliga eller dyra böcker, men säkert låg det utanför den fattige studentens möjligheter att äga dem alla. Han måste i stället på lediga stunder ha utnyttjat någon arbetsgivares bibliotek. Orrelius nämner i sin självbiografi inga andra anställningar än den han senare hade hos Jonas Alströmer,⁵ men eftersom han tycks ha använt Zedlers lexikon begränsas antalet tänkbara arbetsplatser eventuellt till en enda. I Förteckning öfwer framledne hans excellens Carl Ehrenpreuses boksamling (1761) finns nämligen alla de här nämnda källorna utom Nordholms dissertation och Zedlers lexikon, men just detta hade änkan strax innan skänkt till Vetenskapsakademien.⁶ Ehrenpreus, som för övrigt hade nära förbindelser med Alströmarna, behövde både sekreterare och bibliotekarie till sina rika samlingar. Att Orrelius varit i hans tjänst har dock inte gått att påvisa; 1751 var en Enbom anställd hos honom.⁷

Då en bok är väl illustrerad förhöjs alltid dess säljbarhet. I äldre biologisk litteratur vannlade man sig gärna om ståtliga bilder; vackra svenska exempel är Rudbecks, Clercks, De Geers, Palmstruchs och bröderna von Wrights arbeten. *Historia animalium* kunde inte locka med sådan dyrbar prakt. Illustrationerna placerade den snarast lågt på en social bokskala. Regeln är att varje djurkapitel ska ha sin inledande avbildning. De femtio träsnitten är ganska små och av varierande kvalitet. Leoparden, sälen och flodhästen

⁵ Henric Braad, *Ostrogothia literata*, hdskr. i Linköpings stiftsbibliotek.

⁶ Bengt Hildebrand i SBL, 12, 1949, s. 326.

⁷ Stockholms stadsarkiv, Stockholms konsistorieprotokoll 1751, registret.

får skrala porträtt och människan är synnerligen vanskapt. Lejonet, tigern, hunden och noshörningen är bättre.

Det konturskarpa men något klumpiga träsnittet var en omodern men billig teknik, som efter sin glansperiod på 1500-talet med Dürer och Holbein med tiden hade förvisats till vignetter och slutstycken, enkel folklitteratur och kistebrev. Naturvetenskaperna, t. ex. Vetenskapsakademiens handlingar, med sina krav på korrekta detaljer föredrog det smidigare kopparsticket. Thore Fries gör väl egentligen en jämförelse mellan teknikerna, då han om *Historia animalium* skriver, att den är »prydd» (Fries' citationstecken) med delvis rent komiska avbildningar.⁸ Bedömningen är en smula modernt von oben och bör modifieras. I den vågdal träsnittet då befann sig var det allra mesta i maneret betydligt sämre. Den förbättrade metod, trästicket, som Thomas Bewick uppfann, introducerades i Sverige för övrigt just i en zoologibok (liksom f. ö. hans egna förnämsta arbeten var zoologiska), nämligen Granbergs Svenska djurens historia. Men denna utkom först ett par decennier in på 1800-talet.

I sin Inledning til djurkänningen (1776), om vilken mera senare, tycks Orrelius själv ha gjort de många träsnitten.⁹ Vid upprepade tillfällen måste han be om ursäkt för dem, vilket är motiverat, så sneda och vinda och gyttiga som de är. Isbjörnen (se fig. nedan s. 59) kan man ta både för *ursus maritimus* och *babian*. Illustrationerna i *Historia animalium* är betydligt bättre, men vem som har gjort dem är okänt. Om inte Orrelius själv så kanske förläggaren, eller kanske man rent av lånat stockarna från utlandet.

Det är alldeles klart att illustrationerna ingår i en internationell bildtradition. Enda möjligheten att avbilda de många exotiska sällsyntheterna var att vända sig till en utländsk förlaga. För enkelhetens skull fick denna då också tjäna som förebild för de inhemska djurens figurer, ty här är det naturligtvis aldrig tal om att arbeta efter levande eller uppstoppad modell. Skolbildande för den zoologiska ikonografien blev Conrad Gesners ovan nämnda stora samlande arbete, med bl. a. mycket stoff från Olaus Magnus. Näste store naturencyklopediker, Aldrovandi, lade okritiskt till av eget material men förgrovade Gesners planscher. John Jonston utgick från dennes då hundraåriga bilder och lät sticka dem i koppar med ett estetiskt tilltalande resultat. Vetenskapligt sett däremot är mycket tvivelaktigt och Jonston tar noga vara på rent sagoaktiga motiv. Flera enhörningsvarianter presenteras och den människoätande mantichoran grinar

⁸ Linné, *Bref och skrivelser*, 1: 2, 1908, s. 140.

⁹ Orrelius får ett kort omnämnande i *Svenskt konstnärslexikon*, 4, 1961, s. 336. Ur *Inledning*

til djurkänningen är flera illustrationer återgivna i Artur Sahlén, *Om träsnitt och träsnidare*, 1914.

*Isbjörnen i Magnus Orrelius, Inledning til djurkänningen,
Stockholm 1776.*

farligt med alla sina sex tandrader. Dessa tre arbeten i olika upplagor¹ lämnade material åt en mängd dissertationer, örtaböcker m. m. under hela 1700-talet. En ny upplaga av Jonston utkom strax efter *Historia animalium*, den företrädde väl just den typ av zoologisk bilderbok läsarna ville ha.

Illustrationerna i *Historia animalium* tycks vara kopierade efter någon Jonstonupplaga, om dennes egen (1650) eller den av Henrik Ruysch av någon anledning som *sin* egen utgivna (1718) må vara osagt. Förebilderna till tigern, björnen, flädermusen och människan har dock hämtats från annat håll. *Inledning til djurkänningen* har kvar en del av bilderna i *Historia animalium* men bygger även i fråga om illustrationerna främst på J. S. Hallers *Naturgeschichte der Tiere* (1757).

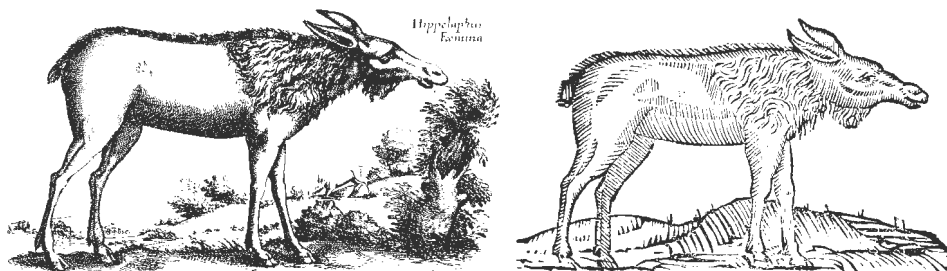
De zoologiska illustrationernas traditionsbundenhet kan inte nog framhållas. Den engelske zoologen F. J. Cole har visat hur kung Manuels av Portugal noshörning, förevigad av Dürer, ständigt får göra tjänst då det sällsynta djuret behandlas — men så är det också en illustration av klass.² Coles studie sträcker sig till 1769, men ett senare belägg kunde han ha funnit i t. ex. *Inledning til djurkänningen*; djuret hade då verkligen hunnit bli ganska luggslitet. Ibland kan illustrationerna bidra till bevarandet av gamla felaktigheter i texten, så t. ex. järven-filfrasens placering inklämd mellan två trädstammar, vilket hjälper honom att purgera, så att han kan äta än mer,³ och någon gång kan ganska förvirrande byten ske för att varje djur ska få sin avbildning. Eftersom Jonston inte har någon bild av moskusdjuret, har hans Hippelaphus, »hästhjort», i stället fått duga i His-

¹ Om dessa se t. ex. Casey A. Wood, *An introduction to the literature of vertebrate zoology*, 1931.

² F. J. Cole, *The history of Albrecht Dürer's Rhinoceros in zoological literature*. (Science,

medicine and history. Essays written in honour of Charles Singer, 1, 1953.)

³ Jag hoppas att senare kunna framlägga en studie över järvens öden i litteraturen.

T.v. älgkalv i Joh. Jonstonus, Historia naturalis de quadrupedibus, Francofurti a. M. [1650].

T. h. myskhjorten i Historia animalium.

toria animalium. Bytet blir ganska vådligt, eftersom hästhjorten egentligen var ett försök av Gesner att få antika utsagor att stämma med verklighetens älg. Bilden visar — det framgår tydligare hos Gesner än hos Jonston, som tagit bort hornkronan — en snart vuxen älgkalv, onekligen för stor att spela den halvmeterhöga myskhjortens roll.⁴ Egenheten att, i de fall det betyder något, t. ex. ifråga om lejonet, horndjur och människan, avbilda hannar i stället för honor är *Historia animalium* inte ensam om. Älgtjuren är onekligen ståtligare än sin maka. — Av allt detta framgår att något samspel mellan bild och text inte är möjligt; illustrationerna är bara till för prydnadens skull.

Beskrivningen av djuren disponeras oftast efter en gammal men tydlig praktisk mall: efter en kort indelande inledning skildras djurets utseende, utbredning, egenskaper, fortplantning och föda, vidare hur det jagas och dess nytta för näringarna, inom medicinen och som moraliskt exempel. Detta omfattande schema spränger gränserna för nutida zoologi, men än mer encyklopediskt var mönstret för denna breda djurbeskrivning, Conrad Gesner. Dennes inledande polyglotta synonymik och hans ofta överväldigande avdelning filologi, symbolik och historia (litterär, i legend och ord-språk)⁵ saknas till största delen i *Historia animalium*.

Med de varierande källorna följer naturligtvis kvalitativa ojämnheter i Orrelius' framställning; det kan illustreras med ett par citat. Först den inte särskilt grundliga skildringen av tigern:

Äro twänne slag, större och mindre. Thet större finnes i Ostindien, är högre än then största häst och i wighet och styrka öfwergår nästan alla djur. Then

⁴ Jfr Sten Lindroth, *Apollonius Menabenus och hans Tractatus de magno animali* [älggen]. (Festskrift tillägnad Nils von Hofsten, 1947.)

⁵ Jfr t. ex. Paul Delaunay, *La zoologie au seizième siècle*, 1962.

Tigern i Historia animalium.

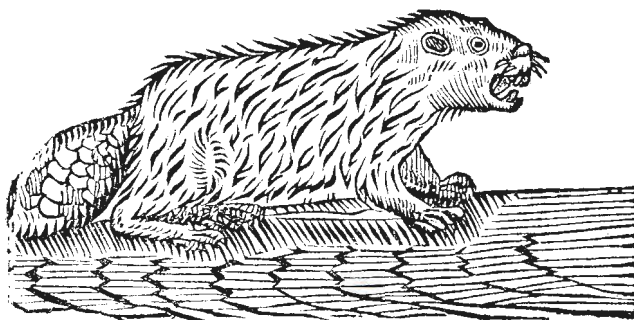
mindre sorten är mera bekant och finnes i Hircanien, wid berget Caucasus, i Brasilien, Nya Spanien och Peru. Är ungefär så stort som then största hund eller något mindre än et lejon och liknar en katt och lejinna til utwärtens skapnaden. Har sköna gula hår och swarta ränder, som löpa ifrån ryggen nedföre sidorna. Ögonen gnistra såsom eld; har något stackot hals i anseende til the öfriga lemmar samt många skarpa och stadiga klor på hwarthera foten. Omkring läpporna sittja långa hårtafsar såsom moustacher, hwilke skola hafwa then beskaffenhet, at et enda är mäktigt til at afhända then lifwet, som äter thet i sig, anten thet är djur eller människa. (2:2v.)⁶

Bävern beskrivs med en helt annan utförlighet; efterföljande citat upptar endast en femtedel av det i stort sett korrekta signalemetet:

Bäfwern ser ut som en skogsrotta ända ifrån nosen til bakfötterna, hwilka tillika med swantzen gifwa tilkänna at han lefwer såwäl i watten som på thet torra; är tämeligen lång och tjock som en halfårig gris. The största bäfrar äro 3 til 4 fot långa och 12 til 15 tum breda öfwer lifwet samt wäga 2 à 3 pund. I anseende til hufwudet liknar thetta djuret en bergsrotta; nosen är något lång med hårtofsar omkring; käftarna äro begge lika stora och starcka, hwarthera med 10 stora och stadiga tänder försedd, ibland hwilka två äro skärtänder, som sticka sig utom munnen, ungefär af en tums längd, ganska starcka, så at bäfwern med them kan fälla ned thet största träd; the andre 8 äro oxlatänder, af saffransguhl färg och något mindre än the förre. (16:1v f.)

Standardskillnaden har mindre att göra med att det ena djuret är exotiskt och det andra inhemskt än med att djurbeskrivningarna i de första arken är särskilt lättrogna och summariska. Avgörande i det här fallet är också att

⁶ Kattens mod ansågs sitta i morrhåren liksom Simsons styrka i håret.

Bävern i Historia animalium.

bävern på grund av sin medicinska betydelse flitigt har uppmärksamats inte bara av jägare utan även av naturforskare. Många djur var helt enkelt ännu obeskrivna. Linné efterlyser i sina föreläsningar över djurriket bättre eller utförligare beskrifter av isbjörn, järv, hermelin, sobel, mungo, utter, hund, schakal, grävling, igelkott, mullvad, bältor och zebra. Han kunde ha tillagt fler.

I de citerade avsnitten om tigern och bävern skymtar en träget använd metod, gammal som Plinius: att teckna ett djurs utseende genom att jämföra det med andra. Här är den betingad av brist på terminologi och goda figurer. I synnerhet var den nödvändig då det gällde att frammana främmande djurs fysionomier. Då lejonets svans liknas vid en korumpa, bör läsaren ha fått en alldeles riktig bild av ändalykten på djurens konung. (1:3v.) Mindre lyckat är det att sammanställa utterns och vinthundens svansar bara för att de är lika långa. (11:1v.) Metoden används ofta slarvigt. Piggsvinet och kameloparden är andra beskrivningar med paralleller till närbesläktade och mera kända djur. (14:1r, 3r.)

I annonserna för verket hade utlovats beskrivningar också av djurens inre, »anatomiska observationer», ett missgynnat område inom svensk zoologi — Linné intresserade sig föga härför. I verkets början, skildringen av lejonet, hålls i viss mån löftet, som inte heller är bortglömt i avsnittet om uttern, men sjuppens anatomi uteslöts som sagt. De allra flesta djuren presenteras utan sitt inre. Sent omsider kommer något som skulle kunna föreställa en kompensation, då människans anatomi går igenom; har man den klar för sig, kan man utan svårighet föreställa sig även de andra djurens byggnad. Jämförande anatomi, senare så viktig, blir det dock knappast tal om.

Djurgeografiskt ger *Historia animalium* inte mycket av intresse utöver sin källa *Fauna svecica* (1746). Vargen var enligt Linné sällsyntare i Sverige

för tjugosex år sedan, enligt Orrelius således för trettio år sedan o.s.v. (5:1r.)⁷ I registret utmärks svenska djur med en asterisk. Förvånansvärt nog anses inte näbbmusen vara ett sådant, den hade dock Linné sett i Dannemora gruvor⁸ och tagit med i sin Fauna. Däremot räknas åsnan som svensk liksom mulåsnan. Den är dock sällsynt i de nordiska länderna, och »ses allenast någon här och ther wid stora herregårdar, som man hämtat ifrån Spanien, Frankrike och Italien». (39:4r.)⁹ En sådan aktualitet som den i november 1749 vid Uddevalla fångade valrossen, så vitt man vet det första fyndet vid svenska kuster, har inte kommit med.¹ Osäker geografi och alltför frikostiga artavgränsningar gör ofta uppgifterna om djurens utbredningsområden meningslösa. Sålunda finns det enligt *Historia animalium* flodhästar både i Nilen och i Ishavet (31:3v f), älgar i Afrika (47:4v) och tigrar i Amerika (44:2v).

I sin bedömning av djurens egenskaper låter Orrelius främst den krassa nyttosynpunkten gälla. Hunden uppskattas för sin trohet och läraktighet liksom även hästen. Den senares egenskaper beskrivs enligt den gamla jämförelsemetoden — ordalydelsen kommer t.ex. nära Olaus Magnus' skildring, som i sin tur bygger på Columella. Hästen ska äga bringa som ett lejon, ögon som en oxe, en rävs öron, svinets matlust, svanens hals, jungfruns skönhet och svalans oförtrutenhet. (39:4r.)² Mest beundras ändå elefanten. Han är det största landdjuret, enormt stark men av skaparen därför given en saktmodig natur. Åsnans och mulans vanskaplighet uppvägs av deras nyttighet. Deras istadighet gör att man måste piska dem ordentligt, det tål den tjocka huden. Den dumhet som ordspråket har utrustat dem med är dock överdriven. Trots sina i övrigt goda egenskaper är däremot fåret ett ovanligt enfaldigt djur. Älgen »måste merendels spela la bête», och även hjorten, om än aldrig så ädel och vacker, är svag till förståndet. (48:1r, 49:4v.) Här och där glimtar alltså spår fram av den i äldre tider ibland brukade djurindelningen efter klokhet.³

De exotiska rovdjuren lider av en outsläcklig blodtörst. Också de svenska skildras med en avsky, som inte minst berodde på att människan och de vilda djuren då verkligen var konkurrenter om födan. En företeelse som de s. k. tama björnarna, marknadslivets fräna krydda, gjorde säkert föga för att

⁷ Se vidare under illern, grävlingen, igelkotten, bävern, flygande ekorren, vildsvinet, hjorten och rådjuret.

⁸ Linné, *Föreläsningar öfver djurriket*, s. 52.

⁹ Jfr Linné, *Fauna svecica*, 1746, s. 12.

¹ Jfr Sten Lindroth, *Kungl. Svenska vetenskapsakademiens historia 1739–1818*, 1: 2,

s. 621. Se även Linné till Wargentin i *Bref och skrivelser*, 1: 2, s. 132.

² Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken*, 4, 1925, s. 14.

³ Jfr t.ex. Sigfridus Aronus Forsius, *Physica* (Cod. Holm. D 76), utg. av J. Nordström. (UUA 1952: 10.)

Hare med horn i F. C. Kielsen, Icones mammalium, Hafniae 1835.

sprida en vänligare uppfattning om de egentligen fredliga djuren. För att bli riktigt publikdragande ilska uppföddes de på kött. I Stockholm stod björnarna parkerade utanför slakthusen, insnörvlande dessas eggande dofter.⁴ Björnen har dock även en mera fredlig smak för musik, liksom elefanten, vildsvinet, kamelen, hjorten, kon och — naturligtvis — fåret, som herden ska »sjunga, jollra och spela för». Den timida haren, som för övrigt även han ibland framställs som musikälskare, ägnas en välvillig skildring. Så väl fåglar som människor och andra djur förföljer detta menlösa villebråd, vars enda gevär sitter i fötterna. (17:3r ff.) När haren tuggar ser det onekligen ut som om den idisslar, vilket också Bibeln bestyrker.⁵ Det skulle också kunna vara förklaringen till att Gesner säger sig ha sett en hare med horn på huvudet. (17:2v.) Orrelius är väl inte helt övertygad om existensen av detta djur, som spökar i litteraturen långt senare.⁶

Avskrivandet kan många gånger synas okritiskt och slappt men speglar en osäkerhet som hör till tiden. Framme vid sin tids moderna gränsdragning mellan dikt och sanning är Orrelius förvisso inte; ett och annat av äldre spännande djurberättelser kan förstås ha tagits med mot bättre vetande för att göra framställningen mustigare. I Afrika finns den väldiga flodhästen, vars tänder slår gnistor. Om han är Bibelns Behemot (Job 40–41) — en viktig fråga i äldre zoologi — lämnas åt de lärde. Eldsprutande är han dock inte, som de gamle trodde. Han har fallenhet för slag men kan bota sig genom att slå åder på sig själv. Kanske det är härifrån människan

⁴ Linné, *Föreläsningar öfver djurriket*, s. 20. Jfr John Berström, *a.a.*, s. 79 f.

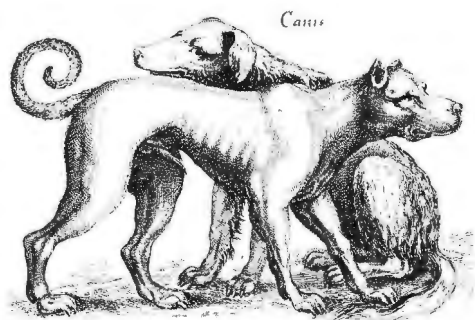
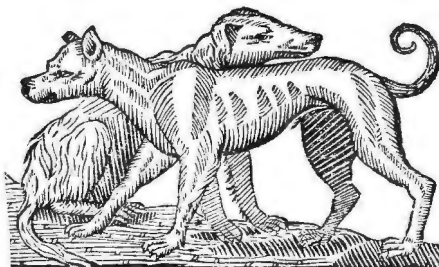
⁵ 3 Mos. 11: 6, 5 Mos. 14: 7. Jfr Linné, *a.a.*, s. 47: »Han har två magar, och idisslar alltså.»

⁶ Se fig. ovan. Jfr V. A. Wille, *Tygger Haren Dröva? En naturhistorisk Studie*, 1903.

har lärt sig åderlåtningskonsten? (31:3v ff.) På liknande sätt frågas om inte svinets bökande i jorden är upphovet till människans plöjande, och om man inte vid betraktandet av luftstrupens byggnad har lärt sig göra orgelverk, pipor och blåsspel. Resonemanget — ganska vanligt i den primitivistiska traditionen — har troligen sitt litterära ursprung hos Plutarchos och användes väl främst som paradox utan att vara så allvarligt menat. En nordisk parallell till flodhästen i läkekonsten skulle vara älgen, som botar sin epilepsi genom att krasa sig i huvudet med bakklövarna (49:1r), men Orrelius verkar inte vara övertygad. Inte heller tror han att kamelopardens (giraffens) härkomst är utsagd redan i namnet. Detta kommer sig i stället av utseendet, den långa halsen och det fläckiga skinnet. Leoparden är däremot ett animal mixtum och alltså sterilt. Om någon större djärvhett vittnade det inte att avfärda enhörningen som en förfalskning — att hornet egentligen var narvalens tand visste man sedan länge — men också Linné hade funnit anledning att ganska utförligt bemöta berättelserna om det populära djuret. Orrelius förvisar i samma andetag basiliken, gripen och den med huvud i bägge ändarna försedda ormen amphibæna till fabelvärlden. (31:1r.)

Den kritik av äldre uppfattningar som alltså finns är ganska trevande också när det gäller svenska djur. I *Historia animalium* suger björnen fortfarande näring ur ramarna och grävlingen föda ur ett hål i buken då de ligger i ide. (4:3v, 12:3v.) Kattens egenskaper är en hel liten ordspråksamling och räven är lika listig som alltid. Möjligen tvivlar dock Orrelius på Olaus Magnus' berättelse om rävens sätt att fiska kräftor med sin svans. Angående en annan uppgift hos Olaus är hans tvivel uttalat (6: 2v), nämligen om påståendet att våra förfäder skulle ha kunnat tämja de glupska uttrarna att hämta fisk direkt till grytorna, en aktuell fråga som ungefär samtidigt besvarades jakande i Vetenskapsakademiens handlingar.⁷ Den vanliga berättelsen att bävern (castor) kastrerar (gällar) sig själv för att hans förföljare ska låta honom slippa undan och nöja sig med det eftertraktade bävergället, som troddes sitta i testiklarna, saknas, vilket kanske kan tas som ett avståndstagande. När man träffar på bävern visar han sig i stället sorgsen och faller tårar liksom för att tigga om livet. (16:4r.) Järvens ögon kan lappen använda då han spår och getens använder bonden som klocka. Tyvärr är *Historia animalium* alltför beroende av sina källor för att någon fräschare folklöre ska få komma med.

⁷ Johan Low, *Sätt at fånga uttrar lefvande, och inrätta dem, at bära hem fisk.* (KVAH 1752.)

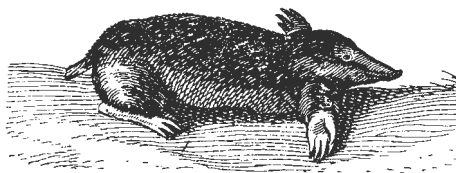
*Hund i Jonstonus' Historia naturalis.**Hunden i Historia animalium.*

Ät det tidsenliga ämnet »djurrikets roll i det allmännas nytta» ges stort utrymme. De vilda djuren spelade då en vida större roll än nu som kött- och skinnleverantörer. De jaktråd som ges är annars främst ägnade bekämpandet av skadedjur, ett aldrig helt vunnet försvarskrig för våra födoämnen. Förgiftade luder, förrädiska gropar och lockande åtlar har inte mycket med jakten som sport att göra, den hör mera nästa sekel till — de berömda kungliga björnjakterna till trots. Upplysningar om speciellt svenska omständigheter, t. ex. fridlysningar och andra jaktstadgar, som kunnat öka bokens användbarhet, saknas. Om jakten i den nya världen får man bl. a. veta, att trots att indianerna bedriver en sällsynt intensiv bisonslakt det inte alls är någon risk för utrotning. Tvärtom, stammen ökar år från år. (77:1v f.)

Smärre villebråd ägnas större utrymme. Många hjärnor funderade vid denna tid på det effektivaste sättet att göra sig av med råttor, möss och mullvadar (som ofta nog förväxlades med sorkar).⁸ Sätten att avliva marödörerna kunde inte vara nog utpekulerade. Råttorna föreslås bli bekämpade med en mindre nyttig råttkonfekt och med försåtligt dolda vattentunnor. Särskilt effektivt sägs det vara att vänja en kraftig mus vid kannibalism och sedan släppa ut honom bland hans intet ont anande släktingar. (25:2r.)

Tanken att tämja de vilda djuren tilltalade i hög grad 1700-talet. Mäniskan har fått befallning, eller rättare blivit benådad av sin skapare att lägga alla jordens kreatur under sitt välde.⁹ »Ingen kan med skäl neka, at älghonan äfwen såwäl är dugelig til mjölkko och älghannen til dragoxe som rendjuret, hwilket i thy mål gör lappen mycket gagn. Kjädrrar, orrar och hjärpar samt andra skogsfoglar kunde förmodeligen göra en husmo-

⁸ Jfr Linné, *Skånska resa*, 1751, s. 63.⁹ Se t. ex. 1 Mos. 1: 26.

Mullvad i Jonstonus' *Historia naturalis*.Mullvaden i *Historia Animalium*.

der samma nytta som gäss, kalkoner, höns och ankor om the blefwe tama.» (75:3r f.)¹ Vi känner igen Olaus Magnus' påstående att älgarna fordom användes till körslor, något som ingav Orrelius' samtida, inte minst ledamöterna av Vetenskapsakademien, förhoppningar om ett snabbt och billigt komplement till hästen. Visserligen hade man överdrivna tankar om älgens snabbhet, han skulle »inom ett dygn kunna löpa öfwer 80 mil utan ringaste mat eller dricka» (47:2r), men tillräckligt snäll var han för att det skulle löna sig att tämja honom.² Den halvilda renens favoritställning i litteraturen beror till största delen på dess nytta. Lappen kan använda allt på renen, t. o. m. benen, som han offerar till sina gudar. Husdjuren tävlar om första platsen i nyttighet. Allas förtjänster är ovärderliga, men fårets kanske mest; det är en riktig ullklimp, en landets gullgruva. (62:1v.)

De mångordiga råden i boskapskötsel lockar inte till någon citering. Deras kvalitet verkar genomsnittlig, men användbarheten inskränks av bristen på överskådlighet. Sammanlagt ett femtiotal sidor ägnas husdjurens sjukdomar, ett helt boskapsapotek är alltså inbakat i *Historia animalium*. Nitton orsaker till fårets ömtålighet räknas upp (60:3r), en hönsfjäder ska kunna döda en häst (36:2r). Djurägarens största bekymmer, de kring seklets mitt så aktuella boskapspester, förbigås i stort sett ändå, väl på grund av ett förlegat källmaterial. Däremot menar Orrelius att trollpackor kan skada boskapen genom giftiga örter »samt annor djefwulskap». (71:1r.) I fråga om botandet av människans krämpor och brister tangeras ibland den folkliga magien: harblod är bra mot fräknar och igelkottskött mot flintskallighet. Panacéer som bezoar, bävergäll och mysk rekommenderas; de är effektiva men också dyra därefter.

¹ Jfr Henrik Gust. Borenius, *Diss. acad. de animalibus vectariis*, 1771, och Gabriel Avelan, *Diss. acad. usum animalium sylvestrium domitorum exhibens*, 1772. (Båda avhandlingarna ventilerade i Åbo under Pehr Kalms presidium.)

² [Johan Fischerström,] *Den enfaldige naturforskaren*, 1769, nr 18 (älg, åsna). Jfr Linné,

Wästgöta-resa, 1747, s. 221; Id., *Föreläsningar öfver djurrihet*, s. 65; *Stockholms Wekoblads*, 1759: 2-4, 10; Frederick E. Zeuner, *A history of domesticated animals*, 1963, s. 428 f; Sten Lindroth, *Kungl. Svenska vetenskapsakademiens historia 1739-1818*, 1:1, s. 292 f. — Professor Gösta Berg har aviserat en skrift i ämnet.

Till grund för de medicinska och dietetiska råden i *Historia animalium* ligger den klassiska temperamentsläran, som utförligt presenteras i avsnittet om hästen. (32:3v ff.) Människan bör välja sin föda med hänsyn till sitt temperament. Hjortkött är inte bra för melankoliker och buffelkött orsakar tjock blod. Den ävenledes gamla föreställningen om sympati eller antipati mellan olika varelser dyker ofta upp, exempelvis i anförandet av »at 2:ne strängar på en violin eller harpa, then ene gjord af warg- och then andre af fårtarmar, ej skola kunna stämma öfwerens». (5:4r.)

Till de dietetiska råden ansluter sig även uttrycken för en allmän önskan om naturlighet i levnadssättet efter mönstret av den gamla goda tiden. Staden är förkonstlingens högborg. Ett enkelt levnadssätt var övligt i världens äldsta tider, då man nöjde sig med det naturen gav. Människan blev äldre förr, men så försökte hon inte heller omskapa sitt temperament genom främmande spis och levnadssätt. Boskapen försörjer ofta sina foster bättre än de fåfänga kvinnorna. Kalvar såväl som barn trivs allra bäst av sin egen moders mjölk. Det är riskabelt att lämna amningen till någon utomstående, men om så är nödvändigt bör barnet anförtrös en amma med samma temperament som modern.

Kvinnans flärdfulla bruk av snörliv, strumpeband och höga klackar är skadligt liksom bruket av kaffe, te och choklad. Den som älskar sitt fädernesland mer än Kina begagnar sig av ärenpris, vinruta, salvia och isop. Inget barn vill byta bort ett kvarter mjölk mot några oxhuvuden utländska viner eller laddningar te och kaffebönor. Barnet och vilden har ännu en ofördärvad smak. Som exempel på det lyckliga naturbarnet kan lappen gälla. Han har sin ren och den får honom att fråga efter varken Ost- eller Västindien. Älgköttet är strävt och kärvt, men den som äger en äkta svensk kräva och inte har förälskat sig i utländska kräsligheter äter det gärna. Alla ängens läkeörter hamnar i kons magar, en veritabel destillerpanna, och når oss i koncentrat med mjölken, ett elixir som besjungs i många verser. Kon är oss en andra amma. Jordbruket och boskapskötseln är härliga näringar, det lär oss både bibliska och antika auktoriteter. (103–104 passim.)

Orrelius' lantbruksentusiasm är inte originell utan hör hemma på tidens allmänning. De dietetiska råden ligger helt i linje med dem Linné predikade i sina då aktuella föreläsningar³ — vi är åter inne på en beroende-fråga. Några formella lån rör det sig visserligen inte om, men i sak är mycket linneanskt. Det är ändå säkert här Orrelius' egen insats främst

³ Jfr Linné, *Dietetik*, utg. af A. O. Lindfors. (UUA 1907.)

ligger; flera av idéerna återkommer i hans senare författarskap, som till stor del behandlar moraliska, pedagogiska och teologiska ämnen. Utan djupare insikt i zoologien lämnar han gärna sitt egentliga ämne och befinner sig ofta långt ifrån vad vi nu skulle vilja kalla naturvetenskap. De egna kommentarerna ökar mot bokens slut, och i det långa avsnittet om människan är Orrelius' bidrag i alla fall till omfånget betydande.

I de s. k. sinnebilderna — regelrätta efter emblematikens lagar är de inte eftersom de saknar illustrationer — som avslutar de flesta beskrivningarna, gör djuren nytta som exempel på människans egenskaper, både de goda och de dåliga. Metoden hade länge varit populär. Det var inte bara en slump att vår första tryckta bok blev *Dialogus creaturarum* (1483), nöjsam som undervisning i morallära men olämplig som lärobok i naturkunskap. Ett stöd ur Bibeln för att man skulle ta lärdom av djurens exempel togs gärna ur Job 12: 7–8: »Fråga dock djuren, de skola lära't dig, och fåglarna under himmelen, de skola säga't dig. Eller tala med jordene, och hon skall lära't dig, och fiskarna i havet skola förkunna't dig.» Fabelvärlden var en rik källa ur vilken man öste också under 1700-talet: lejonet härskar, räven är listig och katten falsk. Dess typgalleri hör emellertid hemma i en mer begränsad fauna än *Historia animalium*s, och många av de sjuttio djur Orrelius beskriver blir över för hans egen kombinationsförmåga. I uppbygglighetens namn renodlar och uppfinner Orrelius egenskaper hos djuren på ett sätt som kan få läsaren att känna sig tveksam om det slående i hans exempel. Ekorren må vara en sinnebild för omåttlighet i mat och fladdermusen för ljusskygghet, men noshörningen är knappast en mäktig sinnebild — uttrycket används ofta — för högdragenhet, trots sin »uppdragna näsa», än mindre näbbmusen för självkänedom.

Bokens första mening, »Verket prisar mästaren», ger den ett bibliskt anslag, avslutningen framhåller Guds ömma omsorg om människan i naturens hushållning. Den för tiden och genren typiska fysikoteologien, med Linné som berömd bekännare, ställde gärna människan i centrum av en skapelse, där den naturkunnige ständigt kunde se ändamålet — ordet ofta använt synonymt med 'nyttan'. Orrelius opponerar sig mot det sistnämnda: dåraktiga människor värderar allt efter den tjänst det gör människosläktet. I stället ska man se till den förmåga ett kreatur — ofta det föraktligaste kräk — har att vittna om sin store mästares höga egenskaper. Kameloparadens underlighet föranleder frågan om sådana djur är till för människans hjälp, eller om de inte snarare är bevis på skaparens oändliga makt. (46:4r.) Den naturens jämvikt som fysikoteologien lärde exemplifieras av kattens outsläckliga hat till allt vad rätta heter, här som annars har »Skaparen

skaffat bot för all sot». (23:4r.) De moraliserande sinnebilderna undantagna har annars *Historia animalium* få exempel på vad som har kallats »naturen såsom en skola för hjertat».⁴

De då och då återkommande utfallen mot »ateister» visar ändå på ett religiöst engagemang, som redan är polemiskt — men milt som en västanfläkt mot vad som skulle komma i Orrelius' senare författarskap. Fåret är ett fromt djur till skillnad från självgod och ogudaktiga människor. Elefantens goda egenskaper saknas hos de människor som har fattat hat till sin skapare. (63:2r, 29:4v.) Den antipati sådana uslingar känner mot Gud får dem att trivas lika litet i hans sällskap som en orm i en myrstack. (94:4r.) Materialisterna, som gör hela världen till en pur maskin och ett konststycke, kommer med så orimliga påståenden, att de vederlägger sig själva. Djuren har förvisso själ, avgör Orrelius den gamla tvistefrågan, men människan ensam sitter inne med vilja och förstånd. (80:3v, 81:2r ff.)

Tjugofem år efter *Historia animalium* gav Orrelius som sagt ut en ny zoologi, *Inledning til djurkänningen* (1776), nu under eget namn men fortfarande bara omfattande däggdjuren. Det blev ändå en bok på 600 sidor. Om den får ett gott mottagande skall den, lovar dess förläggare boktryckare Wennberg i dedikationen till Stockholms grosshandelssocietet, få en fortsättning om fåglar, amfibier, fiskar, insekter och skridfän (maskar). Det tycks alltså som om Orrelius nu hade samma planer att beskriva hela djurriket som då *Historia animalium* publicerades. Den inleds av en rekommendation skriven av »en af Kongl. Wetenskapsacademiens ledamöter, som är kännare af naturalhistorien», ovisst vilken, dock knappast Linné. Enligt denne kännare har Orrelius nu alldeles omstöpt sitt förra verk med dess många opålitligheter anförda ur de gamles, särskilt Aldrovandis, Gesners och Jonstons skrifter.⁵

Inledning til djurkänningen är verkligen annorlunda än *Historia animalium*. Läsaren orienteras noggrant om de linneanska principerna, som Orrelius sedan följer till punkt och pricka.⁶ Djuren beskrivs efter den senaste upplagan av *Systema naturæ*, den tolfte (1766), med en strävan

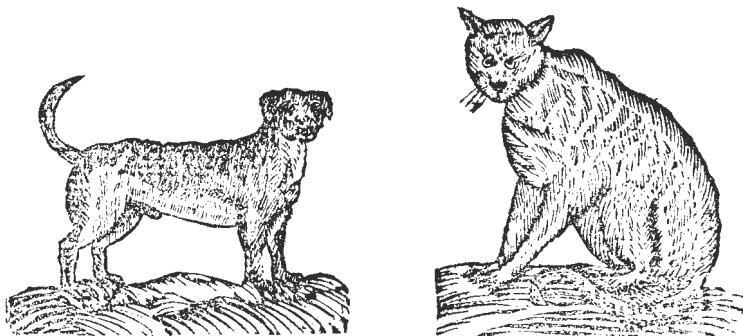
⁴ Christof. Chr. Sturm, *Betraktelser öfver naturen*, 2, 1783, s. 1011.

⁵ En väl ensidig värdering av *Historia Animalium*. — Denna sammanställning av Gesner, Aldrovandi och Jonston förekommer på ett nästan formelartat sätt även i Linnés ovan s. 44 citerade två brev till Bäck och till Wargentin. (Linné, *Bref och skrivelser*, 1: 4, 1910, s. 95; 1: 2, 1908, s. 130.) Men även hos en senare författare som Ödmann. Se Hen-

ning Wijkmark, *Samuel Ödmann*, akad. avh. Lund 1923, s. 351.

⁶ Orrelius' huvudkälla för texten, Johann Samuel Haller, *Die Naturgeschichte der Thiere in systematischer Ordnung*, 1757, följer i systematiken sin landsman Klein, en av Linnés ihärdigaste motståndare. Linnés system är för egensinnigt, »man kann Hals und Bein dabey zerbrechen» (Vorrede).

efter fullständighet som närmar sig förlagans.⁷ I en populär bok som denna är detta tillvägagångssätt en smula opedagogiskt, läsaren tröttnar på alla tandräkningar, som ändå aldrig kan åskådliggöra djuret för honom. Men valarna är med nu, avsnitten om boskapen och människan är mycket mer proportionerliga än i det äldre verket, och antalet beskrivna djur har tredubblats.

Hunden och katten i Inledning til djurkänningen.

1791 utkom under kryptonymen en MänniskO-wän ett åttiosidigt häfte, Svenska fiskefänget, vilket med största säkerhet har Magnus Orrelius till upphovsman.⁸ Det var tryckt hos Orrelius' dåvarande arbetsgivare, förläggaren av Norrköpings Tidningar A. F. Raam. Orrelius ger här ett prov på hur de utlovade fortsättningarna till *Historia animalium* och *Inledning til djurkänningen* skulle ha sett ut. Omfånget är dock anspråkslösare än vad han väl ursprungligen hade tänkt och illustrationer saknas. Den lilla skriften blev ändå en av de första sammanfattningarna i ämnet på svenska.⁹ Tack vare en koncentrerad redigering ryms ganska mycket i det tunna häftet, som trots titeln också upptar de märkvärdigaste utländska fiskarna. Inledningen ger en allmän översikt som också upptar fiskets nytta för näringar och handel. Den därefter följande skildringen av fiskriket är grupperad i två kapitel. Det första och längsta behandlar svenska fiskar och följer i stort sett andra upplagan av *Fauna svecica*, det andra beskriver de utländska. Gränserna vid en sådan uppdelning blir onekligen flytande.

Historia animalium började utges 1750, Fiskefänget kom 41 år senare.

⁷ Ett par Linnélån kan nämnas: avsnittet om renen är i stort sett en översättning av Linnés *Cervus Rheno* (1754), och den svenska upplagan av Linnés *Cynographia* (1756) är det ganska nära följda mönstret för kapitlet

om hunden.

⁸ Skriften ej i Bygdéns anonymlexikon.

⁹ Jfr Fredrik Lundberg, *Bidrag till öfversigt af Sveriges ichthyologiska literatur*, akad. afh. Upsala 1872, s. 52 f.

Orrelius går mot en sakligare zoologi, pålitligare och mer koncentrerad. Vid mitten av seklet hade den vetenskapliga synen inom zoologien inte stabiliserat sig. *Historia animalium* står med ena benet på en förlegad grund — särskilt i förra hälften ligger tyngdpunkten på historia — det andra vilar på ett för den tiden oklanderligt stöd, så när som på att källorna är litet väl ogenerat plagierade. Som kompilator har Orrelius haft ganska god smak, men han har lyckats dåligt med enhetligheten. *Historia animalium* har omfånget emot sig. Om man, som då och då har skett här, jämför med Linnés Föreläsningar öfver djurriket, den till tiden naturliga parallellen, är det inte svårt att ge Linné förtur. Denne anför visserligen åtskilligt som är felaktigt, en del kanske han tar med enbart i underhållande syfte, men i klarhet och stil är han alltid överlägsen. Det hindrar inte att Orrelius skriver väl, om än inte särskilt elegant. Med en stramare redigering, ett bättre sovrat material och utan sina moraliserande påhäng skulle *Historia animalium* göra ett annat intryck. Djurkänningen, 25 år yngre, visar att Orrelius har insett detta. Linnés ordningssinne och upprensningsarbete har gjort sitt, det är nu självklart att följa honom. Sinnebilderna, som gav det äldre arbetet en så omodern prägel, är nu borta. Djurkänningen är betydligt mer i takt med tiden.

Orrelius' zoologiska arbeten tycks inte ha varit avsedda för undervisning, därtill är de för utförliga. Från de läroböcker i ämnet som småningom gavs ut skiljer de sig inte bara i omfång utan också i att dessa var skrivna för särskilda läroanstalter och därigenom åtminstone till en del hade avsättningen säkrad. Orrelius är också den ende icke professionelle av dem som vågade sig på ämnet. Före seklets slut haun det behandlas av H. Möller (1753), J. J. Törner (1758), A. J. Retzius (1772), F. R. Brander (1785), P. Hernqvist (1795), C. P. Thunberg (1798) och A. J. Segerstedt (1798).¹ Anspråksfullast och bäst är Retzius' Inledning til djurhistorien, som försöker överflytta den linneanska terminologien för hela djurriket till svenska; också Hernquist och Thunberg är pålitliga. Annars är dessa arbeten kompendieartade och föga intressanta i sitt opersonliga linneanska eftersägende.² Studiet av förorden är en ofta upplysande om än inte särskilt omväxlande läsning. Den fysikoteologiska aspekten finns där alltid, likaså betoningen av det nyttiga och reverensen för Linné. Orrelius' förtjänst är att ha gett

¹ Se L. Hammarsköld, *Förteckning på skole- och undervisningsböcker*, 1817, s. 186–191.

² För korta referat se Löfberg, *a. a.*, s. 313 ff. Något utförligare, dock utan att Orrelius' arbeten tas upp, behandlas läroböckerna av

M. B. Swederus i hans uppsats *Naturvetenskapernas studium vid Sveriges gymnasier och skolor under äldre tider*. (Pedagogisk tidskrift, 1880–1882.)

djuren mer kött på benen än de har i Linnés torra systematikskelett. Ty dettas tjusning på t. ex. yngre läsare bör inte överskattas. Den populär-zoologiska litteratur som det säkert då som nu fanns behov av fick under lång tid sina enda sammanfattande bidrag på svenska av Orrelius. Hans osjälvständiga och ofta okritiska avskrivande kan tyda på ett inte alltför allvarligt intresse för zoologien, men hans möjligheter att fördjupa det var heller inte de bästa. Han stod vid sidan av universitet och lärda akademier, han var fattig och förgäten. Men han var flitig och tidigt ute och kom kanske så att få ett visst inflytande.

Slutvinjetten i Inledning til djurkänningen. Tecknad av Magnus Orrelius?

Summary

MAGNUS ORRELIUS'S *HISTORIA ANIMALIUM**The First Zoological Textbook in Swedish*

By

GUNNAR BROBERG

The first zoological textbook in Swedish was advertised in one of the Stockholm newspapers in the autumn of 1749. When Linnaeus saw the advertisement, he had a strong suspicion that the book was a plagiarism of his own lectures on the animal kingdom. His misgivings are reflected in his letters in this period and have long been regarded as an element in the depression of spirits which began at this time. Once the work had appeared—it was published at the rate of a sheet a week over a period of two years—Linnaeus was reassured and was able to verify that the anonymous author had made use of his teachings in a reasonable manner.

The young author's name was Magnus Orrelius. His future career was that of the literary man occupied with sundry translations and dull commissioned works. But the bulky volume he produced in his early years was, in a way, a lucky hit. *Historia animalium*—the book had a Latin title but was written in Swedish—remained for several decades the only large-scale work on the animal kingdom in Swedish and, as such, must have been of great importance for a whole generation of Swedes interested in natural history. The book was a torso. According to the plan, it was to have covered the whole animal kingdom but finally came to deal with the mammals only, with the main emphasis placed on the domestic animals, perhaps as a concession to the utilitarian interests of the age.

The systematic classification of *Historia animalium* is difficult to understand. In broad outline, the contents appear to be arranged as follows: beasts of prey (lion, tiger, bear, etc.), rodents (beaver, hare, rat, etc.), "some rare American animals [!]" (sloth, ant-eater, etc.), hooved animals (elephant, rhinoceros, horse, etc.), cloven-footed animals (pig, camel, elk, etc.), and anthropomorphic animals (monkey, man). Linnaeus's *Systema naturae* (1748) was naturally of great importance for Orrelius's work, though he used it in a very inconsistent fashion. He begins with the lion ("the king of the beasts") but makes man, who is in the same group as the monkeys, the crown of the work. He describes about 70 animals in 50 divisions with varying degrees of detail and, in addition, mentions several in passing. He did not achieve any completeness, as regarded what was known at that time, but his selection, particularly of the native animals, is a fairly abundant one.

His borrowings from Linnaeus stand out in the systematic classification, but the source of the contents in other respects is more difficult to determine. In his preface Orrelius says that "the subject is so comprehensive that no single person can exhaust it in his own lifetime. On this account my intention is to quote the most important things which have been recorded by good authors." He gives no indication of his own contribution, but it is clear that he has weighed the sources against each other and edited them. His way of working points to industrious copying—but of what? He does not provide any bibliography, in spite of the fact that his text is inundated with information from other sources. But one has to be on one's guard. Here, as so often elsewhere in this genre, it turns out that they may be false. Perhaps it is more correct to speak of references which a learned tradition has collected and which, it is to be feared, have gradually been distorted. Often there is a show of learning that has no basis. In particular, the information about the characteristics of the wild and exotic animals is supported by the statements of earlier authors; the elephant's intelligence and strength, for example, had long been a cherished subject in the literature.

The age of Linnaeus oscillated between honouring Aristotle and Pliny as pioneers and opposing them as authorities who had been predominant for too long. Orrelius cites no author more often than Pliny (in most cases as "the thoughtful and learned Pliny"). On the other hand, he accuses Aristotle of having invented the unicorn. John Jonston, the 17th-century compiler, is called, with notorious credulity, "the learned Jonston". Orrelius obviously conceals many literary borrowings. However, to compile his real bibliography would be to waste time on a puzzle. The rough similarities to many other works of the period do not, by the way, necessarily mean that *Historia animalium* is directly related to them. Orrelius was not the only one to repeat or slightly revise what other writers had already stated. The information from Olaus Magnus's *Historia de gentibus septentrionalibus* had probably in this way gone through many intermediate hands, but from Linnaeus Orrelius borrowed directly, too often, however, without mentioning his original source.

For his long section on the useful animals, Orrelius had an extensive native literature to start with. Behind this was largely the 150-year-old book entitled *Oeconomia* by the German writer Johan Colerus, which had appeared in a Swedish translation at the end of the 17th century. The formulations in this book got into *Historia animalium* but probably by an indirect route. The author traces several of these formulations. For his detailed description of the human body, Orrelius had to thank Nils Rosén for his *Compendium anatomicum* (1736), one of the best manuals of the period. Its iatromechanical outlook is introduced unaltered into *Historia animalium*.

As regards foreign sources, Orrelius seems often to have followed (unless there was some common original and one or two intermediate links) J. H. Zedler's *Grosses vollständiges Universallexikon*, which had appeared in the 1740s and 1750s. The articles in this encyclopaedia have much of the character of a collection of quotations and are of varying quality. There are striking similarities—sometimes word-for-word agreements—between Zedler's

and Orrelius's chapters on the lynx, the cat, the badger, the mole, the beaver, the elephant and the roe deer.

The illustrations in *Historia animalium* form part of an international pictorial tradition. The only possible way in which Orrelius could depict the many exotic rarities was to make use of a foreign original. For the sake of simplicity, this also had to serve as a model for the forms of the native animals, for there was naturally never any question of working from living or stuffed models. Conrad Gesner's *Icones animalium* founded a school of zoological iconography; it included much material from Olaus Magnus. Aldrovandi, the next great encyclopaedist of natural history, uncritically added material of his own but vulgarized Gesner's illustrations. John Jonston started with Gesner's pictures, which by then were 100 years old, and had them engraved in copper, with an aesthetically attractive result. From the scientific points of view, on the other hand, there is much that is doubtful and Jonston certainly makes use of purely fabulous motifs. The illustrations in *Historia animalium* seem to have been copied from some edition of Jonston's book.

The descriptions of the animals are arranged on an old but obviously practical model. After a short classificatory introduction, the animal's appearance, distribution, characteristics, breeding and food are described. But its economic and medical value and, indeed, even its usefulness as a moral exemplar are also described. This extensive scheme bursts through the boundaries of modern zoology, but Conrad Gesner, who supplied the pattern for this broad description of animals, was even more encyclopaedic. However, his introductory polyglot synonymy and his often overwhelming section on philology, symbolics and literary history (in myth and proverb) are for the most part absent in *Historia animalium*.

In his evaluation of the characteristics of the animals, Orrelius gives most weight to the crass utilitarian viewpoint. The dog and the horse are valued for their fidelity and teachableness. The latter animal's characteristics are described by the old comparative method—the wording, for example, is close to that of Olaus Magnus's description, which, in its turn, is based on Columella. The horse is said to have the breast of a lion, the eyes of an ox, the ears of a fox, the appetite of a pig, the neck of a swan, the beauty of a maiden and the indefatigability of a swallow. Yet the elephant is the animal most admired. He is the largest land animal; he is enormously strong and has therefore been endowed by the Creator with a gentle nature. The exotic beasts of prey have an unquenchable thirst for blood. The Swedish beasts of prey are also described with abhorrence, which is not, however, only due to fear. Man and the wild animals were rivals for food.

Orrelius's copying may often seem uncritical and lax but reflects an uncertainty typical of the period. He had certainly not arrived at the modern distinction in his time between fiction and truth. One or two of the older exciting animal stories may, of course, have been included against his better judgement, in order to make the description racier. In Africa there is the mighty hippopotamus, who can strike sparks with his teeth. The important question of whether he is the Behemoth mentioned in the Bible is left to the

learned to decide. However, he does not breathe fire, as the ancients believed. Thus, the criticism of earlier views is rather tentative, even as regards Swedish animals.

Historia animalium and some other minor zoological works which Orrelius wrote do not seem to have been intended for educational purposes; they are too detailed for that. They differ from the textbooks on the subject which were published as time went on, not only in scope but also in that they were not written for particular educational establishments, in which case they would, at least in part, have had an assured sale. Orrelius was also the only writer who dared to tackle the subject who was not a professional zoologist. He has the credit of having given the animals a fuller description and having made them more interesting than they are in Linnaeus's dry systematical classification. This classification cannot be expected to have much charm for young readers, for example. Orrelius's summaries were for long the only contributions in Swedish to that popular zoological literature for which there was certainly a need then, as there is now. Perhaps his interest in zoology was shallow—his frequently uncritical copying suggests this—but his opportunities of deepening it were not of the best either. He was not a member of the universities and the learned academies and he was poor and obscure. But he was industrious and in this way perhaps came to have a certain influence.

CARL-OTTO VON SYDOW

Rudbeck d.y:s dagbok från

Lapplandsresan 1695

Med inledning och anmärkningar. I

Betydelsen av Olof Rudbecks berättelser om sin resa till Lappland 1695 för den unge Linnés beslut att även han utforska den avlägsna landsändan är till fullo intygad av Linné själv¹ och har även ägnats tillbörlig uppmärksamhet av hans biografer.² Rudbecks resa är också väl känd genom Thore Fries' uppsats Den första naturvetenskapliga forskningsfärden i Sverige, tryckt 1898 i Nordisk Tidskrift, vari Rudbecks egen i manuskript befintliga skildring av färden utförligt refereras och citeras.³ I sin helhet har dock denna skildring, här kallad dagboken, aldrig utgivits, ehuru den utan tvivel är ett viktigt dokument för kännedomen om bakgrunden till Linnés första och i flera hänseenden mest betydelsefulla resa i de svenska provinserna. En utgåva var på tal i början av 1930-talet, då Arvid Ugglas med den framstående kännaren av lapparnas språk och kultur professor K. B. Wiklund diskuterade en publicering i Svenska Linnésällskapets Årsskrift. Wiklund, som 1925 i årsskriften hade skrivit sin stora uppsats Linné och lapparna, hade naturligtvis varit rätter man även för detta värv, men andra mera maktpåliggande och trängande uppgifter togo hans krafter i anspråk under dessa hans sista levnadsår. Ugglan tänkte då ett tag själv ge ut texten, men menade senare att den vore för lång för årsskriften; han felbedömde något dess omfång och trodde, att texten ensam skulle taga omkring 80 trycksidor i anspråk.⁴

Då jag nu har gripit mig an med denna utgåva, har det skett i övertygelsen att den fullständiga texten skall befinnas vara sakligt så intressant

¹ Linné, *Vita Caroli Linnaei*, utg. av E. Malmström & A. Hj. Uggla, 1957, s. 65.

² Th. M. Fries, *Linné*, 1, 1903, s. 78. Knut Hagberg, *Carl Linnaeus*, 1939, s. 83, 95-99.

³ Från botanikhistorisk synpunkt har Rudbecks resa utförligt behandlats av Gunnar Eriksson i hans *Botanikens historia i Sverige*, 1969. (Lychnos-bibliotek, 17: 3.)

⁴ Om Ugglas diskussioner med Wiklund och om hans plan att själv ge ut dagboken se

hans brev till Robert Fries 20.1.1932 och 28.2.1932 (Linnésällskapets arkiv i Uppsala universitetsbibliotek). — Uggla har berättat för mig hur Wiklund, då han påmindes om det angelägna i att dagboken trycktes, med sin av sjukdomen angripna röst viskande svarade: Jag har en så stor hög (mätte med armarna) med åtaganden som skall klaras av innan jag dör, och Rudbecks resa ligger i botten.

och lektyren i övrigt så underhållande, att utrymme i två på varandra följande häften av årsskriften kan anslås härtill. Nu publiceras sålunda en inledning behandlande såväl själva dagboken som övriga aktstycken till resans historia. Därjämte meddelas den första del av dagboken som för berättelsen fram till den 21 juni och Pello gästgivargård vid Torneälv. Resten avses att tryckas i nästa årgång.

När professor Olaus Rudbeck våren 1695 av sin kollega Anders Spole hade blivit upplyst om att denne och prosten Johan Bilberg hade fått konungens befallning att resa till Torneå för att studera midnattssolen,⁵ grep han med för honom kännetecknande företagsamhet tillfället i flykten och anhöll hos universitetets kansler, att hans då 35-årige son och efterträdare Olof skulle få medfölja de båda astronomerna på resan. I sitt brev till kanslern skriver han, att sonen har »stoor lust att resa samma wegh att låta afrita alla de örter, som här nedre ei finnas eller på andra orter, som åtskillige slags foglar», så att man skulle kunna få en »wäl fattat historia» om vad däruppe i nordligaste Sverige funnes,⁶ en formulering som låter en ana, att det var Olofs egen önskan som låg bakom faderns initiativ. Brevet slutar med en begäran, att kanslern måtte hos Kungl. Maj:t anhålla om medel till en sådan resa. Svaret blev gynnsamt. Konungen anslog 300 dr smt att användas på en resa till »Wästernorlanden, där sammastädes att observera och afrijta ett och annat, som kan lända til fäderneslandets lustre och heder».⁷ Man lägge märke till den kungliga motiveringen för resan: Sveriges ära och berömmelse. Det är ännu långt till det ekonomiska betraktelsesätt som låg bakom ständernas beslut att skicka Linné på resor i provinserna.

Den 21 maj bröt expeditionen upp från Uppsala, Olof Rudbeck »sielf siunde».⁸ De övriga sex voro, betjänter och drängar oräknade, Spole och

⁵ Anders Spole var universitetets professor i astronomi, och prosten Johan Bilberg i Örebro, sedermera biskop i Strängnäs, hade förut innehaft professuren i matematik. Deras i den svenska astronomins historia kända resa företogs för att studera refraktionen, d.v.s. den ljusbrytning som gör att midnattssolen vid sommarsolståndet syns redan så långt söder om polcirkeln som i Torneå. Sålunda var föremålet för deras studium ej — som saken ofta framställs — midnattssolens fenomen som sådant, vilket man ju sedan länge väl kände och även visste att förklara.

⁶ Olof Rudbeck d. ä., *Bref rörande Upsala universitet*, utg. med inl. af Claes Annerstedt, 1893-1905, s. 345 f. Försättningen på citatet

lyder: »Sosom de nu nyligen i England ok Scotland ok annorstädes gjort.» Detta tyder i största allmänhet på litterära impulser till resan. Kanske Rudbeck dock i första hand tänkte på engelsmannen Robert Plots landskapsbeskrivningar. Om Plot och hans möjliga inverkan på Urban Hiärnes arbete *En kort anledning til åtskillige maln- och bergarters effterspörande*, 1694, se O. T. Hult & Sten Lindroth, *Ett brev från M. G. Block till Urban Hiärne* (Lychnos, 1941), s. 296, n. 1.

⁷ Kungl. Maj:ts resolution till Statskontoret 5.5.1695. Cit. efter Th. M. Fries, *Den första naturvetenskapliga forskningsfärden i Sverige* (Nordisk tidskrift, 1898), s. 483.

Bilberg, medicine studeranden Anders Holtzbom, »hafwandes man swårt, intet effter mitt, uthan store Mästaress omdöme, at finna hans like i örter och foglars afbildande»,⁹ ytterligare en ritare, möjligen den i Rudbeck d. ä:s brev till kanslern nämnde »M. Albrect Son», även han medicinare, som »öfwer mottan wel ok perfect ritar med färgor», samt de unga grevarna Jacob och Carl Gyllenborg, två vakna och beskedliga ynglingar, söner till landshövdingen i Uppsala, av vilka Carl Gyllenborg småningom blev Uppsala akademis kansler.¹ Detta resesällskap delades dock snart i två grupper, i det att astronomerna skyndade i förväg för att i tid kunna observera midnattssolen — varigenom de även försvinna ur vår framställning, som enbart skall behandla Rudbecks resa.

Källskrifterna till denna för Lapplandsforskningens historia likaväl som för Linnés öden betydelsefulla resa äro flera. Först och främst ha vi Rudbecks egen skildring i manuskript, dagboken, vid återkomsten till Uppsala utskriven efter under resan gjorda anteckningar. Därjämte föreligger första delen av Rudbecks tryckta reseskildring, *Nora Samolad eller Uplyste Lapland*, utgiven 1701. Den går dock endast fram till expeditionens ankomst till Älvkarleö; den stora branden i Uppsala året därpå förstörde manuskriptet till de följande delarna. Ett tredje dokument till vår kunskap om resan är en av Rudbeck skriven instruktion för ett sällskap Lapplandsresenärer, visserligen författad först vid mitten av 1730-talet men otvivelaktigt avspeglade erfarenheter från den egna resan fyrtio år tidigare. Härutöver föreligger ett par smärre uppsatser tryckta i Vetenskaps societetens *Acta* samt ett antal teckningar utförda under resan. Hela detta material skall nu presenteras, innan själva dagboken återges in extenso.

Som sagt för den tryckta reseskildringen, *Nora Samolad*, ej fram berätt-

⁹ Olof Rudbeck, *Nora Samolad*, 1701, s. 18. — Således synas varken Spoles son Lars eller magister Jonas Dryander ha varit med på resan, åtminstone ej från dess början, vilket ursprungligen varit meningen. (Kungl. brev till Statskontoret 10.5.1695, efter avskrift i UUB, X 218, fol. 143 v. Spole till konungen 3.5.1695, tr. hos Annerstedt, *Uppsala universitetets historia*, Bih. 3, 1912, s. 3.) Ej heller nämner Rudbeck studenten Eric Roland, sedermera kanslirådet Eric von Roland, vilken som turist deltog i färderna. Under det att astronomerna ägnade sig åt sina tidsödande mätningar, kunde Roland ostörd betrakta land och folk. Sina intryck nedskrev han i en på franska avfattad resbeskrivning, nu i UUB, X 370.

¹ Därsammastädes.

¹ Några år efter resan hade Carl Gyllenborg att som rector illustris mottaga en polsk palatin på besök i Uppsala. I en rapport härom till kansler berättar Gyllenborg bl. a.: »Öfwer måltijden kommo wij att tahlä om våra Lappar, då jag för honom refererade det lilla som jag på min resa observeradt, och då wij kommo att nämna lapparnes trollwäsende och jag fan honom wara mycket curieuse om att sij en trumma, skickade jag effter en af mina, den jag honom tillika medh slägeln gaf, hwilket han särdeles tyckte om.» (Annerstedt, *a. a.*, s. 35. Även i *Diplomatiskt mellanmål i Uppsala. Den polske ambassadören F. Galeckis besök 23-25 april 1699*. Utg. av Sven P. Ullberg, 1960, s. 15. Ej hos Ernst Manker, *Die lappische Zaubertrommel*, 1, 1938.)

telsen längre än till Älvkarleö. Lyckligtvis kunna vi dock följa Rudbecks vidare öden i dagboken, som till vissa delar blivit bevarad i Linnean Society i London. Den är troligen grundad på under själva färden förda anteckningar och utredigerad året efter hemkomsten. Till sin förra del, till den 18 juni då man lämnade Torneå, är den utskriven av en tydlig skrifvarhand. Resten, det större partiet, är däremot skriven av Rudbeck själv och full av ändringar, tillägg och överstrykningar. Så långt som till ett tryckfärdigt manuskript för Nora Samolad utarbetades den aldrig. Att denna version ej är skriven under själva resan utan först efter hemkomsten till Uppsala framgår, förutom av flera språkliga formuleringar, av att Rudbeck citerar olika arbeten, som han inte gärna kan ha fört med sig på resan.

Anledningen till att denna skrift nu befinner sig bland Linnés efterlämnade papper i London är säkerligen den, att Linné före sin Lapplandsresa 1732 hade fått den till låns av sin värd och gynnare Olof Rudbeck d. y. Några kortfattade notater i bräddarna av Linnés hand visa att han har läst igenom skriften, ja helt säkert torde han med iver grundligt ha studerat den. Antingen har han sedan aldrig återlämnat den, eller också har han förvärvat den efter Rudbecks död.

Det fragmentariska manuskriptet börjar mitt i en mening: »[nya e. d.] tiders klenhet än the gambla hjeltars stadighet och hårdhet.» Den bevarade delen av Rudbecks resedagbok råkar alltså få en primitivistisk, götisk upptakt, som dock knappast kan sägas vara symptomatisk för fortsättningen. Det är klart att rudbeckianska suckar och reflexioner i faderns anda icke saknas, men de råda på intet sätt i framställningen, som — en del etymologiska utsvävningar undantagna — bemödar sig att meddela vad dess författare under resan verkligen har sett och upplevat.

Som redan har nämnts företogs resan från Uppsala den 21 maj, men först nämnda ort och datum är Kröngö gästgivaregård i Ångermanland den 28 maj, varifrån Rudbeck samma kväll nådde Härnösand. »Här wäfwes thet mästa samt besta och sköneste huslerfft som iag tror lærer wäfwes i Sverige.» Den välkända ångermanländska damasttillverkningen stod alltså redan då i sitt flor.

När det gäller resans gång är Rudbecks beskrivning inte tillförlitlig. Redan den 28 maj och ej långt från Kröngö, alltså söder om Härnösand, säger han att man ser det namnkunniga Skuleberget, varav han även ger några raders beskrivning. Skuleberget ligger dock som bekant en åtta mil norr om Härnösand. Och den 29, samma dag som han lämnade Härnösand, säger Rudbeck att han emot middagen kom till Nordmaling, vilket skulle ha gjort en halv dagsetapp på ungefär arton mil. Här i Nordmaling provade

han en surbrunn, »hwilkens watten hade nästan sådan smak som Medevi surbruns». Ännu bjöd icke resan på många örter eller fåglar, »för utan orrar, som allestädes wid vägen här och ther kutrade och lekte». Den 2 juni anlände sällskapet till Umeå, den 8 till Luleå och den 11 till Torneå. Man hade alltså kunnat taga resan något lugnare än astronomerna, som jäktades av det nära förestående sommarsolståndet.

Under resan upp hade Rudbeck gjort en och annan botanisk eller ornitologisk observation. Under det veckolånga uppehåll som nu följde i Torneå fick Rudbeck tillfälle till flera iakttagelser i naturen. Bl. a. såg han hönsbär i stor myckenhet, en växt som dock icke var alldeles obekant för honom, ty redan förut hade han tagit den under en resa i Dalarna, varifrån han »förde hit neder [till Uppsala, där dagboken således är utskriven] några stånd tårkade at lägga in uti mine gräsböcker». Rudbeck höll sig alltså med ett herbarium vivum och icke endast med de herbaria sicca, tryckta örtaböcker, som hans bibliotek kunde innehålla. Vidare fann han en »wacker stiernemåssa» och »en mycket rar nässla med wriden röd stiälk och bladen halfwa delen röda och halfwa parten gröna». För Rudbeck blev en dylik aberration gärna en ny art. Först senare slog en strängare artuppfattning igenom. Fjärilar, maskar och flugor funnos ock kring Torneå »af ferg och skapnad hel rara. Serdeles war en ibland them till färgen violet eller mörkblå, med en träffelig stark och mächtig lukt, dock intet elak eller oangenäm, effter thenna luktar ännu asken ther han hafwer legat uti, fast thet är öfwer et år sedan han ther låg.» Formuleringen i sista satsen säger oss när denna del av dagboken skrevs ut. Åtskilliga vackra fåglar fick Rudbeck se och väl även skjuta; han var ju förutom en skicklig ryttare även en duktig skytt, för övrigt en nödvändig förutsättning för fågelstudier i en tid som saknade användbara fältkikare. Så t. ex. beskriver han bl. a. brushanar: »Brushanar, aves pugnaces, af åtskilliga färgor sprungo ther och wid stranden, hwilka foglar se mycket wäl ut, resandes fiädrarne up när the blifwa onda och ränna tillsamman såsom en stor krage kring halsen och ibland lika såsom öron, hafwandes röda fötter och rött näff.» — Nog röjer sig konstnärens övade blick i en sådan beskrivning.

I Torneå gjorde man naturligtvis även anstalter för att se midnattssolen. Detta var visserligen icke anledningen till Rudbecks resa, hon observerades ju samtidigt av de två astronomerna Bilberg och Spole, men det är klart att även lekmännen ville skåda denna märkliga företeelse: att solen så långt söder om polcirkeln som vid Torneå ändock vid sommarsolståndet tack vare ljusbrytningen aldrig syntes gå under horisonten. Den 13 juni (märk gamla stilen!) rodde man i ett par båtar ett litet stycke ut från staden,

och tillsammans med grev Carl gick Rudbeck upp på en hög backe där en väderkvarn stod. Den unge ädlingen stannade inne i kvarnen, men Rudbeck klev upp och ställde sig på en av kvarnvingarna och såg där hur solen inte gick ned med mer än en fjärdedel av sin diameter under horisonten. Grev Jacob klev natten därpå upp i en hög kornhässja (som bekant äro de norrländska hässjorna mäktiga byggnadsverk) för att göra samma observation.

Den 18 juni embarkerade resällskapet, nu tretton man starkt, tre håpar för att fortsätta färden norrut på Torne älv. Dessa håpar eller smala forsbåtar beundrade Rudbeck mycket för deras goda sjöegenskaper. Han ger en ingående beskrivning av dem i reseskildringen och lät t. o. m. föra hem en håp till Uppsala.² Med noggrann uppräknig av alla forsar och fall och av gårdarna vid stränderna beskriver Rudbeck så den mödosamma rod-den och stakningen mot strömmen. Vid Karpka såg man resterna av en liten kanal utgrävd av salig Reenstierna, alltså den ene av de två bröder Momma, vilka hade inlagt så stora förtjänster om bergsbruket och handeln i Lappland.

Om berget Lupovara berättade ortsbefolkningen, att Noaks ark hade landat där efter syndafloden, en sägen som även berättades om Avasaksa. Om det troliga i detta vill Rudbeck icke uttala någon bestämd mening, men påståendena, att rester av kölen ännu skulle ligga kvar, avvisar han bestämt.

Natten mellan den 20 och den 21 nådde man Pello och så, väl någon dag senare, Kengis, som i gamla Reenstiernas tid varit ett stort och skönt bruk men nu mestadels var förfallet. Av alla verk voro nu ej mera kvar än en järn- och en kopparhammare. Dock tror Rudbeck på en pånyttfödelse av bruket, eftersom några stora kapitalister ämnade ställa det på fötter igen och Kungl. Maj:t förunnat dessa herrar vackra privilegier.

På vägen mellan Torne och Kengis hade Rudbeck funnit åtskilliga rara örter »såsom särdeles ett slags *Cirsium* med diupt inskurne blad, ett slags groblad med hel styfwa ...» Här avbryts tyvärr denna första, renskrivna del av dagboken; kanske började här ett längre botaniskt avsnitt, som Linné bröt ut för att använda i andra sammanhang. Vad som därefter följer är den av Rudbeck själv nedskrivna dagboken, men ej heller den från första början utan från blad 33, då han den 3 juli hunnit till Torne träsk. Rudbeck anmärker här att denna stora sjö ligger i nordväst från Torneå och ej rakt i väster som kartorna visade.

² Dagboken s. 87. Se även Olaus Rudbecks *Atlantica*, A. Nelsons utgåva, 3, 1947, s. 429.

Här vid Torne träsk utlopp, vid Tarrakoski,³ var det som Rudbeck gjorde resans stora ornitologiska fynd. Här voro »många wackra foglar, ibland hwilka särdeles woro rara och sköna en liten fogel, den jag skiöt tillika med honan wid Thara koski, der håparna dragas öffr, och hade lazurblå krage under halsen och der omkring gult, elliest brunachtig, men honan i stället för det blå hwit fläck med litet gulachtigt omkring, honom elliest i alt annat lik. Denna fogel som han är myckit rar och af ingen för, det jag kan finna, beskrifwin eller aftagen tyckes mig den och intet kunna få rarare namn, än att han af wår allernådigste konungs höga och stora namn kallas Avis Carolina, bärandes och Kongl. Maits liberi [livré] uppå sig, som är blått och gult.» Det var alltså blåhaken som Rudbeck här såg. Skjuten och »balsamerad» (möjligen konserverad i sprit) skänktes den sedan till kungen, som nådigt emottog och betraktade gåvan.⁴

Vilka växter Rudbeck såg här uppe vid Torne träsk är inte lätt att utan besvärliga nomenklatoriska utredningar säga, men att han — för att nu inte nämna någon av de allra vanligaste bland dem han räknar upp — tog t. ex. *Pinguicula alpina*, vågar man kanske påstå: »Der växte och twenne slag utaf *Pinguicula*, blå och hwit, bägge rätt stora, af hwilka ingendera här finnes.»

Den 4 juli kommo de resande till norra änden av Torne träsk och därmed till resans vändpunkt. Rudbeck hade visserligen önskat fortsätta över fjällen ned till Västerhavet, men fann inga lappar som ville följa honom på färden. De flesta hade redan begivit sig iväg på sin sommarvandring till Norge, och de som voro kvar hade av Rudbecks egna roddare övertalats att för honom framställa den återstående vägen som nästan oframkomlig. Kosan ställdes alltså söderut, och den 10 juli var man efter den sedvanliga snabba nedfärden åter i Torneå.

Från Torneå seglade Rudbeck till Luleå. På vägen fick han vid Laxholmen, »der det stora kungsfisket är», tillfälle att undersöka en lax och konstatera, att det gängse påståendet att laxen ej skulle ha någon orenlighet i sina tarmar var falskt. Missuppfattningen hade uppkommit därav, menade Rudbeck, att svalget hos laxen går ovanligt långt ned och därför har tagits för dess tarm.

³ För Rudbeck d. ä. var denna »Tarra-fors» lika med Tartarus. Se *Atlantica*, 3, s. 232.

⁴ Anteckningar efter Rudbecks ornitologiska föreläsningar, publ. av Einar Lönnberg i den- nes *De Rudbeckska fågelbilderna och deras betydelse* (Rudbecksstudier, 1930), s. 230. —

Sin ritning av blåhaken visade Rudbeck upp för Vetenskapssocieteten vid ett sammanträde 1720, varvid han uttalade sin förhoppning att någon skulle vara villig att skära figuren i trä. (*Bokwettsgilletts protokoll*, utg. af H. Schück, 1918, s. 45.)

Så kommer ett nytt beklagligt avbrott i handskriften. Sista datum är den 11 juli, då sjöresan till Luleå anträdde, och först efter sjutton blads lucka återknyter redogörelsen vid den 27 juli och Luleå lappmark. Det nya avsnittet börjar med en livlig skildring av renen. Om renkalvarna berättar Rudbeck, att då de komma bort från sina vajor eller då de vilja dia dem, de då låta alldeles som grisar, »låtandes off, off». Han berättar även om de lappar som däruppe äro lagda »i håll» för att utföra körningar mellan malmfyndigheterna och smälthyttan i Kwickjock. En lapp som ligger i helt håll har att årligen köra 60 lass malm mellan gruvan och hyttan och får i lön mjöl, salt, tobak, vadmal och oxhud i vissa kvantiteter.⁵ Detta var en för lapparna ytterst betungande ordning och var enligt Rudbeck en av de viktigaste orsakerna till den rädsla och avoghet som de kunde visa resande svenskar.

Om de pälsbärande djuren skriver Rudbeck bl. a. — med instämmande i Olaus Magnus' *Historia* — att hermelinen luktar förfärligt starkt och illa. En hermelin kom i Torne älv simmande mot Rudbecks håp, och när den blev upptagen luktade den så illa att den måste slängas överbord. »Men der hos är det och aktandes att han des emillan luktar öffrmåttan wäl, särdeles skinnet när det af honom flått är, ja aldeles såsom en dessmanskatta, dock intet så starkt utan swagare.» Att Rudbeck hade sitt hjärta hos fåglarna märks nogsamman i dagboken. Vid ett tillfälle räknar han upp sammanlagt närmare hundra olika arter. Av växter kan han räkna upp ett ännu större antal, ungefär 340 arter. Och hade väderleken varit bättre, och hade han tagit mera tid på sig, skulle han ha funnit dubbelt så många, därom tvivlar han icke. »Och är det skada att så många wackra örter skola der så obekante ligga.» Det är dock att märka att Rudbeck som särskilda arter räknade många växter som vi blott räkna som varieteter av samma art. Detta förhållande kan alltså i någon mån förklara det förvånande rika resultatet av hans samlarnit.

Distinkta uppgifter om hur långt upp i fjällen Rudbeck vandrade saknas i dagboken, men att han kom högt upp, till den eviga snön, framgår klart av dagbokens text. Han vandrade eller red över 10 à 12 famnar tjocka snöfält, inunder vilka smältvattnet rann och ibland grävde ut höga valv. Rudbeck sjunger:

⁵ Jfr Janrik Bromé, *Nasafjäll. Ett norrländskt silververks historia*, 1923, s. 148–158.

Swår Torne lappmark war, dock myckit wårre Lule
 för sina skogar, berg samt fiäll och myror fule,
 der man då måtte gå på många famnars snö,
 fast under lopp en fors rätt som en liten siö.

Rudbeck iakttog också den gamla snöns varviga struktur och diskuterade möjligheten av att utifrån dessa ränder och deras antal försöka bestämma snöns ålder, utan att dock komma till något resultat.

Ett stort intresse visar Rudbeck för pärlfisket i de lappländska älvarna. »Och tör kanske Lule der af hafwa fått sitt namn, effter en perla kallas på persianska Lulu, och de perser och gamla swenska förmenas fordom hafwa hafft ett språk, och wi ännu i dag bruka att säja, när man hafwer något wackert att wisa små barn: se lulu.»

Vad lapparna beträffar talar Rudbeck särskilt om deras vackra ben och nätta fötter. Alla lappar beflita sig dessutom om en vacker och sirlig gång, alla gå de som hade de lärt av en dansmästare, snabba i fötterna och lätta av sig som de äro. Ämnet är oss välbekant från Linnés lapska anteckningar. Vad lapparnas utseende beträffar se de tämligen väl ut, även kvinnorna — så länge de äro ogifta vill säga, ty sedan förändras de mycket snart, få infallna kinder och spetsiga hakor.

I köpenskap är lappen ofta nöjd med ett halvt stop brännvin i betalning för vad som kan vara värt det mångdubbla. Men vill man köpa något av honom för reda pengar, vet han att taga dess bättre betalt. »Och thetta instämmer mäckta wäl med thet som Tacitus skrifwer om the gamla Schyter.» Att Rudbeck var sin faders son visar sig som sagt ibland även i denna reseskildring.

Vad beträffar lapparnas härstamning har Rudbeck en annan mening än Johannes Schefferus i dennes drygt tjugo år tidigare utkomna stora arbete Lapponia. De kunna icke gärna, som Schefferus påstår, en gång ha varit samma folk som finnarna, därtill äro dessa två folks språk alltför olika varandra. »Ty lappen han wäser myckit i alt sitt tal, likasåsom han skulle allestädes hafwa usch i sina ord såsom judarna, och annat som hos finnarna aldrig märkes.»

Sitt namn torde lapparna ha fått av 'löpa', menar Rudbeck, även här i opposition mot Schefferus. Här får han tillfälle att något fantisera i sin faders stil. Dessa lappar som löpa så snabbt äro de rätta 'sciopodæ', om vilka Plinius talar. Ty 'scio' är hos oss 'snabb', säger Rudbeck, och 'podæ' är 'fötter', men också 'skidor', därför är 'sciopodæ' = 'skidfotr'. Men lapparna äro också de gamles cykloper. Ty ser man på en lapp när han syftar

med både eller bössa, skall man finna att inget annat folk är så enögt, »görandes [lappen] det ena öga som han syfftar med så stort och widt och det andra så litet, att det är under åth». Det är naturligtvis svårt att avgöra om det är fadern eller sonen som talar i dylika fall. Dagboken skrevs ju ut först året efter resan, hemma i Uppsala, och det kan lika gärna ha varit fadern, som tillhandahållit dessa turneringar av upplevelsorna i Lappland, som sonen, som — eldad av fadern — lagt ut texten. Samma sak när det i fortsättningen står att lapparna draga sin huvudbonad för hela ansiktet och endast lämna en liten öppning, därigenom liknande cykloperna till utseendet.⁶

Naturskildringar i vår tids mening letar man förgäves efter i 1600-talets Lapplandsskildringar. När landskapet någon gång beskrives, sker det helt kortfattat och nästan undantagslöst med framhävande av det ödsliga och hemska i de vidsträckta myrarnas och de ofruktbara fjällens land. Så även hos Rudbeck. Fjällen äro »höga och fasliga» och avstånden väldiga, så att man lätt går vilse. Kommer någon i sådana trakter ifrån sitt resällskap, »tör man wäl få kogsa hit och dit, innan man kommer till att få den samme uti ögnasikte igen, och då tör han synas så liten som han wore ett eller två tusende steg borta».

Inte heller här i Lule lappmark kunde Rudbeck komma över Kölen och ned i Norge, utan måste den 27 juli vända tillbaka till Kvickjock. Där fick han tillfälle att bevista en gudstjänst för lapparna, som därunder visade sig nog andäktiga. Som ett sammanfattande omdöme om detta folk säger Rudbeck att de äro tjänstaktiga och villiga, och att man hos dem färdas säkert och väl. Helst bör man dock ha med sig egen matsäck.

Hemfärden gick öster om Bottenhavet, men vid vilken tidpunkt Rudbeck återkom till Uppsala få vi ej veta, ty i Åbo, dit Rudbeck nådde den 6 september, avbrytes dagboken än en gång, och nu slutgiltigt.

Den nu refererade skildringen är inte den enda bevarade handskriftliga vittnesbörden om Rudbeck d. y:s lapska resa. Dit bör även räknas en instruktion för en resa i lappmarkerna, som, trots att Rudbeck inte avfattade den förrän på 1730-talet, på visst sätt ger livfullare glimtar av den fyrtio år tidigare företagna färden än själva dagboken.

Detta manuskript, som befinner sig bland den store språkforskaren Johan Ihres efterlämnande papper,⁷ uppmärksammades första gången av An-

⁶ Jfr *Atlantican*, 3, s. 219 f.

⁷ UUB, Ihre 109: 1.

ders Grape, som i sin utgåva av Rudbecks självbiografiska anteckningar omnämner dess förekomst.⁸ Grape antager att denna reseinstruktion skulle tillställas deltagarna i den franske astronomen Maupertuis' lappländska gradmätningsexpedition 1736.⁹ Det torde vara en riktig förmodan, härför tala flera punkter i manuskriptet. Rudbeck diskuterar där vilka delar av Norrland som äro tillräckligt släta och jämna för att vara lämpade för en gradmätning. Vidare säger han att resan måste påbörjas från Stockholm senast ett visst datum. Det kan alltså icke vara frågan om en skriftlig promemoria för Linnés räkning 1732; dennes resa utgick ju från Uppsala. Avgörande är emellertid den omständigheten att Rudbeck talar om medlemmarna av ett tidigare franskt resesällskap som landsmän till dem han nu vänder sig till.

Förekomsten av detta manuskript i Ihres kvarlåtenskap tycks tyda på att Ihre varit den som förmedlat kontakten mellan Maupertuis och Rudbeck. Detta skulle också kunna förklara varför det i samma handskriftssamling finns en med Ihres hand skriven latinsk bearbetning av Rudbecks instruktion.¹ Man tycker dock att det skulle ha räckt med Rudbecks svenska original; i Maupertuis' sällskap reste ju Anders Celsius och andra svenskar. Man frågar sig också varför inte Rudbeck skrev direkt på latin eller varför inte Ihre skrev på franska.

Reseinstruktionen finns sålunda i två olika redaktioner, båda tyvärr fragmentariska: dels Rudbecks svenska original, dels Ihres latinska bearbetning. Emellertid äro textförlusterna ej desamma i de två manuskripten, varför de i viss mån komplettera varandra.

Vad man främst fäster sig vid i denna promemoria för de franska resenärerna till Lappland, är de rent praktiska erfarenheter från den rudbeckska resan som den speglar. Det är glimtar från denna resas vardag som på detta sätt ha räddats till eftervärlden, detaljer om reselivets mödor och besvär och upplysningar om vad man har att iakttaga på vandringar i fjällen och under vistelser bland lapparna. Det är med andra ord just sådana vardagliga men livgivande detaljer som man annars saknar i tidens rese-skildringar, inte minst hos Rudbeck själv i hans dagbok och i hans tryckta reseskildring. Allt dylikt har väl ansetts vara alltför trivialt av författaren och därför omsorgsfullt rensats bort ur varje någorlunda vårdad och redi-

⁸ Anders Grape, *Självbiografiska anteckningar af Olof Rudbeck d.y.* (Bibliografiska studier tillägnade friherre Johannes Rudbeck, 1917), s. 22. Se även samme förf., *Ihreska handskriftssamlingen*, 1, 1949, s. 89 f. (Acta Bibliothecae

r. universitatis Upsaliensis, 6.)

⁹ Om Maupertuis' expedition till Lappland se N. V. E. Nordenmark, *Anders Celsius*, 1936, s. 59–98. (Lychnos-bibliotek, 1.)

¹ UUB, Ihre 109:1a.

gerad skriftlig framställning.² Det är dock sådant gods som ger skildringen kött på benen, som lättar upp resejournalen och gör resan och dess deltagare levande för oss. Något av dessa egenskaper är det som den lilla instruktionen har och som gör att vi, om än fragmentariskt, kunna bilda oss en åskådligare och mera levande föreställning om hur Rudbeck reste i Lappland. Härigenom har den blivit ett fullkomligt ovärderligt dokument, för vars bevarande i fullständigt skick man väl nästan skulle ha velat offra hela Nora Samolad.

Hur voro exempelvis Rudbeck och hans följeslagare klädda under strapatterna i den lappländska ödemarken? Om denna viktiga sak, där alla andra källor tiga, ger instruktionen besked — om vi nämligen i råden till fransmännen 1736 få se en spegelbild av hur Rudbeck själv var utrustad 1695. Dokumentet kan ju också läsas som en Rudbecks önskelista: så och så skulle han, vis av erfarenheten, nu förbereda sig om han finge göra om resan. Texten tillåter att instruktionen uppfattas på båda sätten, och däri ligger naturligtvis en svaghet.

Rudbeck säger nu att man bäst klär sig i en »pajrock» av smorläder, i synnerhet av det slag som så utmärkt väl tillverkas i Hälsingland. Pajrock var en överrock av skinn eller läder, och en sådan rock hade naturligtvis fördelen av att vara stark och att inte så lätt repas sönder, när man trängde sig fram genom björkskog och videsnår. Dessutom torde den ha stått emot åtminstone inte alltför långvariga regn. Till pajrocken skulle man bära hatt av vaxduk eller med vaxduk överdragen. Detta väl också med tanke på regn och väta. Eftersom vägen långa stycken måste tagas »ibland stenar och grus, i moras och kärr», så vore det nödvändigt att i Torneå skaffa sig »kenges eller sådana skor som Laparne om somarn bruka». Med vanliga skor och stövlar kunde man inte klara sig, skriver Rudbeck. Särskilda krav på klädedräkten ställde den svåra myggplågan. Förutom de nämnda kängorna måste man därför ha stövletter. Meningen var väl att dessas långa skaft skulle skydda mot myggornas stick. Utanpå hatten måste man sätta en florshuva, som gick ned på halsen och där kunde dragas ihop. Dessutom måste den resande förse sig med ett »mygg-tiäll til säng, fåendes i widrig händelse ingen ro, när han skall ligga och sofa, som ther upp skier uthi en lapkoja, ther myggorna spela fridt inn utan hinder».

Vid vandringar i fjällen gälla enligt instruktionen vissa försiktighetsregler. Så t. ex. bör man ej gå upp på de höga fjällen när det är mulet

² Det stora undantaget är naturligtvis Lin-
nés *Iter lapponicum*. Men så genomgick denna

heller aldrig den purgering som ett färdig-
ställande för trycket skulle ha inneburit.

väder, ty då kan man »som Laparna säja» snart bliva bortförd av molnen. Rudbeck tror väl knappast något sådant, men tydligen fann han det säkrast att vidarebefordra Ortsbefolkningens råd till Maupertuis och dennes kolleger — ett tankvärt möte mellan kvardröjande vidskepelse och modern naturvetenskap, företrädd av en grupp ledamöter av franska vetenskapsakademien.³ Ett förnuftigare råd var då att fjällvandrare skulle hålla ihop och inte skilja sig från sitt sällskap, ty erfarenheten hade visat att de i annat fall alldeles hade försvunnit, »hälst emedan ropande och skallande effter them icke til them komer, uthan upsupes af the höga fiällar». Denna farlighet hade Rudbeck, som vi minnas, även berört i dagboken, där han skrivit att de som äro ovana att resa i fjällen mycket lätt kunna förlora och mista varandra, »hwilket för oss en eller annan gång hände». Här i instruktionen komma vi denna händelse på spåren. Den ofullständiga handskriften börjar nämligen: »thet Laparne sade sig här effter skola hålla Holzbohm dädan, emedan Anders Holzbohm, som mig tå följde ther i twå dagar sknades, innan wi finge honom igen.» Tydligen hade Holtzbohm kommit ifrån det övriga sällskapet, gått vilse och inte återkommit förrän efter två dagar. Ett otäckt äventyr, för vilket Rudbeck naturligtvis ville varna sina efterföljare.

När man besöker och umgås med lapparna har man, säger instruktionen vidare, vissa saker att iakttaga och tänka på. Den som vill vara välkommen hos detta folk måste ha tobak och brännvin med sig. Med sådan lön kan man få dem till att löpa hela dagen i ens tjänst. När lapparna ge en besökare en renost eller annat, vänta de sig alltid något igen, och vill man köpa något av dem, t. ex. en renpäls, taga de i pengar helst emot specieriksdaler. Nalkas man ett lappläger bör man inte ha någon hund med sig som kan oroa renarna. När lapparna visa en främling de offerplatser som de fordom brukat, se de inte gärna att man ler eller gör sig lustig över dem. — Som synes ett och annat råd som det även i sen tid kan ha varit skäl att följa för den som ärnat besöka lapparna.

I Ihres latinska version av Rudbecks reseinstruktion få vi kompletterande upplysningar om ett av de partier som saknas i dagboken. Denna uppvisar som vi sett en stor lucka i redogörelsen för färden mellan Torneå och Torne träsk. Här få vi nu bl. a. veta att Rudbeck vid Kengis den 27 juni åter igen såg midnattssolen, denna gång en hel soldiameter över horisonten. Från Juckasjärvi kyrka omnämner han den tavla som med några hexamet-

³ I den latinska versionen av Rudbecks text ville väl inte alldeles blamera sin äldre kollega Ihre strukit ifrågakavande mening. Han

rar hugfäster det besök som fransmannen Regnard 1681 gjorde.⁴ I övrigt utbreder sig denna text bl. a. om de besvärligheter som bestå i att håparna så ofta måste bäras förbi de svårnavigerade forsarna.

År 1701 utkom så Rudbecks arbete *Nora Samolad eller Uplyste Lapland/ Nora Samolad sive Laponia illustrata*, den med svensk och latinsk parallelltext tryckta redogörelsen för resan.⁵ Bokens utstyrsel är ståtlig: frontispis stucken i koppar, lång och utförlig titel, dedikationsblad och lång dedikationsdikt till konungen, versifierad tillägnan till läsaren, hyllningsdikter till Rudbeck på latin och hebreiska och till sist ett »Deo adjuvante» på lapska, sammanlagt tjugo sidor.

Hyllningsdikten på hebreiska är av ett visst intresse, emedan Rudbeck redan i den fullständiga titeln till *Nora Samolad* antyder och sedan i flera andra skrifter urgerar en nära släktskap mellan de lapska och hebreiska språken. Dikten är författad och undertecknad av »Johannan Johan Kemper, f. d. Moses Ben Aron, präst från Krakow, boende i Uppsala». Det är alltså den i Uppsala universitets historia kände språkmästaren i hebreiska, dem döpte juden Johan Kemper, som av Rudbeck hade ombetts apostrofera boken och dess författare. Detta visar vilken vikt Rudbeck redan 1701 lade vid det som senare skulle bli hans huvudintresse: lapska språkets förvantskap med Gamla Testamentets heliga språk.⁶ Den historiska bakgrunden till denna släktskap skulle enligt Rudbeck ha bestått i Salmanassars fördrivande av Israels tio stammar (2 Kon. 17–18), av vilka en stam skulle ha utvandrat till Lappland och sålunda vara förfäder till dagens lappar.⁷ I dedikationsapparaten har alltså Rudbeck för sin tes mobiliserat förnämsta tillgängliga expertis, den lärde juden Kemper, som också i sina versar plikt-skyldigast gratulerar författaren till att ha funnit, att »Guds stammar bo i Lappland».⁸

⁴ Se Jean-François Regnard, *Resa i Lappland*, sv. övers. 1946, s. 65.

⁵ Enligt registret till Rudbecks stora *Lexicon harmonicum linguarum Europæ et Asiæ* (UUB, R 12) är 'Samolad' lika med 'Regio septentrionalis Laponiæ'. På ett annat ställe i detta jätteverk (vol. R 4) läses anteckningen »Samolad goth. id lapponia». Det är naturligtvis det lapska ordet för Lappland, 'Sab-meladh', som avses.

⁶ Se härom Jan Agrell, *Studier i den äldre språkjämförelsens allmänna och svenska historia fram till 1827*, 1955, s. 72 ff, 124. (UUA 1955: 13.)

⁷ Jfr A. E. Ahlqvist, *Bidrag till finska språkforskningens historia före Porthan*, akad. avh. Helsingfors, 1854, s. 40 ff.

⁸ Om Kemper se Hans Joachim Schoeps, *Philosemitismus im Barock*, 1952, s. 92–133, och där anförd litteratur. Se även Annerstedt, *a. a.*, 2: 2, s. 291 f. och Henrik Schück, *En rabbin vid Uppsala universitet*. (Senast tr. i förf:s Svenska bilder, 4, 1940.) — Kempers vederdeloman, den framstående hebraisten Laurentius Normannus hade också skrivit en hyllningsdikt till författaren av *Laponia illustrata*, dock på latin. Den står tryckt på samma uppslag som Kempers hyllning, men är betydligt mera

Så kommer verkets enligt kapitelrubriken första avsnitt, »Om resan igenom Upland», 79 sidor (vänstersidan svensk, högersidan latinsk text) — och därmed är boken slut! Det är onekligen ett abrupt och oväntat slut på en bok som har börjat med en så storståtlig apparat. Förklaringen är möjligen den, att Rudbeck hade tänkt använda resten av verket som disputationer. Konsistorieprotokollet för den 17 april 1701 omtalar att filosofiska fakulteten hade beslutat låta de studenter »som påtaga sig partes Respondentium för H. D:ns [Rudbecks] wärck de Lapponia Illustrata» räkna sig detta tillgodo som ett exercitium för filosofiska fakulteten. Rudbeck hade nämligen svårt att i sin medicinska fakultet få några respondenter.⁹ Någon fortsättning av arbetet utkom aldrig. Det var, som man redan av tryckåret kan förstå, den förhärjande Uppsalabranden 1702 som omintetgjorde detta. I den branden gick större delen av de från resan hemförda samlingarna upp i rök jämte manuskriptet till de återstående elva delarna av Nora Samolad samt en stor del av den färdigtryckta första delen, av Rudbeck upplagd i ett tusen exemplar på fint stort postpapper och i femtio exemplar på imperialpapper.¹

Enligt titeln skulle boken handla om resan genom Uppland, Gästrikland, Hälsingland, Medelpad, Ångermanland, Västerbotten, Lule lappmark, Norrbotten, Torne lappmark, Österbotten, Finland (=Egentliga Finland), Åland etc., alla dessa landskaps beskaffenhet och inbyggare, »dock likwäl i synnerhet Laparne, så til theras kynne- som Lynnelag, Gudztienst, Seder, Språk, Lefernes art, första härkomst, Diur, Örter, Bergarter, Fiällar, Skogar, Siöar, Träsk, Forsar och Floder». Då nu den enda utkomna, första delen handlar om Uppland, är det klart att man inte där kan vänta sig något av det lapska stoff som utlovas i titeln. Efter att ha läst denna första del undrar man emellertid om ens de följande delarna skulle ha givit så mycket mer om Lappland, ty avsnittet om Uppland handlar mycket litet om resan genom detta landskap och är desto mer uppfyllt av de frodigaste rudbeckiader av ett slag som man har varit lyckligt förskonad från i dag-

återhållsam i lovorden och nästan skeptisk inför Rudbecks teser. I själva verket hyste Norrmannus en mycket låg uppfattning om Rudbecks arbete. I ett bevarat anonymt manuskript, *Observationes ad Lapponia illustrata partem primam* (UUB, E 150 a), som jag på Warmholtz' auktoritet (*Bibliotheca historica sueogothica*, 1, s. 111 f.) attribuerat till Norrmannus, kritiserar han ingående Rudbecks filologiska äventyrligheter och slutar med några för Rudbeck som historieskrivare fullkomligt

förkrossande reflexioner.

⁹ UUB, Upps. univ:s arkiv, A I: 43, s. 120. Hänvisning i Amerstedt, *a.a.*, 2: 2, s. 124.

¹ Grape, *Själfsbiografiska anteckningar af Olof Rudbeck d.y.*, s. 28. — En nutida litteraturhistoriker har en egen mening om det arbete som här gick förlorat: »ett pekoral, vars planerade fortsättning barnhärtigt förstördes vid följande års Uppsalabrand.» (Gunnar Ahlström, *De mörka bergen*, 1966, s. 27.)

boken. Där är framförallt en i skämtsam ton hållen, stor etymologisk rundmålning, i vilken Rudbeck bl. a. med hjälp av ortnamnen runt Östersjön söker visa, att konfigurationen av Skandinavien kuster framställer en bild av — Karon! Hårtill hade Rudbeck inspirerats, när han vid Älvkarleö fick se en gammal gråhårig och i slitna trasor klädd färjkarl.

Emellertid innehåller boken även njutbara partier. Den börjar med några läsvärda betraktelser över naturforskningens villkor och fortsätter med ett präktigt lovtal över naturen i höga nordn och alla dess goda håvor. I en intensiv och frodig stil räknar Rudbeck här upp alla Lapplands fördelar, därvid spinnande en ofta tvinnad tråd i de svenska lapplands-skildringarnas väv; senast hade Rudbeck d. ä. nystat på samma uppslagsända i *Atlantican*,² och i sinom tid skulle Linné i olika sammanhang på nytt taga upp den. Bland de snötäckta fjällen, i de djupa skogarna och vid de brusande forsarna leva lapparna helt förnöjda och vilja icke byta denna natur mot andra länders sirliga trädgårdar eller av hetta brännande slätter, skriver Rudbeck. Att det i Lappland på den tid av året som det bör vara kallt råder en mycket sträng vinter är bara fördelaktigt, därav håller sig kroppen sund och frisk. Tack vare den myckna snön kunna också lapparna åka i sina ackjor och löpa på sina skidor. I Lappland växa visserligen inga citroner, oranger, lemonger, kvitten, aprikoser, persikor, sockerpäron, granatäpplen, muscateller eller vindruvor, men till invånarnas nödtorft, ja rikliga uppehälle, felar intet, »förutan at man och til lustmat uti öfwerflöd här finner allehanda sköna bär och frugter». Och så följer en sannskyldig bär- och fruktkatalog på 47 arter, börjande med delikatesserna åkerbär och hjortron. Att Rudbeck får ihop så många arter beror huvudsakligen på att han, tidens botanik likmätigt, räknar varieteter som skilda arter och t. ex. delar upp lingon i »stora röda lingon, röda lingon the mindre, hvita lingon». Dessutom är denna lovsång uppstämd icke endast över Lappland utan över Norden i allmänhet, varför även några bär och frukter från sydligare landsänder ha tagits med.

Icke heller behöver lappen frukta för »glupska Leyon och grymma Tigerdjur», att förtiga »filurer, banditer, röfware och skiälmar», för vilka man i södra länder sällan går säker. Lappen fruktar ej heller för basilisker, skorpioner, giftiga ormar, skadliga spindlar eller tarantler, han rädes ej för »grymt thordön och fasligt dundrande», jordbävningar eller smittosamma sjukdomar, ej heller för bomber och carcasser, ty skulle fienden komma, lägger han hus och bohag på renryggen och flyr in i skogen, »ther

² *Atlantican*, 2, s. 141, 246. — Även samtiden såg att Rudbeck här trädde i faderns fotspår.

Se *Nouvelles de la république des lettres*, sept. 1703, s. 297.

icke raggen honom skal igenfinna; warandes friheten allena then han öfwer all ting högst wärdar och gärna äger». Att lappen flyr den svenske mannen, fruktande pålagor och sträng tjänst, hade Rudbeck själv erfarit under resan: de laga sig gärna till skogs och sticka sig undan, när de se någon främmande komma, skriver han. — »Warandes friheten allena then han öfwer all ting högst wärdar och gärna äger.» I de orden har Rudbeck, om orden tillåtas, diktat omkvädet till en lapparnas frihetsvisa.

Den nu behandlade första delen av Nora Samolad är icke det enda i tryck bevarade resultatet av Rudbecks lappländska resa. Långt senare, i Vetenskaps societetens acta för 1720, lät Rudbeck genom sin måg adjunkten Petrus Martin³ publicera en kort förteckning över en del av de växter som han hade funnit däruppe.⁴ Många av de arter som Rudbeck i resedagboken hade betecknat som nya för vetenskapen hade under mellantiden publicerats av andra botanister, främst av Tournefort i hans *Institutiones*, men några arter infördes ändock genom denna lista för första gången i den botaniska litteraturen.⁵

Ett annat först på Rudbecks ålderdom framkommet resultat av resan är uppsatsen om Cascawari vattufall i *Acta literaria*, 1738.⁶ Med utgångspunkt i den akvarell Rudbeck fyrtio år tidigare hade gjort på platsen, beskriver han här ett vackert vattenfall i trakten av Kvickjock.⁷ Akvarellen i fråga, som återfinns i den nedan omtalade samlingen lapska bilder på Leufsta, visar två bergstoppar, varifrån två bäckar rinna ned och förena sig i bildens nedre vänstra hörn. Från den högra, mäktigaste toppen sträcka sig tre snöstråk, som gå samman i två vattenfall, varav det ena för en kort sträcka går liksom igenom en tunnel. Dessa flyta samman i en fåra, som med ett tjugotal fall eller avsatser upptar större delen av bilden. Fallen och skumvirvlarna äro målade med Rudbecks finaste pensel. Terrängen närmast fallet är grå, marken i övrigt gul, mot toppen ljusnande mot grönt. I nedre högra hörnet syns en lappkåta; genom den öppna dörren syns elden flamma på härden, och upp ur rököppningen stiger den kraftiga,

³ Bokwettsgillet's protokoll, s. 31 f.

⁴ *Index plantarum præcipuarum, quas in itinere Laponico anno 1695 observavit Dn. Olaus Rudbeck, filius.* (*Acta literaria Sveciæ*, 1, 1720, s. 95–100.)

⁵ Dock ej *Sceptrum Carolinum*, som Fries säger i sin presentation av resedagboken, s. 536. Den hade upptagits redan av Rudbeck d. ä. i hans katalog över växter i Botaniska trädgården i Uppsala. (Olaus Rudbeckius, *Hortus botanicus*, 1685, s. 9 f.)

⁶ Olaus Rudbeck filius, *Descriptio cataractarum in Cascawari Laponiæ.* (*Acta literaria et scientiarum Sveciæ*, 1734 (tr. 1738), s. 46–48.)

⁷ Försök att närmare bestämma dess läge ha gjorts av Axel Wallén i hans arbete *Kännedomen om Sveriges hydrografi före tiden omkring år 1870* (Hydrografiska byrån, årsbok 1908–1909, tr. 1911), s. 45, och av K. B. Wiklund i hans i texten ovan nämnda uppsats *Linné och lapparna* (SLÅ 1925), s. 71.

Dhet sköna Cascauari wattenfall. Gravyr i Acta literaria, 1734.

gråvita röken mot himlen. Utanför kåtan står en lapp nedfallen på ena knät. Denna vackra fjällbild med en lapp och en lappkåta som staffage, som sedan har använts som förlaga till det ganska grova (och omvända) kopparstick som illustrerar uppsatsen i *Acta literaria*, utgör ett unikt exempel på Rudbeck som landskapsmålare. Det kan inte nog beklagas att Rudbeck eller hans medhjälpare inte målade fler dylika utsikter under resan. — I uppsatsens text beskriver Rudbeck utförligt forsarnas sträckning och lopp.

Vad handskriftsmaterialet beträffar gick heller icke allt till spillo i branden. Förutom resedagboken finnas även kvar många av de teckningar och målningar av växter och även av några djur, som Rudbeck och Holtzbom utförde uppe i Lappland. Dessa drygt hundra illustrerade sidor äro samlade under rubriken *Plantæ Lapponicæ* och finnas numera i Leufsta fideikommissbibliotek.⁸ Dessutom kan man väl räkna med att flera av planscher

⁸ Växterna, utom svamparna, äro identifierade av C. J. Hartman i uppsatsen *Olof Rudbecks Lappska vexter* (Botaniska notiser, 1841), djuren av M. B. Swederus i hans studie *Lars Roberg och Olof Rudbeck den yngre,*

Sveriges första zoologer (Zoologiska studier. Festskrift Wilhelm Lilljeborg tillägnad, 1896), s. 43. — Dessa bevarade planscher ha väl tillhört den foliant som Johan Eenberg, *Kort berättelse af de märkvärdigaste saker ... uti*

i Rudbecks bekanta fågelbok, eller åtminstone förstudier till dem, äro målade under Lapplandsresan.

Från resan hemförde Rudbeck icke endast dagbok och teckningar utan även stora naturaliesamlingar. I Eenbergs beskrivning över Uppsala stad finns en kort förteckning »på de wackra curieusiteter, som hos Hr. Doct. Olof Rudbeck Sonen för Elden funnes, och af många främmande skådades och berömdes».⁹ Där funnos mineralprover från gruvorna i Lappland, liksom prov på olika stenarter. Vidare insekter, fjärilar och bromsar samt, naturligtvis, ett herbarium vivum, »thetta alt, någre foglar allenast och örter undantagne, blef uti sidsta fasliga wåld Vulcano upofradt».

Vill man finna litterära incitament till Rudbecks resa, behöver man inte söka förgäves. Den 10 november 1694 hade jämtlänningen Daniel Touscher med professorn i matematik Harald Vallerius som preses disputerat på en avhandling om fjällen i Jämtland.¹ Touscher var komministerson från Rödön vid Storsjön, men hade efter vad han säger i avhandlingen redan i tidigaste barnaåren lämnat födelsebygden och sedan endast ett par gånger återvänt dit på besök. Icke förty har han, på jakt efter lämpligt disputationsämne och under trycket av som man får antaga bland forna tiders disputander vanlig tidsnöd, fastnat för ett ämne från hembygden.² Visserligen säger han sig icke förut ha haft blicken öppen för »hur på en gång förunderligt och konstnärligt naturen lekt med sina brokiga landskapstavor uti de kalla ängderna», men han lovar att samvetsgrant söka erinra sig vad han under sina besök själv sett eller fått höra av andra, tillförlitliga sagesmän.

Av fjällen höja sig somliga i en lång rad helt långsamt från marken, andra åter resa sig helt tvärt och brant mot skyn, skriver Touscher. Deras fot kantas av tät skog men bjuder även på rikligt gräsbete åt fäbodarnas hjordar. »Och icke skjuter en främmande torva en brodd som bättre kan göda boskapen eller ymnigare uppfylla juvren med fet mjölk.» (S. 25.) Längre upp på fjällsidan är terrängen ödslig och består av klippor och

Upsala stad, 1704, s. 92, säger bestå »allena af figurer eller ritningar til Lapponiam Illustratam», och som skulle innehålla fåglar, fiskar, djur, örter, svampar etc., »alla med sina naturlige färjor hel curieust aftagne». Se även Ulla Ehrensvärd, *Leufsta bruks fideikommissbibliothek* (Biblis, 1968), s. 151 f.

⁹ Eenberg, *a. a.*, s. 91 ff.

¹ Daniel Touscherus (resp.), *Adumbratio alpium quas habet Jemtia perbrevis*, präside

Haraldo Valerio, Ups. 1694. Svensk tolkning av Ossian Ericsson i Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift, 1916. Touscher, som var född 1662 eller 1663, blev sedermera kyrkoherde i Skön, Medelpad, och dog 1733.

² Touschers avhandling är ett ovanligt tidigt exempel på ett lokaltopografiskt avhandlingsämne. Först senare, på 1700-talet, kom den stora strömmen dissertationer behandlande respondentens hembygd.

grus, och högst upp tycks naturen liksom avsomna. Dessa kala höjder förskräcka åskådaren genom sin ödsliga oländighet. När så solen lyser på de avlägsna fjälltopparna, kunde man tro att en väldig planet steg upp över horisonten, med ett så bländande sken strålar då snön. De djupa dalarna äro fyllda av evig snö, som täcks av en isskorpa så stark, att den håller för hästarnas hovar, ja inte ens visar några spår efter dem. Författaren diskuterar så orsaken till den stränga kylan i fjällen och finner den bestå i att fjällen med sina toppar nå så högt upp i den tredje och kallaste av luftkretsarna. Vad fjällens höjd beträffar kan författaren ej ge något på egna forskningar grundat besked, ty när han reste i fjällen tänkte han ej att dessa skulle bli föremål för hans avhandling, ej heller förde han med sig några för höjdmätning avsedda instrument. Dock ansluter han sig till deras mening som uppskatta fjällens höjd till ungefär en halv mil. Fjällens stora höjd gör också att man ser dem på 12 à 15 mils avstånd. En gång besteg Touscher »Hofwerbärgen» och såg därifrån på 12 mils håll ett berg, »som reste sig liksom en ofantlig obelisk, och som med sin höga hjässa tycktes stöta intill stjärnorna. Dalkittlarna i dess mitt markerades av snöfläckar, och hela toppen reste sig vit av snö. Dess fot skuggades av träd och spelade i himmelsblått.» (S. 30.)

Om de i Jämtland vistande lapparna har Touscher märkvärdiga och fantasieggande ting att berätta. Med egna ögon hade han fått bevittna hur mycken vidskepelse som levde kvar bland denna »gens barbara». (S. 7.) Vid ett månadslångt besök hos kyrkoherden i Offerdal hade Touscher och hans värd under en vandring stött på en torftig koja, där några lappar hade övernattat. Alldeles i närheten fingo de se ett stort träd, i vilket ett grovt tillyxat beläte föreställande något slags gud eller demon var in-hugget.³ Av kyrkoherden fick Touscher höra, att lapparna på detta sätt försökte skydda icke endast sina kåtor utan också sina trolltrummor och andra ägodelar.

Ett viktigt avsnitt av dissertationen är dess tionde paragraf, i vilken Touscher refererar fysikaliska försök som hade anställts i Karpaterna av den ungerske matematikern David Frölich.⁴ Denne hade avlossat gevärsskott på olika höjd och funnit, att på toppen av ett berg smällen icke hördes starkare än om man hade brutit av en käpp, men att längre ned bössan dundrade med ett brak som av en grov kanon. Liknande experiment skulle kunna anställas i de svenska fjällen, skriver Touscher, liksom man borde

³ Ernst Manker, *Lapparnas heliga ställen*, 1957, nr 499.

⁴ Försöken äro beskrivna i Frölichs *Viatorum*, 2: 1, Ulmæ 1644.

söka mäta molnens höjd och undersöka andra väderleksfenomen, atmosfären, köld och värme, ja kanske även olika metaller och annat som hör till naturvetenskaperna. Alla dylika frågor överlämnar Touscher åt andra att lösa, ty själv har han icke fått tillfälle därtill. Men om någon naturvetenskapligt intresserad person, som hade tid, pengar och lägenhet, ville, försedd med termometer, barometer och andra nödiga instrument, bestiga dessa berg, skulle han där kunna göra de ypperligaste observationer, »tack vare vilka dels våra fjäll skulle bli mycket berömda, dels naturvetenskapen skulle få ett kraftigt understöd». (S. 32.)

Dessa rader i avhandlingen äro helt säkert dikterade av preses, den lika mycket som fysiker som matematiker verksamme Vallerius.⁵ Men oavsett vem som står för dem, böra de ha verkat eggande på den unge, naturvetenskapligt intresserade Rudbeck. Låt vara att han främst var naturalhistoriskt, framförallt ornitologiskt inriktad, och att i Touschers avhandling endast några rader om ripan skulle kunna appellera till detta speciella intresse — detta forskningsprogram bör dock ha kunnat locka mången student att resa till fjälls. Avhandlingen ventilerades mindre än ett halvår innan Rudbeck d. ä. skrev sitt brev till kanslern med begäran om understöd till sonens resa. Den kan därför mycket väl ha spelat en initierande roll vid Rudbecks beslut att företaga en naturvetenskaplig forskningsfärd till Lappland, för att, som han säger, »se effter hwad rart och wackert jorden ther af sitt rika sköte frambär».

⁵ Sjutton år senare finner man Vallerius och andra ledamöter av den nygrundade Vetenskaps societeten vara upptagna av alldeles

samma spörsmål. Se härom min uppsats *Vetenskapssocieteten och Henric Benzeliuss Lapplandsresa 1711*. (Lychnos, 1962.)

[Dagbok]

——[33] tiders klenhet än the gamla hjeltars stadighet och hårdhet. Ty forna tider hafwa de ofta snarare med flit sökt til sådane berg och dälдер, än at the för them skulle hafwa så mycket skydt och fasatt. Hwarföre synes likare att Ångermanland hafwer fått sitt namn af Ågger eller Ågger siöguden Necken eller Neptunus, emedan the nyare hafwa och flera 5 slike ord som aff them gambloom med dubbelt g blifwit skrifna, thet förra g uttalt så som n, thet och hos grækerna nog varit gengse, och synnes thenna meningen sanningen så mycket närmare [34] komma, som Ångermanlenningarna alla tider varit goda siömän och fiskare, hafwandes och alltid så myket större retelse kunnat hafft at öfwa siöröfweri som the, hwad 10 the röfwat, bättre i sina bergskrefwor, än andre i slättare länder boende, kunnat undansticka och förwara. Ty hafwer iag och kommit på thetta skaldeqwadet.

När Ågger bodde här och rådde öf:r alla
 så woro wist the berg och fiellar ej så kalla
 som många tycka nu, the honom hafwa glömt
 och af hans manna frägd, ej mer än namnnet giömt. 15

Aldralikast finner jag dok S. Verelii mening, att Ångermanland är så kallat af Angur, hwilket ord betyder en wik, emedan ther kröka sig flera wikar in ifrån hafwet, och större än på andra ställen. Och kunna thessa meningar äntå stämma till samman, såleds att ägger eller ågger kan åter så 20 först wara nämt af Angur, i thet att han mycket hållit till i sådana wikar och insiöar.

Den 28. kommo wi til Kröngö gäst[35]gifwaregård i Ångermanland, hwilken iag nemner för then gården skull som ligger straxt der bredewid, med thet namnnet Jorsbo ihopdragit, som tyckes af Jofurs bo, i. e. Jovis' 25 sedes. Och intet långt der ifrån synnes thet namnkunnige Skuleberget eller Skiulberget som andra thet nämna. Hwilket berg några mena så kallas af then stora skura eller håla som ther uti är. Til hwilken hans Kongl. M:t för 2 åhr sedan, när han reste der förbi, lät rödia uhr vägen the trån som then igentäpte, så at man nu kan se sielfwa hålan ifrån landswägen; 30 [36] och är samma håll eller skrefwa nog tänkwardig för sin storlek skull, warandes then 14 al:r lång, 6 alnar hög och 9 al:r bred, ty är thet och intet olikt at then gamble Alle, eller Skulebergsmannen, som han i någre sagor kallas, ther sitt tillhåll hafft. The som willia at thet skall heta Skiuleberg förswara sin mening ther med, att thet skall synnas hänga öfwer lika 35 så som ett skiul: ty thet är mächta brant och twert, serdeles på then ena sidan, hwarföre och ingen i thes hola kan komma utan han icke måste

först klifwa upp öfwer then samma och sedan med linor släppa sig neder. Men fast thet är brant nog, så må ingen dock inbilla sig thet hänga öfwer så som tornet i Pisa. Elliest wiste skiutsgåssarne [37] at berätta om en fiäl uti Ångermanland som kallas Aunis fiälen, till äfventyrs af then gambla
 5 Auni, som skulle hafva varit en kung här i Sverie lefwat 300 år, hwilken fiäl a:o 1691 hafwer gifwit ströming til öfwerflöd, ther likwist aldrig tilförne sådan fisk uti honom wankat eller blifwit sedd. Samma affton hinte wi äntel. med stort besvär til Hernösand, en liten nätt stad hel kringfluten, hwarest et wackert gymnasium och superintendent säte, är dock
 10 thetta utom staden. Här wäfwes thet mästa samt besta och sköneste huslerfft som iag tror lærer wäfwas i Sverige. Hwad elliest theras handel och näring widkommer är then törhända samma som the för omtalte städer idka. Förutan thetta öfwas och mycket skytteri här uppe, så att en otalig hop med hierpar, orrar, snöripor, kiädrar etc. föras lasstals här ifrån till Stockholm
 15 om wintern. Här dröjde wi öfwer natten och [38] kommo andra dagen som war den 29 emot middagen til Normaling utan til at finna något särdeles tänkwardigt i vägen. Men i Norrmaling straxt wid prästgården profwade wi på en surbrun, hwilkens watten hade nästan sådan smak som Medevi surbruns, dock som mig tyckte något lindrigare. Och wiste kyrkoherden thersammastädes att tala om åthskillige siuka som thet druckit och funnit ther af så god wärkan, att the blifwit aldeles friske. Men längre
 20 upp i bergen finns en annan källa, som kastar upp en fin gul sand icke olik gallmej, hwilkens watn dock icke drickes. Elliest synes ännu på thenna [39] resan föga några örter wara upkomne, märktes eller icke särdeles
 25 många foglar, för utan orrar, som allestädes wid vägen här och ther kutrade och lekte. Och war thet märkeligit att alt ifrån Upsala, som wi lämnade den 22 maj, och in til Torne träskts ända, dit wi kommo then 4 juli, sågo wi föga någon ändring på marken ej eller på skogen och löfwet. Ty som wi reste alt längre och längre norr åth och temmel. fort, war thet alt för oss
 30 såsom en stadig wår, så at samma örter som stodo i blomma kring Upsala den 20 maj, the stodo och i blomma wid Törneå träskts ända den 4 jul., [40] så at man med skäl kunde säija, att wi thenna sommaren hade ingen sommar, utan en stadigwarande wår, som änteligen slöts med then mörka
 35 blå hösten. Hwarwid dock är till att akta, thet gräs och örter samt grönskan på marken thetta åhr som war 1695 myckit långsamt wäxte, emedan samma åhr en ovanlig och långsam kiöld så här nedre som ther uppe marken twingade. Härmed kommo wi in i Wästerbotn och på back skogen wid Sörmjöle fan iag stor myckenhet af et slags rar myrepors, hafwandes sådanna blad som rosma[r]in, men blomman nästan som blåbärs, purpur

röd något längre och åth ändan mer hopdragen, effter hwilken kommer ett fröhus intet olikt then wanliga getepårsens, som här nedre växer och är en *Cisti species*, hwilkens blomma är dock med thenne myrepors mächta olik. Roten är grenig och löper i jorden hit och thit. Ju högre wi kommo sedan upp, iu mera fans [41] utaf thenna pors. 5

För sitt urgamla namn skull, will jag här nemna en älf, flytandes emellan Lefwar och Sörmöle, som kallas Ureå eller Ureelf, tör hända af then första konungen här i Norden Ure eller Biure, hwar utaf sedan Boreas är kommit. Ther sammastädes fångas nettingar eller negenögon i stor myckenhet, hwilka hafwa fått sitt namn theraf, att the allenast om nätren eller mörka 10 höstafftnarna kunna fiskas, ty uti månskin eller om liusa dagen fås the aldrig. Här sades och att Mosiöberget i Ängermanlands lappmark altid lyser i mörkret [42] hwilket lius iu närmare man ther til kommer iu mehr och mer skal thet försvinna. Thet säijes och gifwa städse en åge eller rök ifrån sig, dok mer eller mindre, alt som wädret ändrar sig, hwilket uthan 15 twifwel lærer wara af några swafwelachtige dunster, som alt iemt ifrån thet berget lära upstiga, hwilka iu närmare man nalkas them, iu mindre synnes och märkas the äfwen såsom en rök eller dimma. När man är något långt ifrån then, tycker man then wara som et tiåkt måln, men när man kommer ther till är then tunn och gris nog, elliest skall ther och ibland 20 [43] dundera och skiuta såsom med stycken, uthan twifwel för samma swafwelachtiga åge och dunster som i bergets trånga gångor och håligheter inneslutne och ibland af någon annan orsak itände med större hastighet och krafft kunna utbrista. Ehuru wäl mången än i thenna dag twifwlar, om någerstädes sådan ell eller lius skall synnas, segandes slikt allenast wara 25 en ogrundad sägn. Men som så många slikt weta att berätta, så tycker mig at man intet bör ther om eller aldeles twifla; så mycket mindre som och många tro[44]wärdige män på andra orter slikt sett och märkt, såsom man och kan se af Thevenots resebok, hwilken tom 1, p. 351: 1 skrifwer sig hafwa sedt et lius om nattetid på ön Samos, thet många 100de och för 30 honom sett, och thet uppå et sådant rum ther intet hus eller något trä war till finnandes, och iu närmare han thet kommit, iu mer hafwer thet förswunnit, til thes thet alldeles sig förlorat. Slikt lius witnar han och p. 302 wara sedt på ön Chio uti en skog, thet och wid theras annalkande mer och mer förswunnit. 35

[45] Som elliest här och ter i wägen åtskillige surbrunnar funnos, så woro wi och till en wid namn Röbeck af sin röda sand så nemd $\frac{1}{3}$ mil ifrån Umeå. (Af thenna Röbeck wille några billa mig in thet Rudbeckerna fått sitt nampn, men fåfängt effter man nogsamt tilförene wiste sina för-

fäder wara nämde af Rudbeck i Hwiste sochn Gram härad, Törninge län och landet Hollsten.) Watnet ther sammastädes war til smaken [46] nästan lika med then wid Norrmalings surbrun och then wi sedan fingo wid Schellefteå, dock något sträfware. Här kom iag första gången om afftonen, 5 som war den 1 juni, att märka huru stor solen ther i sin nedergång syntes fram för thet hon plägar synnas her nedre i Uppland och til sin färg som thet klaraste gull, dock intet aldeles så röd som här nedre. Ty thet kan iag säija, att iag aldrig här nedre sett henne af sådan gullglimmande (men wäl ofta af en högre röd) ferg, hwar om iag och straxt påminte gref Carl, som 10 satt hos mig i wagnen. Dagen ther effter fingo wi en mycket wacker och härlig dag. Men gick åter den 2 juni hel blek neder såsom med en silfwerfärga, dock til [47] sin omkrets så mycket wi med ögonen märka kunde lika stor, hwar på fölgde en temelig kall natt, äfwen och dagen der effter, och thet hölt ut 4 dagar å slag. Och funno wi sedan alltid, att när solen 15 gick neder med en slik hög glimmande gullferg, blef dagen der effter warm och wacker, men gick hon blek neder, fölgde alltid der på en kall natt och stark frost. Och iu högre wi kommo norr, iu större syntes hon i sin nedergång wid skogen, så att hon i wägen til Jukasiervi en gång wiste sig oss så stor som en laglig karbottn. Och thetta funno wi icke alle- 20 nast wid solens kropp uthan och wid månens, som äfwen i wägen [48] til Juckaierwi syntes för våra ögon till sin omkrets mycket större än wi någon sin sedt honom här nedre, warandes ändå högt nog uppe på himmelen och til färgen effter wanligheten hwit. Om nu månan theruppe när han är som längst söder och i fülle om sommaren går neder under hori- 25 sonten 3 dygn, kom iag intet til att märka, effter then lilla tiden wi ther uppe woro mästedeles alla dagar och nätter rägnade, war eller thetta intet mitt giöra, uthan war at se effter hwad rart och wackert jorden ther af sitt rika sköte frambar. Imedlertid [49] förnöijer iag mig af thet iag sedt, thet iag och gierna then gunstige läsaren wil gifwa del utaf, dok med thet 30 förord, at han ursäkter, ther iag icke til alt kan gifwa så fulle och nöijachtige skäl. Thet han hos thenne lærer kunna söka som med flit sig på the himmelska kroppars kienning och utgrundande hafwa lagt. Att solen och månen större norr der uppe i Lapland synnes än hit her nedre söder åth lærer effter mitt ringa omdöme ingen annan orsak wara än de tiäcka 35 dunster och ågner, som ther wid solens nedergång uti wädret swäfwä och afbryta thes strålar och then lika såsom fördubla. Men här emot kan [50] någon inwända och säija, at lufften längre söder är och intet fri för slike dunster. Hwilket iag eller intet nekar, men så måste likwist hwar och en tilstå, at the under medellinien intet kunna wara så tiäcka, eller i then

myckenhet som här, emedan solen längre söderut går högre upp på himmelen och således förorsakar på the orter en starkare warma än ther, hwarest hon går lägre och snedare. Och ther starkare heta är, der fördrifwes och delas samma dunster snarare, hwilket gör så mycket at solen och mindre til sin omkrets ther synnes. Ty fast hon i the norre [51] orter 5 är längre till sielfwa tiden uppe på himmelen, så går hon dock så sent och [lucka] wid skogen, så at hon den tiden intet kan stor heta gifwa ifrån sig, emedan hennes strålar så [lucka] falla till oss. Hwarföre man och alltid här effter Olsmesso tiden skall märka at mera dimma skal gifva sig om afftnar och mårnar än elliest för then tiden, af ingen annan orsak, så 10 mycket iag förstår, än at solen begynner då mehr och mer laga sig ifrån oss och går nedrigare på himmelen än till förenne mitt [52] i sommaren: thet iag dock gärna lemnar till andras nogare skiärskodande.

Den 2 jun. kommo wi till Umeå uti Wästerbottn, och ehuruwähl ther är landshöfdings sätet, är thet dock en liten stad, löpandes ther innom en 15 stor och wacker elff. Ther thenna stad wore urgamal, skulle jag säija han hade fått sitt namn af Ime gette, dock tör hända att rummet ther staden står så tillförene warit kallat.

Ther kom iag öfwer ett slags foglar som ther å orten kallas getare, stora som bofinkar, af hwilken art thessa och nästan tyckes wara. Men the hafwa 20 [53] helt grått näff, hufwudet och ryggen swartbrune, i bröstet rödbrune såsom en bofink, men stierten långachtig och tweklufen, en war något mörkare än then andra och på hufwudet hel violet. Elliest fick iag och en annan af lika storlek och til skapnaden the förra lik, dok mehr brukog, med ett gult näf på ändan swart, i bröstet whit och swart och öfwer halsen 25 brun. Nogare foglarnas beskrifning går iag här förbi, sparandes dem til betre lägenhet, och then som mera åstundar kan them af sielfwa ritningen med sina lifliga färgor hos mig få se.

[54] Elliest kan iag intet förbigå med mindre något förmäla om deras bröd som så wähl i Helsingland som Wästerbottn brukeligt är, nembligen 30 så baka the myket tunt bröd alldeles såsom våra skållkakor, fördenskul thet och kallas tunnbröd, såsom och Tevenot skrifwer hos the Aegyptier brukas p. 293 och att thet är tunt såsom pergament. Slikt skola the och baka uti Persien, som kan ses hos samma author p. 327.

Den 3 jun. reste wi ifrån Umeå och kommo den 4 till en gästgifwaregård 35 som kallas Bureå, den iag här för namnet skull ihågkommer, effter thet tyckes hafwa något gammalt med sig. Och ther ifrån til Schellefteå, hwarest och en god surbrun [55] war af samma smak som the förra. Och sågo wi på Wikskogen åtskillige stora stenrösiör upkastade, intet olike them man

i gamble tider hafwer uphäfwit öfwer the döda. Wid Bergwik i Pithe straxt wid färían ligger och en sandbacka, om hwilken thet serdeles af trowärdige män oss förtälles at snön aldrig der om winteren skall liggia qwar uthan straxt försmältas, ther likwist rundt om kring honom tiåcka sniön stadnar.

5 Hwar till, om thet så i sanning är som föregifwes, måtte wara orsaken att altid någon serdeles warm åge ifrån sam[56]ma backe upstiga och sniön bårtsmälter.

Den 6 sågo wi Pitheå stad, hwarest intet något serdeles war at märka, utan han ligger som mäst the andre alla städer i Wästerbottn wäl, än dock
10 kunna icke hel stora farkostar komma in till thenna staden. Om nu Pytheas angni af thenna fått sitt namn, lemnar iag gierna androm att skärskoda. Och effter som wid färían ännu låg mycket tiåck ijs, frågade iag åtskillige af folket som oss skiutsade och färíade öfwer, huru tiåck ijsen kan wara der han är som aldra tiåckast på siön, hwar till the swarade 2 à 3 fam[57]-
15 nar. Men sade ther hos, att thet intet skal förstås om sielfwa ijsen, som intet gärna plägar stiga öfwer 1 1/2 allns tiåcklek, uthan och om snön, som slaggas effter till ijs, och går eller kiälen ther uppe neder i jorden öfer 4 à 5 qwarter, huru kall winter der och wara må.

Den 8 om affton hinte wi till Luleå, en liten nätt stad, som och ligger
20 mycket wähl, kunnandes stora skeppen lägga alt in till husen. Wid Gäddwik, intet långt ifrån Lule, finnes och en insiö, hwar om befallningsman Renhorn wiste att berätta, utan utlopp dock med hel gådt [58] friskt och klart watten. Ther sades wara en gammal ättebacka, belägen emellan gamla och nya staden, hwilken kallades trollhögen, i hwilken skulle wara
25 förbårgad en stor skatt, och draken eller en ell der öfwer ibland synnes. I gamla Luleå stads kyrkia förwarades ett abbor hufwud af något owanlig storlek, warandes till längden öfwer en tredie dels alln och bredden ett qwarter. Körkan war utaf sten, och höls före att wara mycket gammal, ty folket mente att ingen thenna tid skulle kunna hissa upp så stora stenar
30 som der upp i muren lågo, och [59] åretalet när hon bygdes intet någerstädes war utsatt, men som de på the orter föga bygningar af sten sedt, fare the och något wille i thetta theras omdömme, i ty ingen sten i hela then körkmuren skulle wara öfwer 2 alnar på någon sida.

Wid Luleå begynte herr och åkel nog at wanka. Thenna är och en art
35 af lax, men til ansende längre än then wanlige som wi få her nedre.

Den 9 foro wi ifrån Luleå, kommandes den 10 til Kalix prästgård, hwarest wi blefwo öfwer natten. Ther skiöt iag then stora måse, trut [60] egenteligen kallad, och straxt ther effter then mindre måsen. Vid. p. 300. Thenne Kalix prestegård hafwer sitt namn af Kalix elfwen, men hwadan

hon hafwer fått thet namnnet wet man intet. Elliest är och [*lucka*] wid thet med tyska träsket af samma namn. Vid. Thev. part II p. 75. Och kommo den 11 sent om afftonen til Torneå stad, som ligger på en holme, hwilken til förene, för än staden ther hafwer blifwit bygd, är kallad Saterna eller Sataheim af Satur til äfwentyrs eller Saturno, eller och, thet 5 likare synnes, af Sate den stora afguden som Torne lapparne fordom hafwa dyrkat, och woro då Sata[61]hem så mycket at säija som gudahem. Här hwilade wi några dagar och hade för än wi thenna staden sågo om samma gort oss myket större tankar. Han ligger fuller intet illa men hafwer likwist then olägenheten, at inga store skutor eller skepp kunna komma ho- 10 nom närmare än en half mil, hwarföre borgarena ther måste alla sina waror twenne gångor omskeppa. Sedan lærer staden och stå i fara med tiden för stor wårflod, och förutan thet at isen och watnet af sielfwa holmen på wästnordan sidan myket årligen afsköllier, hafwer och så händt wid stora wårfloden [62] at watnet stigit öfwer gatorne och upp i husen. Han kallas 15 Torneå så af thet at han är then öfwersta staden wid bottn, stickandes sig upp ifrån siöns yttersta och högsta likasom ett torn, eller och af thet holmen är spetsig som ett torn. Andra willia at han skall kallas Törneå eller Törnö, menandes att på then holmen ther han står, mycket törne och tistel fordom skulle hafwa wäxt, men thenna meningen kan iag mindre gilla, 20 emedan ännu i dag ingen törneqwist hela then tracten eller ther omkring finnes, ty then endeste törnbuska som wi norr [63] åth sågo, funno wi uti wägen til Lule lappmark, ståendes några här och der emillan Avan och Purkiaur. Straxt utom Törneå stad sökte iag up åtskilliga rara örter, som här nedre aldeles intet finnas. Ibland andre war ett slags röda bär, som 25 ther uppe kallas hönsbär, på latin *Periclymenum minus rectum*, och hålles af mången för at wara förgifftige men utan skiäl, emedan icke allenast barnen ther uppe kunde äta them som wi här nedre äta lingon, utan och wi sielfwe som ther wid tilförene dock woro owane, ehuruwäl i thessa bär ingen behaglig[64]het är, hafwandes the en smak nästan som våra miölon. 30 Tesse wäxa och i stor myckenhet uppe i Dalarne wid Lixan straxt wid prästegården i backen twert öfwer elfwen, hwar i från och iag a:o 1685, när iag ther uppe war, förde hit neder några stånd tårkade at läggia in uti mine gräsböcker. Straxt ut om staketet i Törne fan iag och en wacker stiernemåssa, *Muscus stellatus*, och en mycket rar nässla med wriden röd stiälk 35 och bladen halfwa delen röda och halfwa parten gröna, af hwilken och gref Carl Gyllenborg för thes skönhet skull togh ett stånd eller tu at giöma. [65] Wisandes sig på hela resan mycket nogsynt eller åtskillige wakra fiärillar, matkar och flugor fann iag och kring Törnå af ferg och skapnad

hel rara. Serdeles war en ibland them till färgen violet eller mörkblå, med en träffelig stark och mächtig lukt, dock intet elak eller oangenäm, effter thenna luktar ännu asken ther han hafwer legat uti, fast thet är öfwer et år sedan han ther låg. Här kom iag öfwer åtskilliga wakra foglar, såsom
5 *tåfsänder*, af hwilka han hafwer en stor mörkbrun tofs i nacken men honan ingen, warandes bägge elliest öfwer hela ryggen [66] mörkbruna, under buken och i bröstet något blekgrå, med grå fötter och näf. Ännu ett annat slags *tofsänder* fick iag och ther, något större än thessa, hel swarta undantagandes buken, som war hwit. Sielfwa tofsen war och hel swart, men
10 näfwet och fötren mörkgrå, och kallas tesse senare *wigger*. Brushana, aves pugnaces, af åtskilliga färgor sprungo ther och wid stranden, hwilka foglar se mycket wäl ut, resandes fiädrarne up när the blifwa onda och ränna tillsammans såsom en stor krage kring halsen och ibland lika såsom öron, hafwandes röda [67] fötter och rött näff. Fick iag ther och en *hafs kiäder*,
15 hwilken är hel swart och stor som en skogs kiäder men hafwer fötter som en gås[e?], swärta, stärke och stadige. På halsen är han elliest något litet hwitspreklig och på ryggen swartbrun, hafwer ett långt näf hwitachtigt, och wid ändan böijes sig dhet öfra öfwer det undra. Thetta håller han altid öppet hwar han flyger, och hafwa siömennerna af thenna et teckn, at när
20 han ropar illa och flyger ifrån hafwet, så hafwa the altid at wänta storm och owäder. Hafs kiäder honan är lika [68] stor men något gråare til fergen. Här wankade och åtskillige andra foglar, på andra orter och gemena, såsom *siönacker* ett slags änder, *nordanwäderswinter*, hos oss med thet nampnet bofinkar men kallas af them nordanwäders winter, för thet
25 at the alltid mot tilstundande nordanwäder mycket qwitra och siunga. Sedan *sniösparfwar*, hwilka och i begynnelsen af winteren sig här neder pläga wisa, äro liusgrå och under bröstet hwita, något större än tättingar. *Alersparfwar*, hwilka äro våra gråsiskor, men af them så nemde effter the hålla sig gierna i alträn. Thesse äro altid när the [69] fångas i bröstet
30 och på hufwudet röda, men när the i bur sittia et år eller något, blifwer thet röda gult och bytes sedan intet mera til rödt igen, thet iag och funnit hos andra foglar ske, såsom the hwilka hos oss kallas *parisfoglar*. Elliest är wid foglar thet serdeles at märka, att hannarne äro altid gemenligen til färgorna högre och skönare än honorne, se och gärna smertare ut än tessa.

35 Den 13 juni rodde wi alle sammans i twenne båtar ut litet stycke ifrån Torneå stad, och gick jag då med gref Carl Gyllenborg upp [70] före en hög backa, hwar uppå stod en wäderqwarn, ther grefwen blef ståendes inne uti qwarnen men iag klef upp på någre pinnar som woro slagne i wäggen och stälte mig öfwerst uppå den ena wäderqwarns wingen stående ända

i wädret at observera huru mycket solen skulle synnas öfwer skogen, och tå war klockan half 12 om natten, och märkte wi at solen då intet gick neder mer än en fierdedel, så att tre delar syntes öfwer horisonten, ty wi blefwo der så lenge stående, til thes hon åter begynte ögonskenligen stiga alt högre och högre igen, emedan wi intet torde aldeles drista oss på våra 5 klockor. Och stod [71] iag här et godt stycke högre än som elliest klockstapelen war, der wi och sedan woro, men sågo solen då allenast öfwerst i kanten, warandes thet dagen effter. Och war gref Jacob Gyllenborg med the andre af vårt föllie samma affton, nembl. natten emellan den 13 och 14 högt uppe på en häskie (hwar uppå hö plägar upkastas och tårkas) at 10 thet samma at märka, men som thet skilde nog i högden, så sågo the och ther föga utaf solen, hwar utaf är klart nog hwad åtskildnad et högre eller lägre rum kan gifwa wid slik anmärkning. Hade elliest första gången ärnat [72] stiga på rättarplatsen, som ligger något högt, och ther i från se ther effter, men som wi funno then effter vårt ögnemått lägre än kläckstapelen, 15 lemnade wi thenna och gingo til then som qwarnen stod uppå, emedan han låg mycket högre. [Hwilket?] wisa Bilbergs observation wara falsk, och at solens krop äfen så wäl då nedre wid horisonten som hon här om mid-dagen wintertid syntes och intet allenast refraction: ty tå skulle twenne solar hafa syntes, när man kunde se under solen godt stycke, såsom wid 20 Kängis bruk på berget Parakawari.

Elliest wiste åtskillige af Törneå boerne at förtällia, thet solen wid solståndet en mil eller twå ifrån Torne ute uppå siön skal synnas högre öfwer skogen än i sielfwa staden, utan twifwel för större des strålers be- 25 stigning eller refraction af watnet och en renare utsicht, then man intet så ifrån [73] Torne stad kan hafwa. Kan och hända at watnets rundhet eller högd mitt uppå så wäl som skeppets något ther til kan hielpa. Elliest woro och många som stodo enständigt ther uppå, att solen intet alla år wid samma tid skall synnas lika högt på himmelen, utan sombliga år gå 30 lägre och sombliga högre, thet icke allenast många i Torne stad uthan och andra så wid Könges bruk och masugn sannade. Lade och thet serdeles till att hon förledne år, som skrefs 1695, intet hafwer gått så högt som 1694. Hwilket enom i försto[74]ne wäl mycket sällsamt och underligit förekommer, men kan hända tör likwist hafa någon grund uti naturen, och skall något slikt någorstädes kunna märkas, så måste thet ske ther uppe, ther 35 solen gör dageligen så synliga och långa steg, och intet så små, at thet ena faller nästan i thet andra. Och skulle hon synnas ifrån samma ställe alla år lika högt och på samma tid wid samma punkt mot skogen, så behöfdes då intet som mig tycker hwart fierde år at sättia til en dag, thet

likwist alla skåttåhr ske måste. Till thenna orsaken stöter och en annan, [75] som äfwenwål kan slik ändring förorsaka, nembligen lufften och wädret, som thet är klart eller tiåkt till och mer eller mindre med åtskilliga wätskor och ågner upfylt, hwilket straxt uti strålarnes brytning en stor åtskillnad förorsakar. Ser man och at våra gamla thetta hafwa märkt ut på runstafwen, ehuruwähl några nu för tiden giöra them stor oförrätt, troendes af them litet eller alsintet i sådane saker wara märkt, ther the dock mera gjort än kan ske många nu effter them lära kunna i slika saker giöra.

10 [76] Kring Torneå woro och temelig surbrunnar; then ena wid Wonom en mil hit om Torneå, och then andra wid Mattela något mer än en firdedels wäg på andra sidan om Torneå. Thenna låg något sankt, och terföre swårare att komma till, men hade dock skönt wattn, ehuruwähl mycket utblandat af thet orten war ther så sank, men then wid Wanom låg högre
15 och kokade rätt friskt up som en annan springkälla.

Emillan den 8 och 12 jun. sådde ännu många sin wårsäd ther uppe. Hwar wid är til märkandes, att intet the som liggia lengre norr [77] altid så senare. Tetta sågo wi nog klart på afresan. Ty när wi kommo til Lule, som war then 20 jun., hade bonden ther omkring då redan för 8 dagar
20 sedan sått, ther likwist uti Pitheå och Schellefkiå[?] och ännu längre ned ingen ändå begynt, när vi ther woro, hwar millan wi dock likwist intet öfwer 3 å 4 dagar reste. Äfwen thet samma märkte wi och på löfwet i skogen, hwilket uppe wid Lule war temmelig utspruckit men länger söder ingen ting, så att man såg ögonskenligen på wissa tracter slätt intet wara
25 utspruckit, och åter på andra rätt [78] nog, hwilket måtte förorsakas ther utaf, som iag intet annat kan se, at then ena tracten låg mer yppen för siön och östan eller nordan wädret och then andra mindre. Att och wissa wäder, som kunna wara skadeliga till wäxten och grönskan, på thet ena stället mer blåser än på thet andra, hafwer man och förfarit, så håller
30 ther ute, och Samiel wissa Tracter.

[79] Ty elliest böra fuller naturligen the orter som närmare söder liggia förr grönskas än the längre norr, när alt wid begge finnes som bör wara, nembligen en bärande jord. Hwar till och mycket kan hielpa, som thet på then ena orten om wintern mer eller mindre än på then andra hafwer snö-
35 gat, och som rägnen om wåren kan falla till, med hwad mera.

Emillan den 17 och 20 jun. begynte åkerbärena ther som bäst at blommas, men woro dock alla förbi när wi kommo tillbaka ifrån Torneträsk, som war den 10 jul., så att man tå icke ett bär kun[80]de finna, ther the likwist i Österbottn, när wi tit kommo uti augusti månad, ändå intet

rätt fullmogne woro. The förste sommarfoglar som komma tillbaka om våren till Tornå, berättade alla at wara kråkor, hwilket bekräfftar det som sades uti Melpa och Ångermanland. Och ther så händer att någon kråka hafwer warit ther uppe qwar öfwer winteren, som wäl ibland sker, iages then af the ny tillkommande och hatas såsom theras största fiende, 5 så att hon i förstone af them ingalunda lidin warder. Hwad teckn the måtte hafwa sins emellan att känna them åtskillda som warit ther [81] uppe qwar ifrån them som följt hopen at upp är swårt att kunna weta, ther icke något i sielfwa fergan sig wisar annorledes på them, eller och sielfwa låten af then starkare winteren ther uppe ombytt. Men att i Kimi 10 lappmark så många kråkor och korpar blifwa qwar öfwer winteren fram för i the andra lappmarker, som alle weta at berätta, är orsaken förnembli-gast att the ther få så godt uppehålle. Ty såsom iag af några trowärdige män i Torne lät mig berätta, så kastas myckin gammal fisk af råk och annat slikt ut af lapparne, hwilket [82] thesse foglar kommer sedan till 15 födo. Och sker thet mer i thenna lappmark terföre at ther then största handeln med fisk är emillan Törne boarne och them. Och hafwer för nå- gon tid sedan i thenna lappmarken warit thet ogudachtigaste och hårdaste folk af alla lappar, men nu så omwändt, att thet hålles för thet gudligaste och hederligaste, som thet och är thet förmögnaste, och i kläder och nätthet 20 thet renaste, ibland lappar wälförståendes. Hafwer och betre tillfälle att rikta sig effter såsom thet med åtskillige slags folk gränsar tillsammans, såsom sunnan till med torneboarne [83] och östan med Österbottn, öst- nordan med ryssarne och westnordan med them i Norie, hwarföre the och till trenne riken måste göra skatt, till Swerie nembligen, Ryssland och 25 Da[n]mark och thet utan twifwel terföre, at the betiena sig så ymse af theras gräntsor, så med fiskiande som skiutande.

För än wi nu lemna Torne stad tör intet kan ske wara oangenämt at then gunstige läsaren låta weta huru många stora färije ställen man hafwer måst öfwer fara, ibland icke uthan största beswär och äfentyr, i ty ingen- 30 städes der uppe sådane färior som här nedre brukas och med [84] linor öfwerdragas hela thenne vägen finnes, uthan allenast båtar med hwilka man i starkaste strömmen ibland måste sig ro igenom, och såsom många woro så små at på them intet kunde en wagn rummas, ty måste twenne bindas i hop och halfwa delen af wagnen med sina hiul stå i hwardera 35 båten, hwilket oss mycket sinkade, serdeles effter färje folket det aldeles intet woro wane att sådanna restyg hantera. Den 1. war då Elfkarby feria. 2. Liusnä elfs, hwilken lærer hafwa sitt namn af the liuse engier eller Elisii [85] campis i Hellsingeland. 3. Fiäls färja i Melpa. 4. Löge elfs then första

färian wi fingo i Wästerbottn af Loge eller Saloge, then första konung i Halogeland. 5. Umeå feria. 6. Schellefteå färia. 7. Byskie elfs feria. 8. Pitheå färia. 9. Råneå färia. 10. Kalix elfs feria. 11. Sangis elfs färia. 12. Korsbäcks elfs färia. 13. Vrånå [85 *bis*] färia. 14. Hobstrands färia. Wid sombliga af

5 thessa måste man skiuta, emedan elfwarna äro så breda at thet intet kan höras öfwer när man ropar, serdeles der wädret är aller så litet emot eller på sida. Hwar wid iag intet kan förbigå at berätta en rolig händelse, när wi warit inne uti Umeå, och söndagen ther i körkan, lemnande våra pistoler framme skiuter en [*oläst ord*] åt then ena och laddar henne straxt igen.

10 Den 18 jun. reste wi med trenne håpar ifrån Torneå stad, sedan wi hade der försedt oss med hwad wi till resan högre upp kunde hafwa af nöden. Ty på vägen, särdeles öfwer Köngis bruk, hafwer man intet att wänta stort att få till bästa. Warandes 13 personer med tolkar och roderfolket. Ty öfwer 3 å 4 personer resande tillåtes intet i hwar håp, när man

15 will fara forssarna upføre. Elliest kunde wäl i spakt watn hwar håp bära 10 å 12 personer. Och är en håp ett rätt artigt och beqwämt fartyg att fara i forsar med, warandes en 16 å 18 alnar långa men intet öfwer 2 1/2 aln breda. De största som brukas i forsarna [86] äro 3 bölingar, elliest mestedels 2 bölingar, thet är the som hafwa allenast 2 lagoma bol på

20 hwardera sidan om kölen, hwilket tyckes wara litet nog att wåga sig i sådana fasliga och grymma forsar, som ther uppe äro. Wid bägge stammarna äro the tämmelig höge, hafwandes mitt uppå en bugt in, så wäl på sidorna som under kölen, på thet att om några stenar skulle komma i vägen, the så mycket lättare kunde åka them förbi, gifwandes sig således bättre effter.

25 Och äro thesse håpar intet, som mången sig wäl inbillar, med segelgarn [87] eller becktråd ihopfäste, utan med fasta spikar och järnaglar allestädes wäl till hopa dragne, förutan i stammarna, hwarest thet yttersta eller ändan af brädet är med stadig becktråd igenom tagit twers effter och således sammandragit, och thet som the föregifwa, therföre att brädet icke så lätte-

30 ligen må spricka eller lossna, emedan the äro öfwermåttan tunne. Thet kan och en hwar se af then jag låtit komma ther ifrån hit neder. Men att icke sådana båtar här nere kunna finnas, ehuruwäl intet i våra lappmarker, thet witnar nogsamt Martinier i sin resebok. Men thet är hos ryssarna. Och Thevenot p. II, p. 538 att wid Bender-Regh finnas och båtar med

35 tog i hopdragna. Och är en håp i sig sielf ett trefligit lätt fartyg att ro, så att när 3 karlar sittia ther uti och lungt wäder är, eller åthminstone intet motwäder, lära the lätteligen utan att gripa sig så myckit hårdt an kunna ro en mill om timmen. Är thet och mot, skall man och lättare kunna med en håp draga sig igenom än med något annat båtslag. Thet wi nog-

samt [onummerad sida] försökte wid Lule, då wi uti stickande stark storm läto oss ro ifrån then nya staden till then gamla. Och ehuruwål wi hade merendels wädret oss mot och så starkt, att wågorna slog öfwer stammen, så kommo wi dock på en halfander timma ungefär öfwer, fast än emillan bägge städerna räknas siöwägen en god mil. Seendes wi icke utan nöje huru 5 artigt håpen skar sig igenom wågorna, hwilka dock gingo ther myckit högre än på någon insjö här nedre i landet. Håp lærer thetta båtslaget som jag menar therföre kallas, att thet lika såsom hoppar eller skuttar hwart ålrtag som tages, i ty the äro [88] mächta lätta och rörlige. Hwarföre och en häst på gammal swenska och danska kallas håp. Så smala som the nu äro, så 10 wåga finnarna likwist att sätta mast och segel på them, och thet intet i små elfwer eller siöar utan i stora nog, såsom Torne träsk, som räknas 12 à 13 mil långt och 1 mil bredt.

[Thet wi och på ett dygn med våra håpar öfwer foro med fulla segel. *Struket.*] Och tyckes längden myckit giöra, att the icke eller äro så snara 15 och lätta till att kasta om, som wäl mången skulle sig inbilla, när han först stiger ther uti, ty af thet ringesta man sig rör, wagga the på ymse sidor.

Med trenne slika håpar, warandes 3 à 4 af hwart föllie i hwar håp förutan the oss rodde, foro wi då upföre Torne elf igenom åthskilliga stora 20 forssar. Then första war neder Voikala, intet långt ifrån staden, nedanför hwilken wester åth löpte en liten gren wid namn Palinoja, hwilken drifwer trenne qwarnar. Sedan öfwer Voikila, en half mil från Torne. [89] Wid Karpka [1 mil från Torneå *struket*] gick en liten riviere wester uth, uthgrafen af salig Rhenstierna, och löper till nedre Woikala men grundar dageli- 25 gen mer och mer igen. Der straxt ofwanföre är *Kukula* fors, mäktas stor och stark, och nog farlig, der de resande och måste stiga uth och gå till thes de komma then förbi. Och ligger then $1\frac{1}{2}$ mil ifrån staden. Mitt uti fors- sen är en liten holme, något mer än $\frac{1}{3}$ mil lång, på hwilken 6 bönder bo, och reser man på öster sidan om honom upp. $1\frac{3}{4}$ mil ifrån Torne 30 öster uth går Yakajoki, then ingen reser upföre eller uthföre, utan man håller sig ther mera wester åth Karunge jervi, hwilket här hafwer sitt uthlopp. Litet mer än 2 mil ifrån Torneå mitt uti elfwen ligger [90] och en liten holme wid namn Mustasari, och flyter stora elfwen wäl på wenster eller westra sidan, men så stakar man dok then intet upför utan 35 på höger sidan eller östersidan om holmen. $1\frac{1}{2}$ mil högre upp ligger holmen Peltsari, $\frac{1}{8}$ mil lång, och löper farten uppföre om then samma på höger sidan. Ther hafwa the för en tid sedan ärnat att byggia ett capell, men blef sedan intet mera af för wissa orsaker skull. Om thenna far man

och på höger sida upføre. $1\frac{1}{2}$ mil ther öfwer begynner then fasliga *Korpikyle fors*, 5 mil från Torne, hwarest wi böte om folk och håpar, hwilken ingen kan ro eller staka upføre, utan ther måste håparna dragas öfwer land och berg på kaflar, och straxt der brede wid löper en liten bäck, som
 5 drifwer 2 qwarnar när elfen flödar. Och litet ther ofwan[91]före en elf wid namn Martinajoki, uti hwilken tillförene hafwer stått en sågqwarn, men nu förstörd, och der kröker sig sielfwa stora elfen något wester åth. Litet längre upp är mitt uti elfwen en liten holme. 1 mil ifrån Korpikyle stiger elfwen öfwer en äng, som kallas Vitzaniemi refle och stod nu lik en
 10 annan siö. Och något härifrån högre upp står Hitanimi capell, som ligger under Öfwer Torne. $1\frac{1}{2}$ mil ifrån Korpikyle ser man åter mitt uti elfwen en wacker holme, som kallas Nantaholmen [och gården Näntaberg, der wi andra gången fingo friskt folk *tillagt i margen*], något mer än en ottondedels mil lång. Ther lågo wi öfwer natten uti en gästgifware gård, som
 15 heter Kylofvan. Och wid Nimi intet så långt härifrån låg berget Lupovara, af slup, båth, tämerligt högt, hwarest sades att boten i syndafloden skulle hafwa stannat, hwarest och ännu skulle synnas några öfwerlefwor. Andra sade åter thet samma om Avasaxar wid Mikolajärvi, ther wi och hade omwexling med folk och håpar. Med thet förra må wara huru thet kan, nem-
 20 ligen [92] att boten ther i syndafloden kunnat stanna, men thet senare, att ther effter ännu något af kölen skall ligga qwar, är af intet värde. Och så foro wi igenom Matkafors, $1\frac{1}{2}$ mil från Korpikyle.

Den 19 om afftonen kommo wi till Öfwer Torne der wi och hwilade
 3 à 4 timmar. Och mötte oss åter en mil ther ifrån *Kakila koski*, $7\frac{1}{2}$
 25 mil ifrån Torne, med en holme mitt uti, then man far om på högre sidan. Och wid Juksinge, som är 8 mil ifrån Torne stad, syntes berget Pouravara och straxt der bredewid ett något mindre wid namn Jovavara, tör hända af Jove eller Jofur så nämndt. Här war åter ombyte med folk och håpar.
 1 $1\frac{1}{2}$ mil från *Kakila koski* war *Korpi fors*, intet myckit stor. 10 $1\frac{1}{2}$ mil
 30 ifrån Torne är *Valkiakoski*, en lång fors men intet så myckit stark, och straxt der öfwer *Hirva koski*, och der effter igen *Poura koski*. Och så kommo wi äntelig om natten emillan den 20 och 21 juni till Pello gestgifwaregård, hwarest wi åter försågo oss [93] med andra håpar och nytt folk. Reste så vidare och märkte en tre mil nedan för kopparbruket en stor
 35 gren från Torne elf, i hwilken åtskilliga träsk skulle flyta till samman, och som sades, skall then samma gren falla in i *Kimi elf*, så att man när högt watn är skal kunna komma utur Torne elf in uti *Kimi flod*, och nämnde finnarna samma gren *Nama joki*. Elliest stöta och innemot bruket Torne och Chalis elfwar ihop, så att man kan komma ther i från i hwilken

thera man will. Men i Calis elf är enestädes ett sådant stort och grymt fall, att ingen menniskia kan komma ther utföre. Thesse äro nu the förnemste forssar med miltalet ifrån Torne till Köngis, 16 mil. Och fast thet tyckes wara en myckit drygare [94] wäg för thet arbetet och långsamma farten uppföre, kan thet dock intet stort mer wara. The andra små strömmar, som intet äro wärde att nämnas forssar, wil man här förtiga, effter finnarna sielfwa intet större wärde af them giöra, kallandes them emmagoski, hwilket är så myckit sagt som kiärringe forssar, them hwar och en käring kan styra uthföre. Och lærer goski som är en fors så kallas, therföre att watnet ther går fortare än elliest, af thet swänska ordet *gå*, ire, moveri och *ski*, cito, hastigt, af skynda, accelerare. Och så kan man få igen thet ordet sciopodæ betydning [95] hos Plinium, säijandes han sciopodas hafwa warit ett slags folk, som hafwa kunnat träflig hastigt löpa, och när the hafwa hwilat sig, hafwa the satt föttren i wädret, hwilka skulle hafwa warit så breda, att the kunnat skygga them för solen, hwilket är mera löjligt än troligit. Ty will man nogare skärskoda thetta ordet och thess uthsprung, skall man thet snart i vårt swenska språk finna, och tå betyder sciopoda snabfota, ty *sci* är hastig, snabb, och *poda* thet samma som fota, och blifwer så snabbfota, thet the wisseligen äro som hafwa scior på [96] sina fötter och med them kunna löpa. Men som Plinius hafwer sökt thetta ordets uthsprung uti gräska språket och intet ther han borde, så är han och blifwen bedragen. Hwilket man nu will gå förbi, effter ther om och lærer gifwas tillfälle att tala längre bort, vid. pag. 282.

Ty låtom oss komma till Köngis bruk igen, hwilket fordom i gamla Rhenstiernans tid hafwer warit ett stort och skönt bruk, både för koppar och järn, men nu mestedels förfallit. Är och tämmeligen stort tilltagit, och står ther en bygning allenast af trä, nu hel odugse, som säijes hafwa kostat [en 40 à 50 tusend daler *struket*] stora pengar, som och är thet största i hela Norlanden. Nu är ther intet af alla wärk igen [97] mer än en järnhammar och en kopparhammar. Watn dock ännu nog, och starka strömmar och forssar att drifwa stora wärk, ehuruwäl the wärken der intet kunna stort längre gå än halfwa åhret. Ty som thetta watnet är alt fiällwatn, sådant nemligen som smältes af sniön uppe i fiällen, så är thet och träffelig lätt till att frysa, så att elfwerna straxt wid första wintern sig börja att lägga alt öfwer alt, undantagandes der aldra största fallen och forssarna äro. Nu begynna thessa wärken som jag tror dok å nyo att komma upp igen, emedan någre stora capitalister gifwit sig samman att them ställa på goda

fötter igen, hwilket och lättare kan skie, effter Kungl. Maj:t them wackre privilegier förunt.

På thenna vägen emillan Torne nemligen och Köngis fan jag åthskilliga rara örter, såsom särdeles ett slags *Cirsium* med diupt inskurne blad, ett
5 slags groblad med hel styfwa [*lucka i handskriften*]

Smärre meddelanden

Sten Lindroth om Linné. En översikt

Sedan länge äger svensk humanistisk vetenskap en forskare, som bättre än någon annan är ägnad att mot bakgrunden av hans samtid allsidigt granska Linnés vetenskapliga livsverk. Mannen i fråga är till sin akademiska grundutbildning biolog och litteraturhistoriker och är efter sin lärofaders död den ojämförlige kännaren av det lärda livets historia i vårt land. Hans namn är, som var insiktsfull vet, Sten Lindroth.

Professor Lindroth har länge dragits till Linnégestalten. Jämsides med en tyngande undervisningsbörda och en tidsödande redigering av den mäktiga lärdomshistoriska årsboken *Lychnos* har han huvudsakligen ägnat sina krafter åt stora arbeten om paracelsismen i Sverige, gruvbrytningen i Falun och Vetenskapsakademiens historia. Men därjämte har han utgivit en ström av studier i kemins, medicinens, zoologins och botanikens historia. Och i sinom tid har han självfallet även kommit in på Linné.

Första gången torde detta ha skett i det biografiska uppslagsverket *Svenska män och kvinnor*, där han 1949 tecknade en med rätta lovprisad bild av Linné. Det kan ha sitt intresse att här återge huvudpunkterna i denna korta levnadsteckning, då de företeckna vad han även senare har kommit att taga upp som kardinalpunkter i sina Linnéstudier. 1. Linné hade i yngre år lätt att vinna vänner och måste då ha ägt stor charm. 2. Linnés i Holland utgivna skrifter äro alla originella, de flesta av dem banbrytande. 3. Linné framlade under dessa år med mästertlig klarhet sin nya tanke: sexualsystemet. 4. En förutsättning för denna systematiska konstruktion var ett fixerande av artbegreppet och en koncis metod att beskriva och namnge de enskilda arterna. Linné genomförde med mästenskap båda uppgifterna. 5. Efter utnämningen till professor inträffade inga märkliga händelser i Linnés liv; en oerhörd arbetsbörda gav det innehåll. 6. Linnés studier i terminologi och organbeskrivning präglade alltså det botaniska konstspråket. 7. Linnés mångsidighet som botanist visas klart i hans studier i ekologi, fysiologi, spridningsbiologi, växtgeografi etc. 8. Linné var ytterst självmedveten, tålde ej kritik och var mycket misstänksam. Harmonisk var han icke. 8. Linnés verk är som hans person mera svårbedömd än vad som allmänt har antagits. Som iakttagare var han genial och han var lysande i sin förmåga att urskilja det väsentliga. Men till sin läggning var han skolastiker och logiker. Han stod främmande för modern experimentell metod. Med sitt systematiska storverk inledde han icke någon ny epok i naturalhistorien, och hans delaktighet i denna vetenskaps senare uppsving har överskattats. Han löste en uppgift som i sekler väntat på sin man och avslutade därmed ett skede i den moderna biologins framväxt.¹

¹ För internationell publik framlades denna värdering av Linnés botanik i slutorden till Lindroths biografiska skiss av Linné i den

1952 tryckta samlingsvolymen *Swedish men of science*.

Denna klara och skarpt tecknade bild bör jämföras med de porträtt som knappt fyrtio år tidigare hade tecknats av C. A. M. Lindman i Nordisk familjebok och femton år tidigare av Otto Gertz i Svensk uppslagsbok. Den framstår då som den i denna genre första verkligt granskande och föremålet prövande biografien. Lindroth har som sagt sedan dess flera gånger återvänt till ämnet, och det kan antligen vara tid att i denna årsskrift i korthet framlägga resultaten av hans studier. Som framgått av inledningen ovan, torde det i detta mål inte finnas anledning att lyssna med större uppmärksamhet till någon annan Linné-forskare.

Några år senare, 1955, skrev Lindroth för Dagens Nyheter en artikel betitlad *Linnékulten*, av tidningen påpassligt införd dagen för Linnésällskapets höstsammankomst den 4 december.² Den handlar bl. a. om det kritiklösa förgudandet av Linné, som tog sig så yviga uttryck under 1800-talet. Därtill fogar han några ord om dagens Linnéforskning, som han menar ger uttryck för samma devotion, en hjältedyrkan för vilken mästaren är sakrosankt, och som »i storögd och tacksam förundran» hyllar hans vetenskapliga livsverk. Formuleringarna roade säkert tidningens redaktion, framförallt som de voro knutna till ett omnämnande av Linnésällskapet.³ Sakligt sett voro de ju knappast grundade. Omedelbart därefter avslutas emellertid artikeln med några koncentrerade och innehållsmättade meningar, som ge hela artikeln dess tyngd och värde. Lindroth formulerar här vad som skulle bli ett ceterum censeo: vad forskningen måste gripa sig an med är frågan hur sexualsystemet mottogs ute i Europa, striderna kring detsamma, hur det trängde igenom och segrade, dess innebörd och följd.⁴ »Här bör rimligen hjärtpunkten för all äkta linneansk forskning ligga.» En sådan undersökning kommer också, menar han, otvivelaktigt att visa, att Linné visserligen i formell mening präglade botaniken för all framtid och i den meningen gav den ett nytt ansikte, men att han ej gav den någon ny själ. Linné var »skolastiker», vars mästerskap var av logisk art, men som stod främmande för den framväxande nya experimentella biologin, den verkligt framtidsdigra och nyskapande vetenskapen.

Till 250-årsdagen av Linnés födelse publicerade Dagens Nyheter den 12 maj 1957 en ny artikel av Lindroth, *Samtal om Linné*. Den hade formen av en spirituell dialog mellan två Linnékännare, herrar A och B, av vilka den förre

² Omtryckt i förf:s *Fru Lusta och fru Dygd*, 1957.

³ Dessa gamängaktiga slängar gävo på sina håll upphov till märkliga tolkningar av Linné och till lika märkliga betygssättningar av dess författare. Så t.ex. skrev professor Victor Svanberg i sin anmälan av *Fru Lusta och fru Dygd* (StT 28.11.1957), att Lindroth varit »djärv» genom att publicera essän Linnéjubiléets år 1957 och »dubbelt djärv» därför att han samma år hade utnämnts till professor vid Linnés gamla universitet. Vad Svanberg fick ut av Lindroths teckning av Linné som människa och vad han fann vara värt att föra

ut till sin läsekrets var, att Linné »i själva verket» var en stingslig och fåfång reklam-makare. När detta skedde på det friska trädet, en framstående litteraturhistoriker, vad skedde då inte på alla torra. Lindroths nyanserat nyvärderande Linnéstudier ha också, då och senare, på många tidningars kultursidor givit upphov till bra mycket struntprat.

⁴ Lindroth hade själv tio år tidigare skisserat »linneanismens» framträdande på engelsk botten i sin uppsats *Adam Afzelius. En linnean i England och Sierra Leone* (Lychnos 1944/1945, fr. a. a., s. 6-14).

mästerligt karaktäriserar Linnés storhet och den senare lika förträffligt pekar på Linnés begränsningar. Detta fingerade meningsbyte, i en ekbacke vid en Mälarvik, när göken just utropat sommaren, ger i kompendieform Lindroths Linnéuppfattning som den nu hade utvecklat sig. Både hans beundran för vetenskapsmannen, stilisten och personligheten Linné, för vilken han aldrig har kunnat värja sig, och hans samtidigt alltid närvarande skepsis och vakna kritik av Linnés brister kommer här till ett rättvist uttryck. Denna polaritet i Lindroths syn på Linné, som ju är det verkligt givande i hans Linnéstudier och som utvecklas för fullt register tio år senare, har aldrig fått en så slående och pregnant form som i denna korta artikel.

I sin samma år hållna installationsföreläsning, *Naturvetenskaperna och kulturkampen under frihetstiden* (tryckt i Lychnos 1957/1958), får Lindroth självfallet anledning att på nytt behandla Linné. Han gör det i anslutning till några under denna epok gängse, men också omstridda naturalhistoriska åsikter. I frågan om huruvida havre kunde förvandlas till råg, en gammal folktro som vid seklets mitt fick många förespråkare bland de bildade, stod Linné på förnuftets och naturlagarnas sida. Förvandlingen var orimlig. Två arter kunde aldrig slå över i varandra, det skulle ha varit mot botanikens principer. Men i frågan om huruvida svalorna övervintrade på sjöbottnen hörde Linné till de troende. Här — liksom så ofta annars menar Lindroth — var han »primitiv och oklarnad» (uttrycket återkommer).

En ytterst läsvärd uppsats med titeln *Linnéforskning under tvåhundra år* publicerade Lindroth i Vetenskapssamhällets i Uppsala årsbok 1965/1966.⁵ Bl. a. refererar han där den forskning rörande Linnés systematiska livsverk som i våra dagar har bedrivits i Holland, England och Amerika. Då företräddarna för denna forskning och deras skrifter endast ofullständigt ha presenterats i vår årsskrift, är det angeläget att nu hänvisa till Lindroths uppsats. Han gör här också det riktiga påpekandet att svensk Linnéforskning mest har intresserat sig för episoder och småting i Linnés leverne i stället för att taga upp de stora historiska frågorna. Men han felbedömer nog orsakerna härtill, när han menar att det är »andakten» inför Linnés namn, som hindrar en förutsättningslös prövning av Linnés vetenskapliga insats, och att det är »helgonglorian» kring Linnégestalten, som avhåller svenska författare från en närmare granskning av hans botaniska verk. Ämnets svårighet torde vara skäl nog.

I slutet av denna uppsats tecknar Lindroth konturerna till det Linnéporträtt som han några år senare skulle ställa fram i större skala: Linné var född systematiker, jag citerar nu Lindroth, och han hade ett gränslöst behov av klarhet och ordning. Där ingen ordning fanns i naturen måste han själv finna på den. Och därmed lämnade han empirin, för vilken han annars som genial iakttagare hade en enastående förutsättning, och blev i stället botanisk lagstiftare av närmast skolastiskt snitt. Det empiriska snillet Linné gjorde heller aldrig någon epokgörande biologisk upptäckt i naturen. Helt enkelt därför att han som systematiker ville lösa problem av helt annan art. Och som den systematiska

⁵ På engelska med titeln *Two centuries of history, 1966* (University of Kansas publications, Library series, 27).

botanikens reformator var han en fullföljare och avslutare. En epok i botanikens historia nådde sin höjdpunkt och avslutning med Linné. Den experimentella biologiska vetenskap, som under 1700-talet arbetade sig fram i Europa, tillhörde han ej.

År 1967 utkom Lindroths *Kungl. Svenska vetenskapsakademiens historia 1739–1818*, ett av de senaste årens stora litterära evenemang.⁶ Om de händelser för vilka författaren redogör i detta mäktiga verk säger han ofta, att »början var blygsam nog», eller att de togo fart först »efter en tveksam ansats». Något sådant kan samnerligen inte sägas om Lindroths historik, som börjar suveränt och för full orkester, och som är skriven med samma verve och spänst från början till slut. Någon avmattning spörjs just ingenstans, även om författarens ordval någon gång kan bli stereotyp.⁷ Ett arbete över detta ämne blir naturligtvis redan i sig självt en den svenska naturvetenskapens historia, men det har blivit det i än högre grad genom att författaren frikostigt har skänkt oss utblickar över den vetenskapliga verksamheten även utanför akademien, framförallt vid Uppsala universitet. Iögonenfallande är också det finländska materialet i Lindroths dokumentation. Naturligt redan med tanke på finnarnas vackra insatser under den här behandlade perioden, men också givet på grund av den livaktiga finländska person- och lärdomshistoriska forskningen i senare tid.

Linné ägnas självfallet en grundlig behandling i denna historia. Han intar en central plats i akademiens annaler, och hans namn förekommer därför överallt, men den sammanhängande skildringen av hans förbindelser med akademien återfinns i del 1: 2, s. 557–578.

Linné, i detta arbete liksom nästan alltid av Lindroth kallad »mästaren», framställs också här som en janusgestalt. Han är upplysningsmannen, »den naiva vantrons vedersakare», men han lever också i mycket kvar i folktrons och sägnens värld. Hans person tecknas här i kanske varmare färger än annorstädes hos Lindroth, även om tillbörligt utrymme självfallet ägnas åt vad förf. i Wargentins efterföljd kallar Linnés kapriser eller — med ett självmyntat uttryck — för Linnés vanskligheter. Att Linné var av utomordentlig betydelse för det unga samfundets inre halt och yttre renommé fastslås här på nytt på några glansfullt skrivna sidor.⁸

⁶ En uttömmande framställning av akademiens förhistoria, dess första organisation och personuppsättning gav Lindroths frände Bengt Hildebrand till 200-årsjubileet 1939. Den boken är en guldgruva av slående iakttagelser och intressanta upplysningar, men den kommer aldrig in på kärnfrågan: arten av akademiens verksamhet som den avspeglas i dess handlingar. (Känd är Johan Nordströms kritik i *Lychnos* 1940, som är riktig men ensidig och bör balanseras av exempelvis N. L. Rasmussens anmälan i *Fornvännen* 1941, framförallt några påpekanden på s. 183–184.) Lindroth håller givetvis alltid detta mål i sikte; de vetenskapliga ideerna och den lärda

verksamheten (naturvetenskap och ekonomi) äro föremålen för hans framställning. En skildring som dock ständigt livas av anknytningen till de levande människorna. Historien har därför också i Lindroths tappning blivit en levande, ja stundom pittoresk krönika.

⁷ T. ex. all denna »glada» och »muntra» verksamhet, som, fastän »i och för sig väl känd», »möter» på dessa sidor. T. o. m. Thunberg, som vanligen brukar framställas som en tråkig människa, är munter hos Lindroth. En i och för sig välkommen korrigering av en slentrianmässig karaktäristik.

⁸ Författarens fortlöpande korrekta, exakta och fullständiga dokumentation bildar samti-

Så kom då häromåret den stora uppsatsen *Linné — legend och verklighet* i *Lychnos* 1965/1966 (tr. 1967).⁹ Någon tvekan erfar man måhända inför rubrikens »legend» — Lindroths benägenhet att tala om legend, helgongloria o. dyl. i fråga om Linné är väl inte alltid motiverad. Men vid läsningens slut lägger man tacksamt igen boken efter att ha fått — inte en ofruktbar »uppgörelse» med en förment kvadröjande Linnésägen utan ett porträtt i helfigur av människan och verket, tecknat av en som *vet* och *kan*.

Studien börjar mästerligt. En vackrare lovsång, en mera hänförd hymn till empirikern Linné torde aldrig ha skrivits. Men samtidigt är den oöverträffad som sann karaktäristik av denna sida hos Linné. Likaså av den stilkonst med vilken han uttryckte vad han såg: den uppdrivna takten, lakonismerna,¹ men även hans »hänfödda, halvt lyriska katalogarior». Vidare av hans humor och bildskapande fantasi och hans nöje i att förmänskliga naturen och dess invånare. Och så slutligen den slöja av antikens mytologi som Linné gärna svepte över sina ämnen: Vulcanus docimasticus, Najades svecicæ, Ceres noverca o.s.v. »Den antika mytologien gav honom inspiration för hans lust att personifiera naturen, att i lekfull glädje liksom dubbelexponera den», skriver Lindroth fyndigt.

Linnés religiösa natursyn ägnas så några sidor, på vilka även Malmeströms forskningar apostroferas. Linné var självfallet fysikoteolog och han gav uttryck för sin tro »med större sakkunskap än någon annan, i gripna ögonblick kanske också skönare».

»Djupast in i skapelseverket nådde Linné med sin förkunnelse om Lagen, Ordningen i naturen», fortsätter Lindroth. Detta skall självfallet uppfattas så, att Linné i den obönhörliga ordningen såg den yttersta grunden icke endast för företeelserna i det livlösa världsalltet utan även i den levande naturen. Ja, även för människornas sedliga liv, där en rättvis och därför vedergällande Gud till sist svarade för ordningens upprätthållande. Särskild uppmärksamhet ägnar Lindroth åt avhandlingen *Politia naturæ*, där idén om ordningen i naturen får en särskild turnering: varje art i skapelsens kedja är beroende av sina närmaste länkar, men även av sin närmaste omgivning »i sidled». Naturens balans får inte rubbas, eller — för att tala dagens språk — den ekologiska jämvikten

digt litteraturhänvisningar för vidare studier i anknytande ämnen, men frånvaron av en sammanhängande litteraturförteckning försvårar arbetets senare användning som handbok och uppslagsbok. Denna brist är svårförståelig i en bok där så stort utrymme har lämnats åt en slösande rik illustration. Även ville man anmärka på att författaren inte meddelar födelse- och dödsår för sina personer. Det är ju bra intressant att veta huruvida den man läser om är en ung man i början av sin bana eller en åldring vid slutet av sin vandringens väg.

⁹ Omtryckt i förf:s *Löjtnant Ahls äventyr*, 1967.

¹ Som förflugen måste man beteckna den förklaring till Linnés lakoniska stil som en engelsk Linnéforskare har framkastat och som försiktigt refereras av Lindroth. Den skulle ha berott på en »smäländsk sparsamhet» med papper. Men var och en som har studerat Linnés manuskript vet, att denne tvärtom skrev mycket spatiöst med breda marginaler och ideliga radutgångar och gärna började en tankegång mitt på papperet, varifrån han sedan, vid behov, kunde låta framställningen växa både uppåt och nedåt.

måste upprätthållas. Därför var allas krig mot alla även ett uttryck för allas beroende av varandra. Darwin torde i denna skrift ha fått virke till sin tankebyggnad om kampen för tillvaron.²

Med en påminnelse om Linnés viktiga undersökningar av befruktningen och fröspridningen avslutar författaren så detta avsnitt om den store empirikern Linné och vänder i det centrala avsnittet av sin uppsats uppmärksamheten mot systematikern Linné. Lindroth säger själv, att det var som sådan Linné »gjorde sin epokgörande insats». Men han klarlägger med övertygande skäl, att detta nya skede endast avtecknar sig just inom systematiken, och att det, när det gäller växtkunskapen i stort, var andra män inom andra botaniska discipliner som gävo den en banbrytande ny riktning.

Inom systematiken valde Linné som bekant att *konstruera* ett system, med vars hjälp växtrikets då kända tiotusentals arter skulle kunna hanteras. Han gjorde det därför att detta var det enda som han skulle kunna bli klar med och få att fungera. Han valde det med avsikt, trots att han alltid insåg dess underlägsenhet i andra avseenden jämfört med ett naturligt. Därmed, menar Lindroth, svek han emellertid den sida av sitt väsen som vi hittills ha lärt känna, den empiriska, och hängav sig i stället med lidelse åt det lika starka drag i sitt kynne som krävde en logiskt uppbyggd ordning i naturens mångfald. Linné var mannen att hänsynslöst inordna allt skapat i ett sådant system, oavsett det våld som därmed vållades fakta. Och häri ligger, menar Lindroth med rätta, en tänkvärd paradox: av sitt ordningsraseri — ordet är knappast för starkt — tvangs Linné i sin systematik till sådana förvanskningar av givna naturliga samband, som han i egenskap av gudabenådad verklighetsiakttagare såg klarare än någon annan.

Lindroth är i detta avsnitt också framme vid den ofrånkomlige Julius Sachs, som för hundra år sedan i sin botanikhistoria beskrev Linné som den inskränkte skolastikern.³ Den aristoteliska logiken ligger till grund för Linnés systematik, det är den riktiga kärnan i Sachs' skildring. Men det kunde inte vara annorlunda, påminner Lindroth, denna logik var det enda redskap som stod Linné till buds, när han skulle genomföra sin ordnande och systematiserande metod.

Lindroth slutar detta avsnitt av sin uppsats med följande ord: »Med sitt behov av organiserad kunskap var han som systematiker ett snille, om vars särart ingen kan misstaga sig. En vetenskap som kan synas torrare än någon annan, genomsyrade Linné med sin obändiga vitalitet, och däri grundades väl den makt han utövat på samtid och eftervärld. Men han var ingen revolutionär,

² Här hemma har Knut Hagberg pekat på detta uppenbara sammanhang, samtidigt som R. C. Stauffer publicerade sin av Lindroth nämnda skrift.

³ »Om naturvetenskaplig metod i modernare mening hade han ingen aning, framförallt förstod han inte hur man enligt den induktiva forskningens krav prövade en arbetshypotes.» Så refererar Lindroth Sachs. Härtill skulle man vilja anmärka, att det just är ett sådant sve-

pande, utan egentlig dokumentering framfört påstående som borde undersökas av den vetenskapshistoriska forskningen, framförallt som motsatsen har hävdats (av Erik Müller i SLÅ 1919, s. 24). Lindroth själv kommer emellertid längre fram i uppsatsen in på saken, när han utreder vad Linné egentligen avsåg med ett *experiment* och hur han *experimenterade* i sina hybridiseringsförsök.

som öppnade nya utsikter för den biologiska vetenskapen. ... Han var naturalhistoriker i gammaldags mening, en arvtagare och en fullbordare. Den stora och ofrånkomliga uppgift han med sådant mästerskap löste, höll sig inom ramen för den konservativa intellektuella traditionen i Europa. Med Linné når en period i botanikens historia sin höjdpunkt och avslutning; det är den skolastiska botanikens.⁴ Han gav vetenskapen ett nytt ansikte — men inte någon ny själ.»

Härmed har Lindroth påmint om grundläggande fakta när det gäller att bedöma Linnés betydelse som botanist. Nya äro de dock ej, ty Lindroth skriver här i Sachs' efterföljd, och denne ropade ej i öknen, hans Linnésyn upptogs av andra både då och senare.⁵ Men de tåla förvisso att upprepas, kanske framförallt inför ett svenskt forum.⁶ Dessutom skulle man på förhållandet mellan Sachs och Lindroth vilja tillämpa ungefär samma betraktelsesätt som Sachs använder i fråga om föregångarna till Linné och denne själv. Man återfinner hos Linné mycket som finns redan hos de förra, men framställt i ett helt annat och klarare ljus än hos förelöparna. Det är som om det först i Linnés framställning och med hans exemplifiering bleve fullt begripligt och trovärdigt. Så ock med Linnébilden hos Lindroth, som har en helt annan både konturskärpa och substans än den lätt abstrakta bilden hos Sachs.

Till nyare och mera originella resultat kommer Lindroth därmed i fjärde avsnittet av sin uppsats, där han påpekar hur Linné även i sin allmänna natursyn var märkvärdigt gammalmodig och utan kontakt med tidens strömningar. För all del, inte heller här är han den förste; förutom av Sachs har förhållandet observerats av den framstående kännaren av biologins historia Erik Nordenskiöld, som Lindroth självfallet citerat.⁷ Men han utvecklar ämnet med många nya och starka skäl och exempel; det rör sig ju här om frågor som han i grund känner på ett helt annat sätt än de två tidigare forskarna. Paradoxen så

⁴ »Det skolastiska draget hos Linné är uppenbart redan i det sexualesangelium, som var det botaniska systemets kärna», skriver Lindroth. Denna term 'sexualesangelium' preciseras dock ej närmare och är väl i detta sammanhang föga givande. Lindroth menar, att det var allmänna filosofiska överväganden, som kommo Linné att grunda klassifikationen på befruktningsorganen, därigenom att fruktställningen och vad som därmed har samband uppfattades som växtens »essens». Till denna utgångspunkt för sitt systematiska livsverk skulle Linné ha kommit »efter filosofiska deduktioner, som om han satat med en gammal peripatetisk naturlära i handen. Skolastisk ända in i märgen var inte minst den grundtanke som låg i botten av det hela, den halvt mystiska föreställning om växtrikets 'essens', ett slags uppenbarelse av dess 'väsen' i vissa organ.» Det ligger naturligtvis mycket i detta. Men manne inte Linné, när han ta-

lar om befruktningsdelarna som växtens »essentiellaste» delar, därmed också kan mena att dessa äro växtens minst variabla delar och därför mest lämpade som systematisk grund. (Se R. Fries i SLÄ 1936, s. 5.)

⁵ Man kan exempelvis peka på botanisten Adolf Hansen, som 1902 i en kort skiss över botanikens utveckling ger uttryck för samma tankegångar som Sachs och Lindroth.

⁶ Hör exempelvis prof. Lindman i Nordisk familjebok, art. Julius von Sachs: »I detta arbete [Geschichte der Botanik] begick han dock det misstaget att nedsätta Linnés vetenskapliga livsgärning, en följd av Sachs' ensidigt fysiologiska synpunkter och otillräckliga källstudier.»

⁷ Erik Nordenskiöld, *En blick på Linnés allmänna naturuppfattning och dess källor*. [Föredrag vid Svenska Linnésällskapets vårsammankomst 1923.] (SLÄ 1923, s. 19-28.)

att säga blir här Linnés tro att svalorna tillbragte vintern sovande på sjöbottnen. Han delade denna tro med andra samtida naturforskare, och den skulle på allvar diskuteras ännu i decennier efter hans död. Men ändå är den oändligt typisk just för Linné. Det föll honom inte in att handgripligt pröva möjligheten av denna hypotes genom att ta en svala och hålla ner henne en stund i en link med vatten för att se vad som skulle hända. Linné var en *spekulativ* ande, och man erinrar sig från filosofiundervisningen anekdoten om de gamla grekerna, som frågade hur det kommer sig, att när man släpper ned en fisk i ett med vatten till brädden fyllt glas, vattnet ändå inte rinner över. Andra exempel är Linnés lanserande av sägendjuret *Furia infernalis* och hans omnämnande av med hypnotisk kraft utrustade skallerormar.

Sina triumfer firar dock denna spekulativa läggning i Linnés fysiologiska föreställningar om märgens och barkens olika betydelse för individen och arten, om bladens metamorfoser (*prolepsis plantarum*) och sist men inte minst i hans våldsamma talspekulationer i orakelskriften *Clavis medicinæ*. »En naiv hemmatänkare», lyder på ett ställe Lindroths omdöme om den i dessa tankerymder irrande Linné. Mera sägande tycks mig dock vara hans karaktäristik av Linné som en sen utlöpare av renässansens hermetisk-magiska visdom men därmed också som ett förebud till nyromantikens naturfilosofi.

Att Linné så lätt hemfaller åt bisarra och vildvuxna tankelekar beror, menar Lindroth, på att han har så brått att finna sammanhang och skapa teorier. »Den drastiska förenklingen är liksom hans signatur.» Den logiska tanken och den empiriska iakttagelsen av verkligheten genomträngde och befruktade inte varandra i Linnés ingenium. Hans lättörda fantasi löpte i förväg, och i en handvändning var han färdig med de äventyrligaste slutsatser. Detta var särskilt märkbart inom medicinen, där Linnés »lösa hugskott blev eviga sanningar».

Allt detta gör Linné i vissa lägen så främmande i sin samtid, och Lindroths tankar gå i dylika fall lättare till Swedenborg än till De Geer, Rosén, Cronstedt, Wilcke eller Bergman, vilka i vårt land äro bättre företrädare för den moderna medicinen och naturvetenskapen.

Med referatet av detta det måhända intressantaste och mest uppslagsrika avsnittet i Lindroths stora Linnéuppsats sättes punkten för denna översikt. Därmed har också i Svenska Linnésällskapets årsskrift uppmärksamheten sent omsider riktats på en helhetsbild av Linnés vetenskapliga insats som ingen, som i framtiden vill ägna sig åt seriös Linnéforskning, kan komma förbi.⁸

C. O. von Sydow

Valda avhandlingar av Carl von Linné

År 1967 utkom det hittills måhända mest betydande numret i serien »Valda avhandlingar av Carl von Linné i översättning utgivna av Svenska Linnésällskapet», nämligen nr 51, *Botanikens grundvalar*. Det är en översättning av den för kändedomen om Linnés botanik verkliga grundläggande skriften *Funda-*

⁸ Däremot har Sällskapet ett par gånger inbjudit prof. Lindroth som föredragshållare vid sina sammankomster, varvid alltså dess med-

lemmar haft tillfälle att taga del av hans Linnéforskningar.

menta botanica, vars första upplaga utkom redan 1736. Den lilla skriftens korta satser, till antalet lika många som årets dagar, utgöra den bästa inledningen till Linnés verk, och att de nu för första gången föreligga på svenska är därför en viktig händelse. Detta häfte får självfallet inte saknas på någon Linnéväns bokhylla, för så vitt han inte äger någon av originalupplagorna och behärskar latinet. Översättningen är gjord av seriens tillskyndare dr Telemak Fredbärj med verksamt biträde av professorerna Fredrik Berg och Bengt Pettersson. Endast en anmärkning. I aforism 335 talas om »gradus elevationis», d.v.s. polhöjden, ej höjden över havet. Visserligen visste Linné naturligtvis vad denna senare betydde för växtligheten, men den geografiska bredden för en arts utbredningsområde sporde han alltid efter med än större iver, ty det var huvudsakligen denna som enligt hans tankar avgjorde om en önskad växt skulle kunna planteras i Sverige eller ej.

Som nr 52 utkom samma år ett annat huvudnummer i Linnés författarskap, den svårtolkade och till utläggningar alltid lockande *Medicinens dubbla nyckel* (Clavis medicinæ duplex). Försvenskningen har gemensamt utförts av dr Fredbärj och en annan Linnékännare, dr Albert Boerman. Med denna svenska text, om än på vissa punkter på grund av originalets dunkelhet endast försöksvis framställd, är det sålunda möjligt för en större Linnéintresserad allmänhet att på ett helt annat sätt än tidigare följa exempelvis Hjelts och Müllers utläggningar i ämnet.

Strax efter utgivandet av Clavis disputerade finnen J. G. Bergman på en avhandling om *Följderna av dietetiska fel och deras behandling*. (Valda avh., 53, 1967.) Den var en utläggning av den hälft av Clavis som handlar om »barksubstansen» (den manliga, vitala delen av människan) och om hur denna påverkas av smakande ämnen. Den kvinnliga, animala funktionen i människan var uppbyggd av »märgen» och påverkades av luktande ämnen, vilket bl. a. hade behandlats i den några år tidigare utkomna dissertationen *Starkt luktande läkemedel* (Valda avh., 54, 1968), med den kände Linnélärjungen J. T. Fagræus som respondent. Dessa tre skrifter kunna alltså på sitt sätt sägas höra samman.

År 1968 utkom även seriens nr 55, *Om bruket av varm och kall mat och dryck*, en Linnédissertation med Carl Ribe (av den kända läkarsläkten) som respondent. Dess varningar mot alltför kall mat (den farliga glassen!) men framförallt mot rykande het mat äro välbekanta från Linné dietetiska kollegier. Denna avhandling ligger mera på det kulturhistoriska planet och bjuder på en mycket roande läsning.

De tre sistnämnda avhandlingarna ha översatts av fil. lic. Ejnar Haglund, som nu liksom så många gånger förut har tolkat det gamla medicinarlatinet till en utmärkt svenska, som i detta sammanhang känns vara precis den rätta och naturliga.

Nr 51 och 52 kosta fyra kronor styck, nr 53, 54 och 55 vardera tre kronor. De kunna beställas från Almqvist & Wiksells expedition, Box 400, 751 06 Uppsala.

C. O. von Sydow

Svenska Linnésällskapets egna angelägenheter

SIGURD WALLIN IN MEMORIAM

Ledamoten av Svenska Linnésällskapets styrelse, f. d. förste intendenten vid Nordiska museet, fil. dr Sigurd Wallin avled den 31 januari 1968 vid 86 års ålder. Här är inte platsen att teckna hans person och hans livsgärning. Det har gjorts av kännare i andra fora (exempelvis G. Selling i Vitterhetsakademiens årsbok 1968 och S. Svensson i Fataburen 1969). Endast så mycket skall här sägas, att styrelsen i Sigurd Wallin förlorade en *arbetande* medlem, som in i sin ålders sena höst oförtrutet och resultatrikt verkade för det kulturhistoriska utforskandet av Linnés yttre miljö. Redan i början av 1920-talet togs hans förståelse i anspråk för inrättandet av Sällskapets Linnémuseum, och vården av dessa samlingar liksom inventeringen och bearbetningen av andra linneana selsatte honom sedan hela hans liv. Resultaten framlades i utsökt ciselerad form i vår årsskrift eller annorstädes. Själv har jag de livligaste minnen av hur åttiota-åringen, trotsande sitt hjärtfel, äntrade Linnéhusets branta trappor upp till vinden för att där lägga pussel med de krukskärvor, som trädgårdsjorden bragt i dagen. På så sätt togo både enklare och förnämligare föremål ur familjen Linnés hushåll form på nytt.

Styrelseprotokollen komma att för framtiden vittna om Sigurd Wallins oförtrutna arbete i Linnésällskapets tjänst, och hans kamrater i styrelsen komma alltid att med tacksamhet minnas hans hjälpsamhet, hans kunskaper och hans underfundiga, tilldragande väsen.

C. O. von Sydow

SÄLLSKAPETS VERKSAMHET ÅREN 1967 OCH 1968

Med anledning av den av Sällskapet femtioårsjubileum föranledda Linnéfesten i Uppsala den 21 maj 1967 hölls vårsammankomsten detta år under enkla former i Svenska Läkarsällskapets lokaler i Stockholm den 8 maj, varvid anföranden hölls av ordföranden, överläkare Birger Strandell, över ämnet »Svenska Linnésällskapet 50 år. Kort återblick» och av professor Olof Selling om »Sällskapets jubileumsutställning och Linnéfesten i Uppsala 1967».

Ordföranden yttrade i sitt minnesanförande bl. a. följande:

»Den närmaste tiden efter Sällskapets tillkomst var det mången som tvivlade på att Sällskapet skulle kunna bestå någon längre tid. Inte minst tvivlade man på att årsskriften skulle kunna räkna med bidrag under någon längre tid — efter några år skulle ämnet vara uttömt och det skulle börja tryta med manuskript, årsskriften skulle få läggas ned och Sällskapet skulle gå samma undergång till mötes som dess föregångare inom landet.

Som bekant har utvecklingen blivit en helt annan än den som dessa olyckskorpar spådde. I själva verket kan Sällskapet i år fira sitt 50-årsjubileum och därvid se tillbaka på en så framgångsrik verksamhet, att så gott som alla vid starten framförda önskemål numera tillgodosetts och mer därtill. Sällskapet har nu bortåt 700 medlemmar, som i stort antal brukar sluta upp både vid vårsammankomsten på Hammarby och i Uppsala och vid höstsammankomsten i Stockholm.

Det vill således synas som om Sällskapet utan större bekymmer skulle kunna fortsätta på den inslagna linjen, hålla sina sammankomster, underhålla museet och trädgården och utge sin årsskrift och då och då något verk som sedan länge planerats, såsom t.ex. Roland Martins dagbok, Bodenheimers biografi över Hasselquist eller en svensk översättning av *Flora svecica*. . .

Tyvärr svarar en sådan syn inte alls mot verkligheten, som är betydligt kärvare. . . . Tidigare hyste man den uppfattningen, att vården av trädgården var säkerställd genom avkastningen av våra fonder. Det var på den tiden, då det fanns ett någorlunda stabilt penningvärde. Efterkrigstidens svåra inflation har emellertid fört oss in i ett helt annat läge. De alltmer stigande utgifterna för vården av trädgården kan nu nöjaktigt klaras endast genom stor välvilja från universitetet och staden, som numera vardera svarar för bortåt en tredjedel av utgifterna, under det att Sällskapet står för resten. När det gäller trädgården och dess vård måste styrelsen tyvärr se med stort bekymmer mot framtiden. . .

Vid en återblick som denna kan jag inte underlåta att också sända en tacksamhetens tanke inte bara till dem som var nog förutseende och entusiastiska att stifta vårt sällskap, jag tänker också på dem som under dessa femtio år burit dagens hetta och tunga, de tidigare ordförandena Tycho Tullberg, Erik

Müller, Robert Fries och Nils von Hofsten, och inte minst på sekreterarna och redaktörerna J. M. Hulth, Carl Forsstrand och Arvid Hj. Ugglar samt skattmästarna Elof Förberg, Nils Svedelius och Fritiof Söderbäck.

Utan det hängivna och skickliga arbete som dessa Linnéentusiaster har lagt ned, skulle det inte ha varit möjligt att under de gångna femtio åren hålla intresset för vårt sällskap så levande. Det är framförallt dem vi har att tacka att vår ställning nu är sådan att vi trots vissa bekymmer ändå har all anledning att se framtiden an med tillförsikt.»

Vid detta tillfälle beslöt Sällskapet även att till sin hedersledamot kalla biskop Elis Malmeström för att därigenom visa sin uppskattning av dennes under en mansålder hängivet bedrivna djuplodande Linnéforskningar, som på ett avgörande sätt bidragit till en sannare och rikare uppfattning av Linnégestalten.

Linnéfesten i Uppsala hedrades av närvaron av Sällskapets höge beskyddare H.M. Konungen och H.K.H. Hertiginnan av Västerbotten. De kungliga och andra inbjudna gäster, däribland ambassadörer och andra diplomatiska representanter för länder i vilka Linné och hans apostlar verkat, besågo först den utställning, »Linné — världsnamnet», som professor Selling genom Olof Selling AB på Sällskapets uppdrag hade anordnat i Linnéträdgårdens orangeri och som öppnades av statsrådet Edenman. För hedersgästerna anordnade därefter Uppsala stad lunch på restaurang Flustret, varefter Sällskapet höll mottagning med förfriskningar i Linnéträdgården. Därvid konserterade Radiosymfonikernas blåsarkvintett och Uppsala akademiska kammarkör. Senare på kvällen samlades ett stort antal av Sällskapets medlemmar till festlig jubileumsmiddag i rikssalen på Uppsala slott, därvid värdskapet för särskilt inbjudna gäster utövades av Uppsala läns landsting. Vid denna bankett väckte de smakfulla blomsterarrangemangen av bl. a. rosor från Holland och från Nordamerika hitflugna blommande grenar av *Kalmia latifolia* berättigad uppmärksamhet. Under middagen, varvid flera tal hölls, underhölls gästerna ånyo av Akademiska kammarkören och efter kaffet spelade en orkester upp till dans, som sedan fortsatte långt in på natten.

Höstsammankomsten 1967 ägde rum torsdagen den 9 november på Kungl. Vetenskapsakademien i Stockholm. Vid de då förrättade styrelsevalen omvaldes överläkare Birger Strandell till ordförande för år 1968 och professor J. A. Nannfeldt till vice ordförande för samma period. Till styrelseledamöter för perioden 1968–1970 omvaldes fil. dr Sigurd Wallin och bankdirektören Sven Wahlberg samt nyvaldes efter framlidne professor G. Einar Du Rietz fil. dr Gustaf Näström. Till suppleant för samma period valdes med. dr Albert Boerman. Till revisorer för 1968 års förvaltning valdes fil. kand. Ingvar Nordin och fil. lic. Svante Pekkari med docenterna Lennart Holm och Rolf Santesson som suppleanter. Överbibliotekarie Wilhelm Odelberg presenterade därefter »Vetenskapsakademiens bibliotek — en källa för Linnéstudium» och professor Stig Ekelöf lämnade en orientering om Ingenjörsvetenskapsakademiens bibliotek. En för kvällen utställd vacker samling linneana ur Vetenskapsakademiens bibliotek demonstrerades av bibliotekarien Brita-Stina Nordin-Pettersson. Sammankomsten avslutades med supé i Akademiens mäss.

Vårsammankomsten 1968 hölls åter på Linnés Hammarby den 23 maj, Kristi

Himmelsfärdsdag. Mot vanligheten rådde regn och kyla, varför förhandlingarna fingo föras inomhus i matsalen på nedre botten. Bibliotekarie Carl-Otto von Sydow höll föredrag över ämnet »Linné och Lappland», varefter man besåg parken och samlingarna på Hammarby och avslutade dagen med middag i orangeriet i Linnéträdgården.

Höstsammankomsten 1968 ägde rum torsdagen den 7 november på Svenska Läkarsällskapets lokaler i Stockholm. Vid styrelsevalen omvaldes för det kommande året ordföranden överläkare Birger Strandell och vice ordföranden professor J. A. Nannfeldt. Till styrelseledamöter för perioden 1969–1971 omvaldes professor Erik Almquist, professor Olof Selling och förste museiintendenten Yngve Löwegren, samt som suppleant professor Rudolf Zeitler. Efter framlidne fil. dr Sigurd Wallin nyvaldes för tiden t. o. m. år 1970 generalläkaren, prof. Carl-Johan Clemedson. Till revisorer valdes, emedan avsägelse förelåg från de förutvarande, fil. lic. Olof Olsson och revisionschef Göran Gullström, samt bankkamrer Anders Kohlm som suppleant och omvaldes som suppleant docent Rolf Santesson. Till Sällskapets hedersledamot kallades Dr William T. Stearn, London, den framstående kännaren av 1700-talets botanik och utgivaren av flera betydande studier över Linnés systematiska arbeten. Föredrag hölls av med. dr Telemak Fredbärj om »Linnaeus som djäkne och gymnasist». Därefter intogs supé.

Sällskapets styrelse har under 1967 sammanträtt den 17 mars i Uppsala och den 8 maj och 9 oktober i Stockholm samt under 1968 den 18 mars i Uppsala och den 23 oktober i Stockholm.

Av Sällskapets årsskrift har årgång 49 (1966) utkommit med bibliotekarie Carl-Otto von Sydow som redaktör. Genom med. dr Telemak Fredbärjs försorg ha utgivits nr 52–55 i serien Valda avhandlingar av Carl von Linné. År 1968 utgavs A. Hj. Ugglas vägvisare i Linnéträdgården i tysk översättning av R. Zeitler.

Ett 1700-talsherbarium om något hundratal ark, som hittills förvarats i Linnémuseet, överfördes år 1967 till institutionen för systematisk botanik i Uppsala.

År 1968 slutade fru Linnéa Jansson på egen begäran sin tjänst som Sällskapets museivakt. För att tacka fru Jansson för hennes mångåriga insatser för Sällskapet uppvaktade vice ordföranden och ytterligare några i Uppsala boende styrelseledamöter henne med en minnesgåva. Prof. Nannfeldt yttrade därvid bl. a. att det för Sällskapet varit av synnerlig betydelse att på denna post ha haft en person, som genom åren så ambitiöst och med en så djup känsla av ansvar för samlingarna och lojalitet gentemot Sällskapet tillvaratagit dess intressen. — Fru Jansson efterträddes som museivakt av fru Svea Dahlström.

SKATTMÄSTARENS BERÄTTELSE FÖR ÅR 1967

De kostnader som varit förenade med högtidlighållandet av Linnéminnet har huvudsakligen gått utanför Sällskapets kassa. I samband med Linnéutställningen beslöt styrelsen dock att Sällskapet skulle svara för inköp av en av Madame Tussaud's Limited, London, tillverkad Linnéstaty. Kostnaden härför, kronor 14 300, har i sin helhet belastats årets resultat.

Ovannämnda samt ökade kostnader för skötseln av Linnéträdgården och utgivandet av årsskriften har kommit att medföra ett underskott i årets verksamhet på kronor 30 672: 12.

Anslaget från Uppsala universitet har under året höjts med kronor 8 000 till kronor 28 000.

Styrelsen föreslår att underskottet täckes på följande sätt:

Upplösning av dispositionsfonden	28 996: 62
Balanseras i ny räkning	1 675: 50
	Kronor 30 672: 12

Sällskapets aktieportfölj är bokförd till betryggande värden.

I övrigt hänvisas till nedanstående vinst- och förlust- samt balansräkningar.

Vinst- och förlusträkning för år 1967

Intäkter

Medlemsavgifter och försålda publikationer	15 510: 64
Statsbidrag till årsskriften	4 000: —
Anslag från Kungl. Patriotiska Sällskapet	4 000: —
Anslag från Uppsala stad	18 000: —
Anslag från Uppsala universitet	28 000: 58
Räntor och utdelningar	19 638: 94
Museet: Entréavgifter, vykort m. m.	6 220: 70
Bonus på sålda Linnéskedar	514: —
Gåva	25: —
Årets underskott	30 672: 12
	Kronor 126 581: 98

Kostnader

Kostnader för Linnéstaty	14 289: 80
Trädgården	76 463: 07
Museet	3 746: 30
Förvaltningsarvoden	2 400: —
Utgiftsräntor	1 461: 42
Omkostnader	13 385: 64
Årsskriften	14 458: 83
Fondavsättningar	376: 92
	Kronor 126 581: 98

Balansräkningar den 31 december

<i>Tillgångar</i>	<i>1966</i>	<i>1967</i>
Kassa, bank och postgiro	7 629: 64	11 664: 47
Diverse debitorer	237: 30	7 051: 53
Aktier	211 650: 07	163 472: 38
Samlingarna	5 971: —	5 971: —
Underskott	—: —	30 672: 12
	Kronor 225 488: 01	218 831: 50

Skulder och eget kapital

Diverse kreditorer	3 033: 43	—: —
Årsskriften, statsanslag	4 000: —	—: —
Växthusbyggnadernas reparationsfond	5 241: 96	5 241: 96
Wenner-Grenska Samfundets donationsfond	4 863: 57	4 863: 57
Basil N. Soulsbys fond	1 489: 14	1 504: 03
Viktor N. Baumbachs fond	12 882: 55	12 946: 96
Linnéfonden	119 050: 18	119 347: 80
Museifonden	2 015: 79	2 015: 79
Pensionsfonden	12 500: —	12 500: —
Fasta fonden	31 414: 77	31 414: 77
Dispositionsfonden	21 260: 40	19 153: 55
./. underskott år 1965	2 106: 85	19 153: 55
+ överskott 1966		9 843: 07
Överskott	9 843: 07	
	Kronor 225 488: 01	218 831: 50

Uppsala den 5 mars 1968.

SVEN WAHLBERG

Skattmästare

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1967

Undertecknade, utsedda att granska Svenska Linnésällskapets räkenskaper och förvaltning för år 1967, få efter verkställd revision avgiva följande berättelse:

Från revisionen har undantagits allt, som rör Sällskapets 50-årsjubileum inklusive Linnéutställningen, då ifrågavarande räkenskaper icke förelegat.

Vi hava tagit del av styrelsens protokoll. Räkenskaperna, som fullständigt siffergranskats genom Uplandsbankens försorg, äro förda med ordning och reda samt i behörig ordning verifierade. Vi vitsorda, att 1967 års utgående balanskonto samt vinst- och förlusträkning per den 31 december 1967 överensstämma med räkenskaperna. Årets underskott uppgår till kr 30 672: 12, beroende på de starkt ökade utgifterna för Linnéträdgården. Denna situation är givetvis i längden ohållbar, och vi konstatera med tillfredsställelse, att styrelsen i skriftelse till Utbildningsdepartementet hemställt att staten måtte övertaga det ekonomiska ansvaret för driften av Linnéträdgården.

Sällskapets värdehandlingar, vilka äro deponerade i öppet förvar hos Uplandsbanken, Uppsala, hava avstämts mot av banken lämnad förteckning. Sällskapets banktillgodohavanden och behållningen å postgirokonto hava även kontrollerats.

Vi tillstyrka, att styrelsen beviljas ansvarsfrihet för den del av 1967 års förvaltning, som omfattas av denna revision.

Revisorerna förvänta, att räkenskaperna för jubiléet genom styrelsens försorg snarast bli tillgängliga för revision.

Uppsala den 29 maj 1969.

SVANTE PEKKARI

LENNART HOLM

SKATTMÄSTARENS BERÄTTELSE FÖR ÅR 1968

Verksamheten under året har, som framgår av nedan intagna vinst- och förlust- samt balansräkningar, lämnat ett underskott på kronor 26 369: 11.

Huvudorsaken härtill är att de ständigt ökande kostnaderna för skötseln av Linnéträdgården inte på långt när täcks av de bidrag, som lämnas av Uppsala stad och Universitet samt utdelningarna på Sällskapets aktier.

Det sammanlagda underskottet på verksamheten under de två senaste åren uppgår till 57 000 kronor, och för att likviditetsmässigt uppväga underskotten har Sällskapet tvingats till försäljning av vissa aktier, vilket i sin tur medfört minskade intäkter i form av utdelningar.

En försening av utgivandet av årsskriften har medfört att denna ej kunnat redovisas i årets räkenskaper. Då statsbidraget till årsskriften ökat med 1 000 kronor och tryckningskostnaderna jämfört med föregående år är i stort sett oförändrade, dvs. ca 14 000 kronor, bör ett överskott på 1 000 à 2 000 kronor kunna uppstå.

Under året har slutredovisning erhållits i makarna Gösta och Sigrid Ceder- grens dödsbo med 6 012 kronor.

Sällskapets aktieportfölj är bokförd till betryggande värden.

Fjölårets underskott har, som framgår av balansräkningen, i stället för vad som tidigare föreslagits täckts genom ianspråktagande av medel på museifon- den och dispositionsfonden.

Vinst- och förlusträkning för år 1968

Intäkter

Medlemsavgifter och försålda publikationer	2 574: 76
Anslag från Uppsala stad	21 000: —
Anslag från Uppsala universitet	21 000: —
Räntor och utdelningar	15 745: 81
Museet: Entréavgifter, vykort m. m.	2 385: —
Sålda Linnémedaljonger	52: 80
Del av testamentslott från makarna Cedergrens dödsbo	6 012: 36
Årets underskott	26 369: 11
Kronor 95 139: 84	

Kostnader

Trädgården	77 779: 38
Museet	5 054: 61
Förvaltningsarvoden	2 450: —
Utgiftsräntor	386: 73
Omkostnader	6 151: 74
Fondavsättningar	378: 13
Publikationer	2 939: 25
	Kronor 95 139: 84

Balansräkningar den 31 december

<i>Tillgångar</i>	<i>1967</i>	<i>1968</i>
Kassa, bank och postgiro	11 664: 47	514: 82
Diverse debitorer	7 051: 53	20 063: 70
Aktier	163 472: 38	140 618: 88
Samlingarna	5 971: —	5 971: —
Underskott	30 672: 12	26 369: 11
	Kronor 218 831: 50	193 537: 51

Skulder och eget kapital

Statsbidrag till årsskriften	5 000: —	
Växthusbyggnadernas reparationsfond	5 241: 96	5 241: 96
Wenner-Grenska Samfundets donationsfond	4 863: 57	4 863: 57
Basil N. Soulsbys fond	1 504: 03	1 519: 07
Viktor N. Baumbachs fond	12 946: 96	13 011: 69
Linnéfonden	119 347: 80	119 646: 16
Museifonden	2 015: 79	2 015: 79
./ del av underskott år 1967		— 2 015: 79
Pensionsfonden	12 500: —	12 500: —
Fasta fonden	31 414: 77	31 414: 77
Dispositionsfonden	19 153: 55	28 996: 62
+ överskott 1966 +	<u>9 843: 07</u>	<u>28 996: 62</u> — <u>28 656: 33</u>
./ del av underskott 1967		340: 29
	Kronor 218 831: 50	193 537: 51

Uppsala i maj 1969.

SVEN WAHLBERG

Skattmästare

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1968

Undertecknade, utsedda att granska Svenska Linnésällskapets räkenskaper och förvaltning för år 1968, få efter verkställd revision avgiva följande berättelse:

Från revisionen har undantagits allt, som berör Sällskapets 50-årsjubileum, då dessa räkenskaper ännu icke föreligga avslutade.

Vi hava tagit del av styrelsens protokoll, vilka ej föranleda något uttalande från vår sida.

Sällskapets värdehandlingar, vilka äro deponerade i öppet förvar hos Uplandsbanken, hava avstämts mot av banken lämnad förteckning. Sällskapets banktillgodohavanden och behållningen å postgirokonto hava även kontrollerats.

Räkenskaperna, som fullständigt siffergranskats genom Uplandsbankens försorg, äro förda med ordning och reda samt i behörig ordning verifierade. Vi vitsorda, att 1968 års utgående balanskonto samt vinst- och förlusträkning per den 31 december 1968 överensstämma med räkenskaperna.

Bokslutet visar en förlust av kr 26 369: 11, vilket är att tillskriva de ständigt ökande kostnaderna för Linnéträdgården. Det är uppenbart, att Sällskapet inte har möjligheter att i nuvarande omfattning svara för trädgårdens kostnader, och det är följaktligen synnerligen angeläget att Styrelsen har framgång i sin begäran till Utbildningsdepartementet att Staten måtte överta det ekonomiska ansvaret för trädgården.

Då revisionen icke givit anledning till någon erinran samt styrelsen med nit och skicklighet handhaft Sällskapets angelägenheter, tillstyrka vi, att ansvarsfrihet beviljas för den del av 1968 års förvaltning, som omfattas av denna revision.

Uppsala den 21 maj 1970.

SVANTE PEKKARI

LENNART HOLM

LINNÉTRÄDGÅRDEN 1968-1970

I förra trädgårdsrapporten omtalades det ymniga snöfall, som inträffade den 17-18 oktober 1967; snön smälte dock snart bort. Den 5 december kom nästa snötäcke, och det kvarlåg cirka 10 dagar. Nytt snöfall kom den 22 december, och marken förblev sedan snötäckt till omkring den 25 mars. Flertalet april-dagar var soliga och varma, men nattfroster förekom. Maj månad var nederbördsrik och ovanligt kylig. Den 19 maj täcktes marken av ett decimetertjockt snötäcke, och vissa växter fick frostsador. Också juli månad var regnig och kall. Årets fröskörd blev betydligt sämre än normalt.

Den 1 november 1968 kom så mycket snö, att snödjupet blev 29 cm, men blidväder minskade så småningom snödjupet, och den 25 november var marken åter bar. Nytt snötäcke kom den 19 december, och marken förblev snötäckt till den 7 april. Sammanfattningsvis kan om vintern 1968-1969 sägas, att den var lång och kall. Mars var ovanligt kall. Den 25 mars var snödjupet på plan mark i trädgården 34 cm.

Sommaren 1969 var ovanligt solig och varm och framförallt i maj och juni tillika torr. Med hjälp av bevattning nådde trädgårdens växter fin utveckling, och fröskörden blev utomordentligt god.

Gräsmattan vid södra långsidan (= utefter planket mot Linnégatan) förnyades.

Antalet besökande var större än normalt, speciellt under de varma sommarkvällarna.

Natten till den 2 november 1969 svepte en svår storm fram över staden. En lönn, som växte nära Linnémuseet, bröts av och föll över Linnégatan och slog sönder ett skyltfönster på andra sidan av gatan. Nära trädgårdens floddamm bröts en stor lönngren ned, och omfattande städningsarbeten måste göras efter stormen.

Vintern 1969-1970 var lång, envist kall och ovanligt snörik. Snötäcke fanns från 23 november till slutet av april, alltså omkring 5 månader. Under det djupa lösa snötäcket låg marken ofrusen. Juni var varm och torr med endast 10 mm regn, juli däremot regnig och ganska kylig. Fröskörden blev god.

Gräsmattan vid norra långsidan (utefter tomtgränsen) förnyades.

Genom förmedling av Hr Leo Lichtenstern, Haag, mottog Linnéträdgården som gåva från botaniska trädgården i Leyden en kollektion tulpanlökar. En del växtmaterial från Abisko donerades av laborator Gustaf Sandberg.

Under sommaren revs gamla trädgårdsmästarebostaden utmed Linnégatan. Efter rivningen måste trädgårdstaketet förlängas.

Stora och långvariga gatuarbeten på Svartbäcksgatan i närheten av trädgården medförde en viss minskning av antalet besökare i trädgården jämfört med tidigare år.

Alla åren skedde en del omplanteringar och jordbyten och en del kompletteringar av växtmaterialet.

GUNNAR LOHAMMAR

Föreståndare för Linnéträdgården

SVENSKA LINNÉSÄLLSKAPETS STYRELSE 1971

ORDFÖRANDE:

Professor JOHN AXEL NANNFELDT
(tillika av akademiska konsistoriet vald ledamot)

Vice ordförande:

Generalläkaren, prof. CARL-JOHAN CLEMEDSON

Övriga styrelseledamöter:

Valda för åren 1969-1971

Professor ERIK ALMQUIST, docent YNGVE LÖWEGREN, professor OLOF SELLING.
Suppleant: Professor RUDOLF ZEITLER, föreståndare för Linnémuseet.

Valda för åren 1970-1972

Med. dr TELEMAK FREDBÄRJ, docent BENGT JONSELL, sekreterare, förste bibliotekarie
CARL-OTTO VON SYDOW, redaktör för årsskriften.
Suppleant: Överbibliotekarie WILHELM ODELBORG.

Valda för åren 1971-1973

Med. dr ALBERT BOERMAN, överläkare BIRGER STRANDELL, bankdirektör SVEN SÖDER-
BERG, skattmästare.
Suppleant: Docent GUNNAR LOHAMMAR, föreståndare för Linnéträdgården.

REVISORER:

Revisionschef GÖRAN GULLSTRÖM och fil. lic. OLOF OLSSON.
Suppleanter: Bankkamrer ANDERS KOHLM och docent ROLF SANTESSON.

Sällskapets trädgårdsmästare: GUNNAR PETTERSON.
Sällskapets museivakt: FRU ANNETTE CARLGREN.

Sällskapets adress: Box 541, 751 21 Uppsala 1.
Sällskapets postgironummer: 55 18 55 - 0, Uppsala.

Trädgårdens och museets adress: Svartbäcksgatan 27, 753 32 Uppsala. Tel. 018/13 65 40.
Trädgården öppen alla dagar kl. 9-21, vinterhalvåret kl. 9-16.
Museet öppet 1 maj-30 sept. kl. 14-16, juli-aug. kl. 14-17. Måndagar stängt.

NYA MEDLEMMAR

- Alfredsson, Thomas, Stud., Nyköping.
 Alsén, Stina, Civilingenjör, Göteborg.
 Armfelt-Hansell, Örjan, Redaktör,
 Bålsta. †
 Bengtsson, Stellan, Universitetslektor,
 Uppsala.
 Bergmark, Matts, Civilingenjör, Salt-
 sjöbaden.
 Bergquist, Gunnar, Med. dr, Arboga.
 Bergquist, Margareta, Fru, Jakobsberg.
 Bolling, Sven, Docent, Bandhagen.
 Brander, Alli, Fru, Forssa, Finland.
 Brander, Torild, Professor, Forssa,
 Finland.
 Dufweke, Sven, Lantmästare, Uppsala.
 Forne, Märta, Fru, Djursholm.
 Fridén, Lennart, Kontraktsprost,
 Trollhättan.
 Gullander, Bertil, Konstnär, Johannes-
 hov.
 Hafström, Torsten, Överläkare, Stock-
 holm.
 Hallquist, Allan, Herr, Vänersborg.
 Heggö, Borgny, Fru, Bergen, Norge.
 Hjortsjö, Carl-Herman, Professor,
 Lund.
 Holmberg, Lars, Redaktör, Fil. kand.,
 Bjärred.
 Häggmark, Gunnar, Amanuens, Stock-
 holm.
 Lindberg, John Magnus, Direktör,
 Stockholm.
 Lohammar, Gunnar, Docent, Uppsala.
 Mårtensson, Olle, Docent, Uppsala.
 Nilsson, Siwert, Docent, Sollentuna.
 Nilsson, Örjan, Fil. lic., Uppsala.
 Nordenfelt, Astrid, Fröken, Stockholm.
 Olsen, Sanderman, Apotekare, Holte,
 Danmark.
 Olsson, Olof, Fil. lic., Uppsala.
 Rosswall, Thomas, Fil. kand., Upp-
 sala.
 Salberger, Evert, Lektor, Göteborg.
 Sedvall, Göran, Docent, Djursholm.
 Sourander, Patrick, Med. dr, Göteborg.
 Stenström, Ingrid, Adjunkt, Uppsala.
 Strandell, Olle, Kapten, Örebro.
 Sundström, Olof, Major, Stockholm.
 Svensson, S. Artur, Chefredaktör,
 Lund.
 *Söderberg, Ragnar, Generalkonsul,
 Stockholm.
 Söderberg, Sven, Bankdirektör, Upp-
 sala.
 Thimon, Gösta, Förste biblioteks-
 assistent, Uppsala.
 Welin, Greta, Gymnastikdirektör,
 Vällingby.
 Wijkman, Hans, Kapten, Uppsala.
 Wikman, K. Rob. W., Professor, Åbo,
 Finland.
 Wintzell, Birger, Taxeringsintendent,
 Vänersborg.
 Åsberg, Marie, Leg. läk., Stockholm.
 Filosofiska institutionen, avdelningen
 för idé- och lärdomshistoria, Upp-
 sala.
 British Museum (Natural History),
 General Library, London, Stor-
 britannien.
 Kent State University, Ohio, USA.
 American Museum of Natural History,
 Library, New York, USA.
 Södra Tavastlands Naturskyddsför-
 ening, Forssa, Finland.
 Universitetsbiblioteket, Umeå.
 * Ständig medlem.

*Nya medlemmar kunna anmäla sig till sekreteraren eller någon annan av styrel-
 sens medlemmar.*

SVENSKA LINNÉSÄLLSKAPETS ÅRSSKRIFT

1968—1969

ALF HENRIKSON, Linnés resor. Dikt.	1-2
GUNNAR BRUSEWITZ, Tre linneaners Fauna svecica. (<i>Summary:</i> A copy of <i>Fauna svecica</i> .)	3-24
K. ROB. V. WIKMAN, Superstitionerna i Lachesis-manuskriptet. (<i>Summary:</i> The superstitions noted in the manuscript of <i>Lachesis naturalis</i> .)	25-40
GUNNAR BROBERG, Magnus Orrelius' Historia animalium. (<i>Summary:</i> Magnus Orrelius's <i>Historia animalium</i> .)	41-77
CARL-OTTO VON SYDOW, Rudbeck d.y:s dagbok från Lapp- landsresan 1695. I.	78-114
Smärre meddelanden	115-123
Svenska Linnésällskapets egna angelägenheter	124-137